

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Cigányok/romák Magyarországon

ÚJ TÉMÁK ÉS ÚJ MEGKÖZELÍTÉSEK

A LAPSZÁM SZERKESZTŐJE: KÁLLAI ERNŐ

nka

– MMXVIII ŐSZ –

BELVEDERE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztőbizottság SZEGFŰ LÁSZLÓ (elnök), JANCSAK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE, RÁCZ LAJOS

Tanácsadó testület ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR, BANGÓ JENŐ, CSABA LÁSZLÓ,
GARDA DEZSŐ, GEBEI SÁNDOR, JOHN GOODWIN, PAPP SÁNDOR,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZELÉNYI IVÁN, UTASI ÁGNES, VERES VALÉR

Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KOVÁCS ATTILA, MIKLÓS PÉTER,
NAGY GÁBOR DÁNIEL, PLUGOR RÉKA, SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

Munkatársak DÁVID BENJÁMIN, FLOUTIER JEREMY, GATTI BEÁTA,
GAUSZ ILDIKÓ, LENGYEL ÁDÁM, SANTA TAMÁS, SZABÓ SÁNDOR

Számunk az EIKKA Alapítvány, a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet, az SZTE Történettudományi Intézet, az SZTE JGYPK HÖK és a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

A Belvedere Meridionale online elérhető itt:
www.belvedere.meridionale.hu

A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. A közlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. A benyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két, a szerző számára ismeretlen szakmai lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36/62-546-252

E-mail: belvedere@jgyrk.szte.hu

Kiadja a Belvedere Meridionale Kft.

Technikai szerkesztő: Veres Ildikó, COMPUTHERIUM Kft.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

Tartalomjegyzék – Contents

TANULMÁNYOK – STUDIES

FEJŐS ANNA

Ki tanít? Roma pedagógusok vidéki oktatási terekben

Who teaches? Roma Professionals in Rural Educational Spaces

DOI 10.14232/belv.2018.3.1 5

KERESZTES-TAKÁCS ORSOLYA – ERŐS BARBARA

A roma gyermeket örökbefogadó szülők roma identitásról alkotott képe

Roma Identity Perception of non-roma Parents adopting Roma Children

DOI 10.14232/belv.2018.3.2 33

MÁTÉ DEZSŐ

Roma generációk értékválasztásai és az LMBTQ

Value choices of the Roma generations and the LGBTQ

DOI 10.14232/belv.2018.3.3 55

PONYI LÁSZLÓ

„Látszódik azokon a gyerekeken...” Roma közösségi házak szociokulturális tevékenységei

Socio-Economic Activities of Roma Community Houses

DOI 10.14232/belv.2018.3.4 71

ILLÉS BARBARA „BoBA”

A roma képzőművészet korunk modernitásának kontextusában. A jelenkor önreprezentációja

Roma art in the contemporary society

DOI 10.14232/belv.2018.3.5 92

SÜMEGI ZSUZSA

A resztoratív gyakorlatok szerepe a roma közösségek integrációjában

The Role of Restorative Methods in Roma Integration

DOI 10.14232/belv.2018.3.6 105

KÁLLAI ERNŐ

A cigányok és a zene. A cigányzene és a zenész cigány fogalmának változása

az elmúlt évszázadokban

The Gypsies and music. Changes in the definition of the gypsy music and the gypsy musician in the past centuries

DOI 10.14232/belv.2018.3.7 120

SZEMTANÚ – EYEWITNESS

KÁLLAI ERNŐ

Iskolaigazgatók véleménye Nógrád megyéből

Opinions of school principals from Nógrád County

DOI 10.14232/belv.2018.3.8 141

TÉKA – REVIEW

KÁLLAI ERNŐ

Romák a roma politikáról

Romans about the roma politics

DOI 10.14232/belv.2018.3.9 151

KÁLLAI ERNŐ

A roma polgárjogi mozgalom személyes történet

Personal History of the Roma Civil Rights Movement

DOI 10.14232/belv.2018.3.10 156

FEJŐS ANNA

afejos@bigsss.uni-bremen.de

szociológus, doktorjelölt (BIGSSS Bremen International School of Social Sciences)

Ki tanít?

Roma pedagógusok vidéki oktatási terekben

Who teaches?

Roma Professionals in Rural Educational Spaces

ABSTRACT

While there is an increasing number of Roma students in basic education in Hungary, the teacher force hardly changes: most teachers are of majority middle-class background. Meanwhile, we know little about the experiences of the few Roma in the profession. The paper shows, through the analysis of interviews, the career trajectories of ten Roma pedagogues, along with some aspects of their professional practice. The wish to lead by example is strong in all narratives, and it is embedded in the teachers' way of educating pupils, conveying curricula, and keeping contact with families. These are also the areas, where in addition to professional expertise, interviewees build upon their ethnic belonging. Sometimes the two compliment each other, while in other cases conflicts arise due to differing expectations. The analysis reveals that Roma pedagogues can actively shape the educational practices.

KEYWORDS

Roma teacher; ethnicity and education; teacher diversity, ethnographic interview

DOI 10.14232/belv.2018.3.1 <https://doi.org/10.14232/belv.2018.3.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Fejős Anna (2018): Ki tanít? Roma pedagógusok vidéki oktatási terekben. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 3. sz. 5–32. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Sok szó esett már integrációról és szegregációról, integrációs oktatáspolitikáról és annak bökkenőiről a hátrányos helyzetű roma tanulók szünni nem akaró hátrányainak tekintetében. Az elmúlt években több kutatás is foglalkozott az oktatási rendszer strukturális változásaival, valamint az ezekre adott helyi és intézményi reakciókkal. Külön vizsgálati irányt képviselnek továbbá az osztályteremben zajló tanítási folyamatok, és az oktatási tevékenységek megvalósítóinak, köztük a tanárok nézőpontjának megértésére irányuló kutatások.

Az oktatásnak ezzel a mikro-szintjével foglalkozunk most részletesen, azon belül is a pedagógusok egy eddig alig-alig érintett csoportjának lehetőségei, tapasztalatai, vélekedései állnak a vizsgálat középpontjában. A kisebbségi pedagógusokkal kapcsolatos nemzetközi és hazai szakirodalom áttekintésén keresztül, roma pedagógusok pályafutását és pedagógiai munkájának néhány aspektusát tárgyalom. Fő kérdésem arra irányul, hogy miként kerülhetnek be az oktatási rendszerbe roma pedagógusok, és hogyan vesznek részt tanári munkájukon keresztül a helyi oktatási folyamatokban.

A pedagógus a tanítási folyamat legalapvetőbb megvalósítója, közreműködése nélkül a legelőremutatóbbnak vélt oktatási elképzelés sem érhető el. Hazai kutatások foglalkoztak is a tanárok általános pedagógiai szemléletével (BÁRDOSSY – DUDÁS 2011; KÁLMÁN 2013), a hátrányos helyzetű tanulókkal kapcsolatos vélekedéseikről (RAYMAN 2015), az integrációs intézkedések megítéléséről (KENDE 2013), valamint multikulturális nézeteiről (CSEREKLYE 2013; BORECZKY – BOGÁROMI 2014). Ezekben a szerteágazó kutatásokban közös, hogy a pedagógusokat, „színtelennek” tekintik, azaz kizárólag szakemberként szólaltatják meg. Egyéni élettörténeteikről, kötődéseikről és identitásukról ritkán esik szó a pedagógiai munkához való viszonyuk vonatkozásában. Ezen túl sejthetjük azt is, hogy a többség nézőpontjából beszélnek ők, nem ritkán éppen kisebbségi diákok oktatásával kapcsolatos kérdésekben. Az, hogy a pedagógus, vagyis a tágan vett integrációt elősegítő szakember egyben maga is tagja lehet az érintett közösségnek, és az ebből fakadó nézőpontja is releváns lehet a nevelői munkával kapcsolatos kérdésekben, eddig még nem képezte empirikus vizsgálat tárgyát. A (szak)irodalmak tükrében tehát a romák jórészt megmaradtak az oktatási integráció célcsoportjaként, és eddig nem tekintettünk rájuk úgy, mint ezen folyamatok aktoraira, akik maguk is alakítói lehetnek a pedagógiai gyakorlatnak. Írásom ebbe az irányba szeretné megtenni az első lépéseket, a tanári kar összetételének és a roma pedagógusok szerepének elemzésével.

A tanulmány elsődleges empirikus anyagát olyan beszélgetések képezik, amelyek magukat romának tartó pedagógusokkal készültek. A tíz elemzett interjú közös jellemzője még, hogy a beszélők felsőfokú tanulmányokat végeztek és az alapfokú oktatásban már több-kevesebb tapasztalattal bírnak; óvónők, tanítók, tanárok.¹ Jelenleg mindegyikük vidéki kistelepülések oktatási intézményében dolgozik, tanítványaik között magas, sőt akár kizárólagos a roma gyermekek aránya.

Az interjúk kiválasztásában a minél változatosabb nézőpontok összegyűjtésére törekedtem.² Öt interjú egy Pest megyei település pedagógusaival készült.³ A falu kívül esik a főváros agglomerációs körzetén, a megye keleti határán fekszik. Becslések szerint itt a roma közösség

¹ Egy esetben beszélgetőpartnerem még szakdolgozatán dolgozott, ám ő is szerzett már pedagógiai gyakorlatot.

² A tanulmány esettanulmány-jellegéből következőleg, megállapításai nem általánosíthatóak minden pedagógiai szakmában dolgozó roma ember pályafutására és tapasztalataira, sem helyzetükre más településeken.

³ Az interjúkat a jelenleg folyó doktori kutatásom keretében készítettem 2016–2017 folyamán.

a lakosság negyedét teszi ki, többségük magyar cigánynak vallja magát. Ők, köztük a tanulmányban bemutatott pedagógusok, a falu szélén kialakult telepen laktak.⁴ Bár időnként szárnyra kap egy-egy konfliktus híre, a lakosok szerint a mindennapokban nincsenek komoly, etnicizált összetűzések. A teleti közösségben évtizedek óta folyik egyfajta társadalmi felemelkedés, melynek gyökerei a helyben sikeres zenész cigány örökséghez, illetve az államszocialista időben az oktatásba való tartós bekapcsolódásból fakad. A közösség, bár lakóhelyi értelemben szegregáltan él, több diplomással, sikeres szakmunkással és vállalkozóval is dicsekedhet, de a végzettség nélküliek többségének is van legális munkája.

Ezt a viszonylagos jómódban élő mintát kiegészítettem öt további interjúval, amelyek egy sokkal szegényebb Nógrád megyei járásban készültek.⁵ Mindössze 60-70 km-re találhatóak ezek a falvak a Pest megyei településtől, azonban sokkal nagyobb mértékben küzdenek szegénységgel, népességfogyással, munkanélküliséggel. Korábban sokan a környékbeli gyárakban dolgoztak, ezek azonban a rendszerváltás után megszűntek, generációkat hagyva munka és perspektíva nélkül. Itt a lakosság több mint fele roma származású, az iskolákban szinte kizárólag roma gyerekek tanulnak, az együttélés pedig terheltebbnek tűnik, mint az előző esetben. Bár az utóbbi években elkezdtek polarizálódni a roma közösségek, itt ez még sokkal kevésbé látszódik. A helyi „kiugrók” között azokat találjuk, akik érettségivel, vagy szakmunkás végzettséggel rendelkeznek, és akiknek sikerült rendszeres bevételre szert tenniük.

A fentiekben túl nemi, és korosztályi változatosságra is törekedtem; hét női és három férfi pedagógus szólal meg a továbbiakban. Közülük hárman pályakezdők, heten viszont sokéves tapasztalattal bírnak, egy fő már két éve vezetői megbízást is teljesít. Kettő óvodában, kettő alsó-, kettő felső tagozaton, négyen pedig mind alsó- mind pedig felső tagozaton tanítanak. A feldolgozott interjúk hasonló felépítés szerint tagolódtak. A beszélgetések egy élettörténeti felvezetéssel kezdődnek, amelyben az interjúalany családi- és származási háttere, iskolai pályafutása, munkahelyei álltak a vizsgálódás középpontjában. Ezt követte az adott település interetnikus viszonyainak, valamint a pedagógus munkahelyének megismerése. Az interjúk harmadik tematikus egysége a pedagógiai szemléletről és a napi tanítás gyakorlatáról szólt. Tanulmányomban azonos szempontok alapján elemezem az interjúkat. Ezen túlmenően helyenként felhasználok a tanári életpályákat beágyazó, lokális (oktatási) viszonyokat megvilágító, másodlagos empirikus anyagokat is; úgy mint a települések meghatározó személyeivel készült interjúkat, a falvakban továbbá az iskolákban tett megfigyeléseket, óralátogatások feljegyzéseit, illetve az iskolákban dolgozó, szakképesítéssel nem rendelkező roma pedagógus asszisztensekkel készült beszélgetéseket.⁶

⁴ A településen szétszórva él egy kisebb létszámú oláh cigány közösség is, akik iskolai végzettség tekintetében jóval alulmúlják a telepieket. Egy részük szegényebb körülmények között is él, mások meggazdagodtak – vélhetően a térségben virágzó drokkereskedelmen keresztül.

⁵ Egy interjú doktori kutatásom keretében, négy pedig 2017 őszén a Kisebbségkutató Intézet Nógrád megye interetnikus viszonyait feltáró kutatása során készült. A elemzett interjúkat Antal István és Bogdán Mária rögzítették, ezeket saját interjú- és tereptapasztalatommal egészítettem ki. Itt szeretném megköszönni kollégáimnak és Kállai Ernő kutatásvezetőnek, hogy rendelkezésemre bocsátották az empirikus anyagokat.

⁶ Írásomban fiktív személynevek használatával szeretném megőrizni interjúalanyaim anonimitását, ugyanakkor hangsúlyozni a történetek egységét. A személyek felismerhetőségének elkerülése végett néhány esetben megváltoztattam a történeteket nem befolyásoló biográfiai elemeket, illetve a településeket is név nélkül, a téma szempontjából legfontosabb jellemzőik bemutatására korlátoztam. Itt szeretném megköszönni minden interjúpartnernek, hogy vállalták a beszélgetéseket és megosztották személyes történeteiket.

Elsőként a kisebbségi tanárokkal kapcsolatos vélekedések és viták rövid bemutatására kerül sor, amit a különbségtudatos pedagógia keretrendszerében értelmezünk. Ezt követően térünk rá a lokális pedagógiai tér, valamint az ebbe ágyazódó pályafutások sokszínűségének bemutatására, amit a pedagógiai munka bizonyos aspektusainak tárgyalása követ. Az etnicitás és a szakmaiság szerepét az oktatási-nevelési munka, a kulturális tartalmak beemelése és a családokkal való kapcsolattartás tekintetében vizsgáljuk. Megismerünk majd olyan helyzeteket, amelyekben az elbeszélések tanulsága szerint valamilyen jelentőséggel bír a roma származás, akár az oktatási intézmény falain belül, akár azon kívül.

1. A TANÁRI KAR ÖSSZETÉTELE: SZÜKSÉG VAN-E KISEBBSÉGI OKTATÓKRA?

A tanári kar demográfiai összetételére és a kisebbségi tanárok szerepére egy olyan pedagógiai és oktatáspolitikai szemlélet keretei között térünk ki, amely az inkluzív oktatási teret, a társadalmi és kulturális különbségek, illetve a sokféle identitások felismerésén és aktív feldolgozásán keresztül képzeli el. Abból indulunk ki, hogy a tanulócsoporthoz hasonlóan, a pedagógus társadalmat sem tételezhetjük homogén csoportnak. Így a pedagógusok között fellelhető különbségekből eredő specifikus nézőpontok, identitások és pályaképek szerepet játszanak a pedagógiai gyakorlatban. Ebben a kontextusban felvethetőek ugyanis azok a kérdések, melyek a kisebbségi oktatók hiányát vagy jelenlétét, lehetőségeit vagy korlátait, illetőleg pedagógiai tevékenységét járják körbe olyan tágabb összefüggésekben, mint a kisebbségi tanulók tanulmányi előmenetele, az iskola interetnikus viszonyai, vagy éppen a kisebbségek társadalmi reprezentációja.⁷

Az Egyesült Államokban már az 1980-as évektől zajlanak viták a kisebbségi tanárok⁸ szerepéről az alap és középszintű oktatásban. A 90-es évek elején már 36 államban fogadtak el olyan intézkedéseket, amelyek a kisebbségi fiatalok pedagógusképző szakokra történő beiskolázásának ösztönzése révén azt próbálták elérni, hogy a tanári kar összetétele legalább részben kövesse a diákpopulációra jellemző demográfiai arányokat (VILLEGAS – IRVINE 2010).

Mindeközben számos kutató rámutat, hogy az afroamerikai tanárok számának és státusának csökkenése részben éppen az amerikai deszegregációs folyamatok nem szándékozott következménye volt. Ugyanis míg a szegregált iskolákban ezek a pedagógusok elismert és megbecsült tagjai voltak a helyi közösségnek, a szegregált iskolák bezárása után sok tanárt lefokoztak, sőt többen elvesztették állásukat. Az afroamerikai fiataloknak inntól kezdve sokkal nehezebb is volt bekerülni a tanári szakmába (WILLIAMS – JOHNSON 2011). Ezt felismerve az utóbbi években egy identitáspolitikai mozgalom is alakult. A *Black Teachers Matter*⁹ egy olyan hálózat, amely a résztvevők kölcsönös segítségnyújtásán valamint országos kampányok szervezésén dolgozik.

⁷ A „különbségtudatos” pedagógiai és oktatáspolitikai szemlélet a „színvak” gyakorlat kritikájaként bontakozott ki, mely a gyerekközösséget homogénnek és egyenlőnek tételezi. Kutatások rávilágítanak, hogy a valóságban létező, ám el nem ismert különbségek, burkolt előítéleteken keresztül reontják a kisebbségi tanulók esélyeit (FEISCHMIDT – VIDRA 2010).

⁸ A nemzetközi szakirodalom számos különböző csoportokra vonatkozóan foglalkozik a témával (úgy mint a colored, black, native, immigrant, immigrating, non-white or ethnic/racial minority teachers, pedagogists, educators) melyeket itt most együtt, a „kisebbségi tanár” tágabb elnevezéssel illetünk.

⁹ Bővebben: <http://www.equitableschools.org/black-teachers-matter/>.

Az alapítók célul tűzték ki, hogy az iskolai egyenlőtlenségekkel az oktatási rendszeren *belülről* veszik fel a harcot, és azon lesznek, hogy egy méltányosabb iskolai környezetet teremtsenek. Víziónk egy olyan iskolarendszer, melyben a színesbőrű gyerekeket hozzájuk hasonló tanárok oktatják, akik hisznek bennük és megértik őket. Egy hasonló kezdeményezés, a *Black Teacher Collaborative* az előzőeken túl hangsúlyt helyez a kisebbségi pedagógusok képzésére is. Céljuk, hogy a tanárok minél inkább ki tudják használni a közös identitáson alapuló tanulási tapasztalatok és az iskolai környezet előnyeit a tanulók teljesítményének növelése érdekében.¹⁰

A kisebbségi tanárok szerepéről való gondolkodást elősegítette az egyre növekvő számú kutatási anyag is, mely a tanulók teljesítményét, identitását, motivációit és iskolai élményeit a kisebbségi tanárok jelenlétének tükrében vizsgálta. VILLEGAS és IRVINE (2010) közzé tett egy szakirodalmi áttekintést, melyben az addig publikált kutatásokat rendszerezte. Ennek alapján tekintjük át a kisebbségi tanárok foglalkoztatása mellett szóló főbb érveket.

Az első érvrendszerbe sorolt írások mellett érvelnek, hogy a kisebbségi tanárok pozitív mintaként szolgálnak *minden* diák számára. A pedagógusgárda összetétele jelzésértékű az etnikai/rasszbeli csoportok társadalomban elfoglalt helyét illetően. Ha egy sokszínű diákpopulációval kizárólag fehér, középszintű pedagógusok foglalkoznak, a tanulók és tanáraik között kulturális-társadalmi szakadék alakul ki, mely befolyásolja a különböző társadalmi csoportok percepcióját is. A professzionális szerepeket kisebbségiként betöltők elősegítik, hogy pozitívabb kép alakuljon ki a kisebbségek társadalmi szerepéről (Ibid.)

A második érvrendszerben ismertetett kutatások azt bizonyítják, hogy a kisebbségi tanárok alkalmazása pozitívan hat a *kisebbségi* tanulók teljesítményére, a tanulók osztályzatain, az iskolalátogatás rendszerességén, valamint a továbbtanulási arányokon és irányokon keresztül. Ennek lehetséges okait számos kvalitatív vizsgálat segít megérteni: (1) Mivel munkájukat kevesebb előítélet mozgathatja, a kisebbségi tanárok magas elvárásokat támasztanak a kisebbségi diákokkal szemben is. (2) Az iskolai interakciók során több tanár használ kulturálisan releváns kódokat, például beemelik a gyerekek mindennapi nyelvhasználatát, amelyek segítenek közelíteni az otthon és az iskola világát. (3) Mivel sokszor maguk is hátrányos helyzetű családból származnak, élettapasztalataikat felhasználva a kisebbségi tanárok olykor intimebb és bizalmasabb kapcsolatot tudnak kialakítani a diákokkal. (4) Vannak, akik az oktatásban tudatosan, egyfajta „emancipatórikus pedagógiával” reflektálnak a kisebbségeket érő hátrányos megkülönböztetésekre és az egyenlőtlen hatalmi helyzetekre. (5) Végül, a kisebbségi tanárok közvetítőkként és mentorokként is működhetnek az iskolákban (Ibid.).

A kutatások harmadik iránya a *munkaerőpiac* működéséhez kapcsolódik. Amerikában a kisebbségi tanárok többségi kollégáiknál szívesebben helyezkednek el és ritkábban hagyják el a magas kisebbségi arányú iskolákat. Ez részben magyarázható azzal, hogy sokan hivatásként tekintenek szakmájukra, és személyes felelősségüknek tartják a kisebbségi gyerekek oktatását. Előfordul, hogy tudatosan keresik azokat az iskolákat, melyeket a többségi tanárok éppen elkerülni igyekeznek. Itt, a kisebbségi tanárok foglalkoztatása enyhítheti tehát a régóta fennálló tanárhiányt is (Ibid.).

A tanári kar diverzifikálása azonban veszélyeket is hordoz. SONTORO (2015) rámutatott, hogy az iskolai környezet a kisebbségi tanárokat gyakran egy homogén esszenciális identitással

¹⁰ Bővebben: <http://blackteachercollaborative.org>.

ruhazza fel és a kisebbségi diákok problémáinak átfogó kezelését várja el. A kisebbségi tanár szerepeinek leegyszerűsítése nem számol sem a többségitől eltérő kultúrák és identitások komplexitásával, sem pedig egyéb, például osztályalapú és társadalmi nemi kötődésekkel, melyek mégoly fontos építőkövei a tanárok önképének.

A tanári kar összetételének kérdései ma már Európában is jelen vannak. A német helyzet kapcsán GEORGI (2016) kifejti, hogy míg a társadalom közel ötöde, a tanároknak mindössze 1%-a bevándorló háttérű. A kisebbségi tanárok új szempontokat hozhatnak a migráns gyerekek oktatásába, fontos azonban, hogy nem lehet tőlük az „integrációs probléma” teljes körű kezelését elvárni. A lehetőségek valós megismeréséhez a tanárok pályaképének, tanulási és tanítási tapasztalatainak, a kisebbségi státusz szerepének, valamint a pedagógiai szakok beiskolázási stratégiáinak behatóbb vizsgálata szükséges.

SMIDTH és SCHNEIDER (2016) nemzetközi tapasztalatokra alapozva állítja, hogy a jól képzett kisebbségi tanároknak kivételes szerepe lehet egy sokszínű gyerekközösségben. Az egyéni életutakból fakadó tapasztalatok erősíthetik a „puha készségeket” például az empátiát, a kritikus gondolkodást, önreflexiót és kollegialitást. Ezeket azonban akkor tudják az érintettek leginkább kibontakoztatni, ha a foglalkoztató intézmény is korszerű pedagógiai eszközökkel rendelkezik – úgy mint az interkulturális szemlélet, folyamatos önvizsgálat, hatékony problémamegoldás, és szoros együttműködés a közösségekkel. Egyébiránt előfordulhat, hogy a kisebbségi tanárok munkához jutását a munkaerőpiac strukturális egyenlőtlensége befolyásolja, nem pedig egy tudatosan és hosszú távra meghatározott intézményi törekvés.

Régióhoz közelebb visz a kilenc európai ország, köztük hazánk közreműködésével lezajlott EDUMIGROM kutatás, amely a migráns és roma tanulók esélyeit vizsgálta iskolák és oktatási szakpolitikák tükrében (SZALAI 2011). Az elemzések során felfigyeltek a kutatók arra, hogy a kisebbségi tanárok jelenlétének szignifikánsan pozitív szerepe van a tanulók iskolai tapasztalataira. Azok az iskolák, ahol heterogén a tanári kar, sokkal barátságosabb környezetet biztosítottak *minden* tanuló számára. A gyerekek itt elfogadóbbnak bizonyultak, sokkal több interetnikus barátság is szövődött. Mindezt persze nem kizárólag a kisebbségi tanárok okozták, valószínűleg ezek az iskolák már önmagukban átlagon felül nyitottak voltak.

A kisebbségi tanárok más-más mértékben és szerepben jelentek meg az országokban. Míg Franciaországban a származás nem bírt jelentőséggel, a dán és svéd iskolákban a kisebbségi pedagógusok kulturális közvetítői vagy fordítói szerepekben is megjelentek, Nagy-Britanniában pedig a bevándorló gyerekek tanítására speciális képzésben részesültek. Bizonyos svéd és francia iskolákban ezek a tanárok több mint harmadát tették ki a tanár karnak. Többségük ráadásul tudatosan használta saját élettörténeti tapasztalatait abban a reményben, hogy ezzel motiválni tudja diákjait. (Ibid.)

A kutatás bemutatta, hogy a közép-európai régióban csak elszórva történtek próbálkozások pár roma munkatárs rövid távú alkalmazására asszisztensi vagy mediátori munkakörben. Viszont ezek a kollégák nem végeztek a tanárokkal egyenértékű munkát, pusztán a közösség tagjaiként voltak jelen az iskolában limitált kompetenciákkal. Ennek ellenére a vezetés olykor elvárta tőlük, hogy kezeljék azokat a mélyszegénységből fakadó problémákat, amikkel maga az iskola sem tudott megküzdeni. Az asszisztensek nem is tudtak megfelelni a komplex elvárásoknak, sok esetben például azért, mert maguk is kívülállóak voltak a közösségben társadalmi státusuk, lakóhelyük, vagy a belső etnikai tagozódás tekintetében. (Ibid.) Mindezt CASHMAN (2009) is érvényesnek találta a cseh pedagógus asszisztensi program tekintetében. Ezzel együtt, mindkét kutatás alátámasztotta,

hogy ahol roma asszisztensek is dolgoztak, a gyerekek jobban érezték magukat az osztályban, motiváltabbak voltak a tanulásra, illetve a cseh esetben csökkentek a többségi pedagógusok előítéletei is.

Magyarországon nem artikulálódott a nemzetközi szintérhez hasonló intenzív vita a tanári kar összetételéről. Célirányosan roma diákok tanárképző szakokra történő irányítása sem merült eddig komolyabban fel.¹¹ Mindez persze nem véletlen, a romák általános társadalmi helyzete és továbbtanulásának szűkös lehetőségeinek ismeretében. Pedig a magyarországi oktatásra is igaz a sok nemzetközi kutatásban vázolt helyzet, vagyis a tanulói és az oktatói gárda között növekvő diszkrepancia. Míg a tanulók között egyre nagyobb a roma gyerekek aránya, addig a tanári karban hasonló diverzifikálódás még a legalacsonyabb szinteken is csak alig-alig indult meg.¹² A pedagógusok között ma elenyésző a roma származásúak száma és aránya, de a szóban forgó szakemberek pályafutásáról is keveset tudunk.

A pedagógiai szakma hagyományosan a társadalmi mobilitás egyik csatornája, presztízsének és anyagi megbecsültségének csökkenésével azonban egyre kevésbé fejt ki ezt a hatását. Az újabb pedagóguskutatások szerint egyre inkább a többségi (alsó) középosztályból nyeri utánpótlását, a fiatal tanárok ráadásul csekély interkulturális tapasztalattal rendelkeznek (BORECKZY – BOGÁROMI 2014). Mégis, ha a diplomás vagy a jelenleg felsőoktatási képzéseken tanuló romák pályaválasztását vizsgáljuk, akkor a pedagógiai terület még mindig egy markáns iránynak tűnik (GARAZ – TOROTCOI 2017; HORVÁTH – RADA 2017; DURST – FEJŐS – NYÍRŐ 2016). Azáltal, hogy ezek a szakok válnak (maradnak) elérhetőek számukra, a pedagógus szakma még mindig magában hordozza a kiemelkedés lehetőségét. Azonban az, hogy vajon tényleges kiemelkedéshez vezethet-e, függ az egyéni életpályák alakulásától és a szakmai-társadalmi befogadóközegtől is. A pályaelhagyás kérdése is felmerül – vajon biztosan az iskolákban, óvodákban kell-e keresnünk a pár éve pedagógiai szakon végző roma diplomásokat?

A társadalmi különbségek intézményi szintű kezeléséből fakadóan egyfajta ambivalencia alakult ki a roma pedagógusok lehetséges szerepeiről.¹³ A társadalmi-kulturális különbségekre történő csekély reflexió nem csak a tanulók, hanem a tanári kar összetételével, tanításra gyakorolt hatásával kapcsolatos beszédet sem ösztönözte. Ugyanakkor, a roma pedagógusok létéről és hiányáról folyik egyfajta társadalmi beszéd – legfőképpen az elvárások szintjén. Leginkább a közösségek felé történő közvetítés kritikátlanul pozitív lehetősége lebeg az érvelő szeme előtt, és gyakran a roma pedagógus a komplex pedagógiai és azon túlmutató problémák megoldásának letéteményesévé válik. Sokszor ráadásul éppen a szegregált intézmények fenntartása melletti érvként kerül elő, hogy ha a „cigány iskolákba” cigány pedagógusok tanítanak, az a gyerekek javát szolgálja.

¹¹ Az utóbbi időszakban mindössze egy nagyobb állami kezdeményezés volt, ez is csak a pedagógusszakma legalsóbb szintjeit érintette: A 2012–2015 között zajló, majd 2018-ban újrainduló „Nő az esély” elnevezésű program, mely OKJ-s képzéseket és 3 év foglalkoztatást biztosít roma nőknek a szociális és gyermekvédelmi ágazatokban. Pedagógiai területen óvodai dajka és pedagógiai felügyelő képzések megszerzését támogatja a program.

¹² Bizonyos térségekben és iskolákban szinte csak romák tanulnak, míg máshol alig vannak jelen. Ez nem csak a roma közösségek térbeli koncentrációjából fakad, hanem az extrém mértékű iskolai szegregációból is.

¹³ A legtöbb intézményben a felszínen a különbségek „színvak” kezelése dominál. Nem független ez a 2002 és 2010 között lezajló, majd megtorpanó integrációs törekvésektől sem, mely az integrációs politika célsoportját szociális alapon jelölte ki, a hátrányos helyzetű kategória megalkotásával (FEISCHMIDT 2013, FORRAY – ORSÓS 2010). A színvak szemléletet ugyan később kiegészítette az Integrációs Pedagógiai Program, amely az egyéni különbségekre alapozott nevelés elvéből kiindulva beemelte a multikulturális pedagógiai tartalmakat is (VARGA 2016).

2. A PEDAGÓGIAI PÁLYA ÉS A LOKÁLIS VISZONYOK

Az itt következő fejezetben tíz pedagógus pályafutását és tapasztalatait fogom bemutatni, kettős szempontrendszer alkalmazásával. Egyrészt az interjúkból kirajzolódó élettörténeti csomópontok kiemelésével, a pedagógusi pálya szerepét és jelentőségét az egyéni élettörténetek kontextusában értelmezem. Másrészt az elbeszéléseket a lokális oktatási viszonyok, s ezáltal a helyi hierarchiák metszetében igyekszem elhelyezni. A tanulmányban szereplők közös vonása ugyanis, hogy mindannyian szülőfalujukban, vagy egy ahhoz közel eső településen dolgoztak az interjúk felvételének idején, és a lokális/térségi identitás szintén erős tényezőnek bizonyult mindannyiuknál. Vajon milyen élethelyzetekben választották beszélgetőpartnereink a pedagógiai szakmát és milyen tényezők befolyásolták döntéseiket? Hogyan van jelen a család, a közösség, az iskolai tapasztalatok a pedagógussá válás folyamatában? Miképpen alakították a biográfiai tapasztalatok, a lokális viszonyok és az egymással folyton kapcsolatba lépő etnikai, osztályhelyzetbeli és társadalmi-nemi kötődések a kialakuló professzionális identitásokat? Új esélyekhez juttatta az egyéneket a pedagóguslét vagy egy kényszerű pályára állította őket? És vajon összességében mit is jelent interjúalanyaim számára a pedagógusnak lenni az adott társadalmi viszonyok közepette?

2.1. Relatív befogadás a Pest megyei település oktatási terében

A Pest megye keleti részén fekvő település intézményeibe járó tanulók nagyon változatos családi háttérrel bírnak; az alacsonyan iskolázott és munkanélküli szülők mellett iskolázottabb, jobb módú családok is képviseltetik magukat. Az iskola „gyűjtőtégely”, a környéken élőket felvételi nélkül befogadják, tagozatos osztályokat nem indítanak. Ebből kifolyólag az igazgató egy kettős célt tűzött ki: A gyengébbek felzárkóztatása, valamint a tehetségesek fejlesztése egyaránt fontos a pedagógiai munkában. *„Az a törekvésünk, hogy a képességeihez képest mindig egy picivel többet érjen el a kisgyerek”* – mondja.

Mindezt változatos programokkal, projektnapokkal, módszertani megújulással, a hazai és nemzetközi pályázatokkal igyekeznek elősegíteni. Az iskola és az óvoda tagja volt az Integrációs Pedagógiai Rendszernek (IPR)¹⁴ is, melynek keretében a kollégák továbbképzéseken vehettek részt. A pedagógusok befogadónak és jó légkörűnek nevezték mindkét intézményt. Egyik interjúalanyom úgy véli, hogy az iskolában *„mi már akkor használtunk kooperatív technikákat, amikor máshol erről még nem is hallottak”*. Az integrációs pedagógiához köthető intézkedések azonban, a pályázatok kifutásával, az utóbbi években alábbhagytak. A jelenlegi lehetőségekhez alkalmazkodva az iskola most inkább a digitális kompetenciák, a fenntartható környezet és a művészi képzések területén aktív.

Az iskola vezetői és a megkérdezett tanárok szerint a magatartásproblémák okozzák a legtöbb gondot az utóbbi években. Egyre több a fegyelmezetlen tanuló és egyre fiatalabb korban kezdődnek a problémák. Mint sok más helyen az országban, a tanárok itt is a családi helyzetnek és a tanári presztízs leértékelődésének tudják be a változásokat. Az igazgatónő bár megoldást nem lát, úgy véli, a szülőkkel való szoros együttműködés és az új módszerek ismerete nélkül lehetetlen megbirkózni az új kihívásokkal.

¹⁴ Az integrációs Pedagógiai Rendszer (IPR) egy pedagógiai keretrendszer, melyet az ebből a célból létrehozott Országos Oktatási Integrációs Hálózat (OOIH) dolgozott ki és működtetett 2003 és 2012 között (VARGA 2016).

A megújulásra szükség is van, főleg az iskolában, ahol újabban felgyorsult a tanulói migráció. Alsó tagozat után egyre több gyereket visznek el, leginkább a környékbeli egyházi iskolákba. A tanárok (egyelőre) nem etnikai szempontból ítélik meg ezeket a folyamatokat. Szerintük inkább egyfajta „sznob” attitűdből választanak városi iskolát a jómódúbb szülők. Tehát, nem a növekvő számú roma tanuló jelenléte, akik a bejövő osztályoknak már csaknem a felét teszik ki, hanem a gyenge képességű és fegyelmezetlen diákok aggasztják őket.

„Nem mindenki üdvözölt, amikor idejöttem 88-ban” – kezdi egyik beszélgetésünket István, az iskolában legrégebb óta dolgozó roma pedagógus. Tanári végzettsége ellenére elsőként tanulószobát kapott, majd kiegészítő osztályban alkalmazták. Évek teltek el így, mígnem felmerült benne a kérdés: „Vajon miért nem kapok rendes osztályt?” Ekkoriban olyan csalódott volt, hogy az is felmerült, pályát módosít. Hamarosan azonban, új igazgató érkezett, aki – mint István fogalmaz – „látott bennem fantáziát”, és végre képzettségének megfelelő pozícióban kezdhett dolgozni. Mára Istvánból tisztelt és elismert pedagógus vált. Büszke arra, hogy mind kollégái, mind pedig a szülők elfogadják. A legnagyobb örömet mégis az jelenti számára, hogy képes még mindig megújulni és szót érteni a gyerekekkel. Ennek ékes példája lehet, hogy még a nyolcadikos lányok is így köszöntik a folyosón: „csókolom Pista bácsi, maga a kedvenc tanárom!”

István úttörőnek számít, ő volt ugyanis az első, aki a telepről diplomát szerzett. Iskoláit egy olyan időben végezte, amikor a pedagógusi pályának presztízse volt. Elbeszéléseiből szigorú professzorok, izzasztó kurzusok és magas követelményrendszer rajzolódik ki. A tanulás évein, mint mondja, az segítette át, hogy elképzelte milyen lesz, amikor szülőfaluja iskolájába tanárként tér vissza: „amikor én eldöntöttem, hogy tanár leszek, rögtön ide álmodtam magam. És amikor én ennek a szent helynek a küszöbét, mint tanár léphettem át, a világ legnagyobb boldogságát élttem át”. István nem egyszerűen tanár szeretett volna lenni, hanem tanár a helyi iskolában. Mi több, a helyi ügyek iránt elkötelezett értelmiségi, aki a település fiataljainak, köztük a cigány gyerekeknek mutat utat. A telepi diplomások későbbi generációja az ő nyomdokait követte. Többen mesélték azt is, hogy a telepen csak így szólítják: „A Tanár”.

Az idők során azonban keletkeztek új problémák. A pedagógus presztízse csökkent a társadalomban és a településen is, amit az anyagi elismerés hiánya csak még inkább tetéz. Istvánék adósságokat halmoztak fel az elmúlt években, a törlesztések miatt hó végére teljesen elfogy a pénzük. Így aztán István hétvégente is munkát vállal – de nem ám borsos magánórákat ad, hanem testvére vállalkozásában építőmunkás. Utolsó találkozásunkkor azt latolgatta, hogy esetleg pár évig kőművesnek áll, amíg a család anyagi helyzete stabilizálódik. Ám kérdéses, hogy utána vissza tudna-e jönni az iskolába. Máshová a nyugdíj előtt pár évvel nem vennék fel, nem beszélve a környéken erősödő előítéletekről. Bár beszélgetésünk végén még erősen hezitál, szeptemberben örömmel láttam nevét a tanári kar listáján.

Merőben más helyzetben vág neki a pályának István lánya, Csilla: „Pedagógus családból jövök” – mutatkozik be a fiatal óvónő, aki egyedülként nem első generációs diplomás. Csilla kezdetben ellenállt annak, hogy édesapját kövesse a tanári pályán: „Mondtam neki, hogy nem, azt felejtse el.” Alternatívát azonban sokáig nem talált, bár abban biztos volt, hogy érettségizni fog, aztán pedig továbbtanul. „Életem során minden akartam lenni, építészmérnöktől kezdve, orvoson át, pszichológus, mindig, ami éppen érdekelt” – meséli. Egy nívós városi gimnáziumban érettségizett,

majd két OKJ-s tanfolyamot végzett, elhelyezkedni azonban egyik képzéssel sem kívánt, inkább egy gyárban vállalt munkát. A fizikai munka azonban hamar kiábrándította, így aztán „23 évesen rájöttem arra, hogy óvónőnek kéne lennem.” Döntését azzal indokolta, hogy a kicsi gyerekeket még lehet nevelni, míg a nagyobbak már kezelhetetlenek. Csilla esetében tehát a pedagógusi pálya nem egy régóta dédelgetett vágy volt, de nem is a felemelkedés csatornája. Másodgenerációs diplomásként nem talált rá a neki megfelelő pályára, így egyelőre megmaradt a kitaposott szülői út követésénél. A kezdeti bizonytalanságok ellenére, a fiatal lány ma nem bánja döntését, sőt, igazi átéléssel beszél választott szakmájáról: „*Ez nem munka nekem, ez hivatás. A pedagógusnál úgy van, hogy ez nem lehet munka, mert akkor nem lehet rendesen végezni. Ez hivatás, bele kell tenni a lelkedet, imádni kell a gyereket, akármilyen gyereket.*”

E rövid kitérő után térjünk vissza a helyi iskolába. Jó pár évvel István után, Irmának már könnyebben ment a beilleszkedés. Ő is tudatosan választotta a pályát, noha őt egy markáns gyerekkori emléke vitte erre az elhatározásra: „*Én azért lettem pedagógus, mert az életem első éve az katasztrófa volt az iskolában. Egyedül voltam cigánygyerek az osztályban, az társaim folyamatosan csúfoltak, és folyamatosan boszorkányokkal volt tele a füzetem. Már olyan pszichoszomatikus bajaim voltak, amikor iskolába kellett jönni, hogy én mindig sírtam. Ez odáig vezetett, hogy féltékör behívták anyukámat, és megmondták, hogy itt a papír írja alá, engem kiegészítőbe kell írni.*” Szerencsére erős kiállású édesanyja nem írta alá a felszólítást. Átkerült viszont a kislány a másik osztályba, ahol fele-fele arányban voltak cigány és nem-cigány gyerekek. Az új tanárnővel a barátságosabb légkörben Irma kitűnő eredménnyel zárta a tanévet. Sok évvel később, tanári gyakorlata során találkozott újra egykori osztályfőnökével: „*Akkor mondtam neki, hogy köszönöm szépen, a Kati néninek köszönhetem, hogy tanítónéni leszek, és pontosan azért, hogy soha ne történhessen egy gyerekkel se olyan, ami velem annak idején*” – meséli. Irmát ma is az a cél vezérli, hogy támogassa a kiközösített gyerekeket. Pályáját tehát egyfajta „segítő” identitás hatja át; a nevelési munka számára mintegy szociális munka is. Odafigyel az osztályába járó hátrányos helyzetű tanulókra és aktív kapcsolatot alakít ki szüleikkel is. Ez a hozzáállás, mint látni fogjuk, a Nógrád megyei pedagógusokat is jellemzi.

Irma szintén megbecsült tagja a helyi iskolának. Büszkén meséli, hogy pár éve úgy kellett elmagyarázni a csalódott szülőknek, hogy sajnos nem minden gyerek fér be induló első osztályába. Ez megerősítette, hogy „*azért mégse olyan rossz itt a helyzet, mert hogyha engem választottak, akkor bizonyára már nem úgy néznek a többi cigány emberre se, mint ahogy az nekem fájna*”. Irma népszerűsége aztán pár év múlva különös fordulatot vett. A család egy rövid időre elköltözött, majd a tanév végével visszatértek. Bár ekkor még úgy tűnt, hogy nincs szabad státusz az iskolában, nem sokkal évkezdés előtt az egyik vezető kétségbeesetten kereste fel otthonában, hogy jöjjön vissza tanítani, mert „*nagyon sok a rossz cigánygyerek*” – szükség van rá. Ez akkor nagyon nehéz helyzetbe hozta Irmát, ugyanis már elkötelezte magát egy másik iskolában. Végül meggyőzte, hogy szülőfalujában állhat munkába ezért vállalta a kellemetlen „szakítást” a másik iskolával.

Egyelőre az iskolai nehézségek nem szegik a tanárnő kedvét, azonban leszögezi, hogy „*csak addig fogom csinálni, amíg nem érzem a kiegészítő tüneteit. Amikor először érzem azt, hogy nem örömmel megyek be a suliba, akkor lépek tovább.*” Irma nem érzi magát ugyanis beszorulva az iskolai közegbe, úgy véli, pedagógusként is vannak még lehetőségei. Példaként említi a nevelőszülői hálózat újjászervezését, ahol interjúnk idején is kerestek tanácsadó posztra pedagógusokat.

Bár a fizetés nem volna magasabb, sok szempontból rugalmasabb ez a munka. További fontos szempont pedig, hogy „*baromi nemes feladat, mert, hogy olyan gyerekek sorsába segédkezel, akik nem kellett a kutyának se*”. Gondolatait azonban úgy zárja, hogy „*ennek még nincs itt az ideje*”.

Az iskola legfiatalabb tanárát, Biankát, elmondása szerint, szeretettel várták a tanári karban. Pályája sok szempontból könnyebben indult, mint az eddig bemutatott idősebb kollégáié, akiknek családjukat is meg kellett győzni, hogy továbbtanulásukat támogassák.¹⁵ Bianka természetesnek élte meg a továbbtanulást, a pedagógiai pályára pedig nemhogy nem a kirekesztettség, hanem kifejezetten a kellemes gyerekkori élmények vonzották. Választását annak tudja be, hogy szeretett iskolába járni, ahol jó légkörben példamutató pedagógusok között nevelkedett. Beszélgetésünkben egy energikus, lelkes fiatal tanárnő képe rajzolódik ki. Munkájáról így mesél: „*Nem munkának nevezném, hanem tanításnak, amiért pénzt kapok. Tehát a hobbim is. Érzem a zsigereimben, hogy meg kéne csinálni. És akkor hazamegyek, laptop elő, és hú de jól fogják érezni magukat a gyerekek holnap.*” Biankát a kreativitás, és a tanításért való rajongása motiválja leginkább. Mindez jövőképében is tetten érhető. Bianka határozottan leszögezi, hogy munkáját szülés után is folytatni szeretné majd, még abban az esetben, is ha párja keresetéből meg tudnának élni. Elbeszélésében nyoma sincs a kirekesztés okozta sérelmek pályaválasztásra gyakorolt hatásának, sem pedig a segítői szerepnek, ami több más interjúban körvonalazódik. Ez persze nem jelenti azt, hogy Bianka közömbös volna osztálya roma tanulóit illetően.

Istvánnal és Irmával közel egyidős Erzsí is, aki a helyi óvodában dolgozik. Bár az óvónői pálya nagyon korán megfogalmazódott benne, diplomát csak pár hónapja szerzett. Pályafutását egyfajta emancipációs törekvésnek is értelmezhetjük. Középfokú tanulmányait Erzsí egy távolabbi település óvónőképző szakközépiskolájában végezte. Nem helyezkedett azonban el a szakmában, hanem férjhez ment és gyermekei születése után a család vegyesboltjában dolgozott. Amikor bezárni kényszerültek az üzletet, és gyerekei is felnőttek már, szeretett volna óvónőként munkába állni. Ám akkor már a középfokú végzettség nem volt elég. Ekkor, 43 évesen úgy döntött megvalósítja régi álmát és beiratkozik a főiskolára. Erre a legbüszkébb az életében: „*Kitartó voltam, elvégeztem [a főiskolát]. Főldhattam volna, de megfogadtam, nem azért tanultam, hogy engem bármiben visszafogjanak.*” Jelenleg családjának „nem létszükség” egy második kereső, ő mégis úgy döntött, hogy ha eddig eljutott, szeretene munkába állni. Sőt pár év múlva akár egy további képzést is megcsinálna.¹⁶

Erzsí már kritikusan áll a helyi oktatási intézményekhez. Szerinte nem véletlen, hogy amikor korábban többször is pedagógus asszisztens pozícióra jelentkezett, valahogy sosem volt üres hely. Csak akkor nyíltak ki a kapuk számára, amikor diplomával jelentkezett. Ez is mutatja, hogy míg a szakképzett pedagógusoknak a bejutás egyre kevésbé okoz gondot, az oktatás alsóbb szintjein viszont sokkal finomabban működnek a kirekesztés-beengedés mechanizmusai. Interjúalanyaim úgy vélték, hogy a mindössze érettségét és szakirányú OKJ-s végzettséget igénylő

¹⁵ Ez különösen igaz Irmára, akinek édesapja megtiltotta, hogy főiskolára jelentkezzen, majd miután édesanyja titokban aláírta a jelentkezését, kitiltotta otthonról. A nők mozgásterét ilyenén megkötő családi-társadalmi elvárások Bianka elbeszélésében már nem voltak jelen.

¹⁶ Erzsí karrierútja tipikusnak is mondható. Diplomás roma nők életútját vizsgáló kutatásunkban azt tapasztaltuk, hogy az idősebb roma nők gyakran félbeszakították tanulmányaikat, a karrierépítést pedig a házasság és a gyerekvállalás után kezdték. (DURST – FEJŐS – NYÍRÓ 2016).

pozíciókra kifejezetten nehéz romaként bejutni. Több asszony is elvégezte a pedagógus asszisztensi, vagy a dajkaképző tanfolyamot, mégsem alkalmazták őket. Ezeken a területeken úgy látszik, még nem annyira elfogadott, hogy romák képviseltessék magukat, mint ahogy egyelőre nincs is gond ezen pozíciók betöltésével.

A szakmában dolgozók tapasztalatait a fentiek közül István világítja meg legélesebben: *„Ez a bizonyos valami ez még mindig működik – itt is működik. Ez a »jajj, de örülünk neked«, tehát addig örülünk, amíg ügyes vagy a suliba, akkor büszkék vagyunk rád, de amikor már a gazdasági életből is kérsz szerepet, akkor két kézzel zutty, be a kézfék, és akkor nem kellesz. Most éppen nem lehet. És majd egyszer csak, ha mégis kapsz lehetőséget, akkor be tudod bizonyítani, hogy te sem vagy alábbvaló”*. A részleges befogadás fogalmával írhatunk le. A kezdeti nehézségek, ha köthetőek is a származáshoz, idővel csökkennek, s a telepiek a tanári kar kimondottan megbecsült tagjaivá is válhatnak. Mindez azonban nem egyik napról a másikra történik, többen még ma is úgy érzik, hogy ugyanazért a megbecsülésért romaként többször annyit kell dolgozni. Az, hogy a település oktatási terében egyre több roma pedagógus dolgozik, bár összefüggésben áll az intézmények relatív befogadó légkörével és modern módszertanával, mégsem kifejezetten a romák társadalmi részvételének elismeréséből, vagy a tanári kar sokszínűségének elősegítésére tett kísérletekből fakadt.

2.2. Kihívás és innováció a Nógrád megyei iskolákban

A Nógrád megyei iskolák tanulóinak létszáma és összetétele is sokat változott az utóbbi években. A tehetősebb többségi családok, sőt olykor már a jobb módú cigány családok is a környező városokba viszik gyerekeiket. A helyi iskolák mára teljesen szegregálódtak – szinte kizárólag hátrányos helyzetű roma gyerekek tanulnak bennük. Bár ez a folyamat a Pest megyei településen is elkezdődött, a vizsgált nógrádi kisiskolákban szinte „lezajlottnak” tekinthető. Sok a sajátos nevelési igényű (SNI) és a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézségekkel (BTM) küzdő diák is. Míg a Pest megyei iskolában még képviseltetik magukat a jó képességű, megyei szintű versenyeken induló gyermekek is, itt nem kell „kétfelé” figyelni, a hangsúly a legalapvetőbb készségek átadására helyeződik. Így tehát, miképpen azt az egyik igazgató megfogalmazta, nem „tehetség-gondozó”, hanem „rehabilitáló” tanári ambíciókra van szükség.

Nincs is jó hírük ezen intézményeknek a környéken. Mégis, a falvaknak szükségük van rájuk, ugyanis több helyütt ezek a falu utolsó bástyái, annak végső perifériára szorulása előtt. Néhány iskolát már besoroltak egy nagyobb tagintézményévé, más esetben létszámhiány miatt osztályokat vontak össze. A tanárok panaszkodnak, hogy a környéken nem látnak pozitív mintát a gyerekek, nincsen jövőképük, nincs presztízse a tanulásnak. Azonban megfigyelhető, hogy a tanulmányban szereplők mind olyan intézményben dolgoztak, ahol az országos gyakorlathoz képest nagyobb arányban kísérleteznek új ötletekkel, innovatív módszerek elterjesztésével, tagjai voltak az IPR-nek is. A vezető pozícióban dolgozók pedig maguk is célként tűzték ki a pedagógiai szemlélet és módszerek megújítását.

A gyerekek összetételének változásával, a pedagóguskar is kicserélődött. Mondhatnánk úgy is, hogy „kihalt”, ugyanis a helyi pedagógusréteg nem tudta újratermelni magát. Új, fiatal tanárokat ritkán sikerül ezekbe az iskolákba vonzani, aki meg is próbálja, nem sokáig marad a számos problémával küzdő tanuló között. A tanárihiány állandósult, volt olyan iskola, ahol az elmúlt négy évben egyetlen hivatalos jelentkezés sem érkezett. A vezetők különböző trükkökkel igyekeznek betölteni a hiányzó állásokat, és az is előfordul, hogy egy tanárt közfoglalkoztatottal pótolnak.

Ezekben az intézményekben nem annyira a belépés lehetősége kérdéses a képzett roma pedagógusok számára, mintsem az, hogy egyáltalán *akarnak-e* a vergődő kisteleplüléseken, alacsony fizetésért munkába állni. Különösen igaz ez a dilemma azokra, akiknek rengeteg küzdelemmel sikerült a szegénységből tanulással „kitörniük”.

Az oktatás alacsonyabb szintjeinél pedig leginkább az a kérdés, hogy az intézménynek van-e lehetősége közalkalmazotti státuszt biztosítani. Több településen találkoztunk ugyanis roma pedagógus asszisztensekkel, csak éppen közfoglalkoztatott státuszban. Az egyik kisiskolában, Éva napközivezető – bár papíron csak asszisztens. Ő korábban foglalkoztatással összekötött képzésben tette le érettségijét Budapesten, majd gyógypedagógiai OKJ-s tanfolyamot végzett. A hasonló végzettségű Elza egy másik iskolában gyerekfelügyelő. Ő egy színvonalas városi középiskolába járt, amit viszont osztálytársai kiközösítése miatt abbahagyott. Egykor mindketten óvóképzőre készültek, különböző okok miatt azonban a főiskolára sosem iratkoztak be. Alkalmazásukat támogatják az iskolaigazgatók, jelenlétüktől elsősorban az általuk közvetített pozitív példák elterjedését várják. Egyikük szerint az iskolában dolgozni ugyanis még takarítóként is nagyobb presztízzsel bír, mint az önkormányzati közfoglalkoztatásban árkot ásni.

Térjünk azonban most rá a térségben szakképesítéssel dolgozók pályaképeré. Hasonlóan Istvánhoz, Pál is a nyolcvanas évek végén kezdte pályáját, több mint harminc éves szakmai tapasztalat áll mögötte. Mint fogalmaz, *„mindig ilyen nehéz sorsú gyerekekkel foglalkoztam.”* Kezdetben nevelőotthonban dolgozott, majd egy környékbeli kisváros iskolájában helyezkedett el. A térségben már két évtizede aktív, az oktatás szinte valamennyi területén kipróbálta magát. Ezen felül oktatási szakemberként akkreditált tanár-továbbképzéseket is vezet, tanácsadói szerepet lát el, illetve oktatási anyagok kidolgozásában vesz részt. Két éve azért vállalta a saját szavaival *„nehéz helyzetben lévő”* kisiskola vezetését, mert úgy vélte: *„annyira sokrétű a munkám, hogy elérkezettnek láttam az időt, hogy megpróbáljak a magam ura lenni és a saját elképzeléseimet megvalósítani.”*

Pál számos olyan kezdeményezést indított el, melyek kifejezetten a kisteleplülések hátrányos helyzetű roma tanulóinak nyújtanak segítséget a tanulásban, illetve a közösségépítésnek is fontos eszközei. Az iskolában, *„már régen felismertük azt, hogy a régi módon már nem. Új módon, új módszereket alkalmazva”* lehet csak eredményeket elérni. Példaként a kooperatív tevékenységközpontú pedagógiák vagy a multikulturális tartalmak beemelését említi, amire a későbbiekben fogunk kitérni. Pál úgy véli, hogy a nehézségek ellenére a gyerekek ma már szeretnek iskolába járni. Mindeközben, *„azt is érezzük, hogy a tanóráknak a légköre is kezd megváltozni. Mindent megpróbálunk, a barátságos, családias légkörtől az iskolai környezet megváltoztatásán keresztül, a módszerek alkalmazásáig. Nagyon-nagyon lassú a fejlődés, de látszódik, érződik.”* – meséli. Pál közreműködésével valósult meg a tanodaprogram is, aminek egyik legfontosabb hozadéka, hogy több növendék később érettségizett sőt, páran továbbtanultak. Az igazgató fontosnak tartja,

hogy a volt tanítványok később szakmai pozíciókban visszatérhessenek. Mint mondja, „*a hosszú idő alatt kinőtt egy generáció a kezünk közül, és most már közülük kerülnek ki a tanodában dolgozók.*” Egyik volt tanítványa például nyelvvizsgát szerzett és mivel épp nem volt nyelvtanár, egy évig ő vitte a nyelvi fejlesztést.

Nincs könnyű helyzetben Andi sem, aki röviddel kutatásunk előtt kezdett az igazgatói poszton egy mégoly leszakadó falu iskolájában. Tervekből és ötletekből ám ő sincs híján. Andi a faluhoz közeli városból származik, ma is innét jár munkába. Elmeséli, hogy „*teljesen hagyományos cigány családból*” származik, és „*valamivel magasabb társadalmi rétegbe*” tartoztak, mint a környékbeli cigány családok. Szülei több vegyesboltot, kocsmát és éttermet is üzemeltetnek, édesapját így mindenki ismeri, becsüli. Andi azt is hangsúlyozza, hogy „*egy kemény, torna tagozatos osztályba*” járt. A továbbtanulásban leginkább barátai buzdították, a pedagógiai pálya gondolata is így született meg benne. Édesapja nem támogatta terveit, bár nem is ellenezte továbbtanulását. Szerinte a lánynak nem volt ugyanis „*szüksége*” diplomára, a család meg tud élni keresete nélkül is. Andi meg van elégedve döntésével, bár keserűen hozzáteszi, hogy valóban „*én vagyok a legszegényebb a családban, még vezető beosztásban is. Mindenki többet keres nálam.*”

Pályáját egy diákotthonban kezdte, amit célirányosan választott: „*Az akkori igazgatót ismertem nagyon jól, mert gyerekkoromban többször jártunk oda táborozni. Próbált minket felemelni, meg pártfogolni.*” Sajnos azonban mire a tanárnő visszatért szülési szabadságáról, az iskolát bezárták. Ekkor kapott egy közigazgatási ösztöndíjat, ám a városi kormányhivatalban sok negatív tapasztalatot szerzett: „*Itt már elindultak, hogy cigány származás. Kezdték, hogy jogi végzettség? Nem jogi, pedagógus. Jó, akkor már nem a központi részbe leszel, hanem egy alsóbb kormányhivatalba. Próbáltam ellenállni, hogy diplomás vagyok, felsőfokú nyelvvizsgával nem biztos, hogy a titkárságon a helyem. Meg hogy ezt a kisujjamból kirázom, ez nem kihívás, adjanak valami pluszt.*” Ezek az élményei minden bizonnyal szerepet játszottak abban, hogy hároméves szerződése lejártakor Andi visszatért az oktatásba. Úgy tűnik a nehéz körülmények és az alacsony fizetés ellenére több lehetőséget biztosít számára ez a pálya. A közigazgatási kitérőt mégsem tartja haszontalannak; reméli, hogy a későbbiekben a tankerület támogatni fogja céljai megvalósításában.

Andi szerint is az egyetlen kiút a modern pedagógiai módszerek alkalmazása. Úgy látja, hogy a frontális tanítási módszerek egyáltalán nem vezetnek eredményre, sőt „*igazából itt a gond akkor volt, amikor a hagyományos módszert próbálták alkalmazni és azt a vaskalapost.*” A jövőben szeretné bevezetni a „*Meixner módszert és a finn módszert*”, a tevékenykedtető projekt órákat, illetve kialakítaná az egész napos oktatást. Mindezek hatására szeretné, ha a jövőben egy „*forradalmian újított mintaiskola*” válna az intézményből. Bár egyelőre nem sokat árult el terveiről, azt megosztotta, hogy „*ha minden összejön és a kollégák együttműködnek lesznek meg a külső kapcsolatok is úgy alakulnak, akkor ez egy olyan iskola lesz, ahonnan a kikerülő gyerekek megállják a helyüket az életben. Ebben biztos vagyok.*”

Kollégája, Ildi, nagy bizalommal fordul az újonnan választott igazgató felé. Szerinte van jelentősége annak, hogy egy roma pedagógus veszi át az iskola irányítását: „*én azt gondolom, hogy ő azért jó, mert roma igazgató. Átlátja a gyerekek érzéseit, tudja, hogy milyen roma szülőkkel beszélni. Nem szégyelli a romákat. Nem biztos, hogy egy magyar igazgató ezekkel a roma gyerekekkel fel merné vállalni a dolgokat. Nagyon remélem, hogy ez jó felé vezet*” – véli.

Elkeseredése, hogy a gyerekeket segítse, átszűrődik a beszélgetésből. Ugyanakkor érdekes, hogy amikor az iskola jövőjéről beszél, célként nem a szegregált iskola megszüntetését, a gyerekek más iskolákba való méltányos integrálását tűzi ki, mint inkább a jelenlegi körülmények javítását. Vágya, hogy „*ez az iskola jó hírű legyen, meg hogy romaként azt tudjuk mondani, hogy ez a roma iskola egy nagyon jó roma iskola, az itteni gyerekek igenis küzdenek.*” Mindez nem meglepő, hisz mind egzisztenciálisan függ az iskolától, mind pedig érzelmileg kötődik a szülőfalujához. Kérdésként fogalmazódhat meg bennünk azonban, hogy vajon a gyerekek számára nem jár-e kockázattal a szegregált helyzet fennmaradása – még akkor is, ha a későbbiekben az innovatív oktatási módszerek és a roma pedagógusok jóvoltából valóban sikerül növelni a gyerekek tanulási motivációját.

Ildi nem készült kiskora óta tanítónőnek, még a továbbtanulásra vonatkozó elhatározása is viszonylag későn alakult ki. Végül azért választotta a tanítóképzőt, „*mivel eléggé népes családból származom. Ugye rengeteget foglalkoztam az unokatestvéreimmel gyerekként, így azt gondoltam, hogy ez nem áll tőlem távol.*” Tanulmányait levelező szakon végezte, és közben már pedagógus asszisztensként dolgozott szülőfaluja iskolájában. A tanítónő motivációját erősíti, hogy kifejezetten roma gyerekekről gondoskodhat munkája során, hitet és reményt adhat nekik, hogy tanulással több lehetőséghez juthatnak. Célja, hogy a gyerekek ne kudarcként éljék meg a tanulást, így nem bánja, ha lassabban halad a tananyaggal és sokat küzd, hogy eredményeket érjen el. Ez a helyzet szerinte merőben különbözik más iskoláktól, ahol a hangsúly a tananyag „leadására” és számonkérésére helyeződik. Mégsem érzi úgy, hogy ettől ne lenne sikerélménye, elkötelezettsége pedig átlendíti a nehéz helyzeteken. Felidézi, hogy „*voltam olyan iskolába is, ahol nem roma gyerekeket oktattam. Ott nagyon jó volt, hogy amit leadtam, azt visszakaptam. Nem volt az, hogy nincs kész a lecke, nem hoztad a felszerelésedet. Ők is nagyon aranyosak voltak, de a cigánygyerekek nekem többet adnak. Rengeteget küszködünk, eleve sok a sajátos nevelést igénylő, de mégis, pont azért mert nagyobb törődést igényelnek, több szeretetet adnak.*”

A hasonlóképpen elkötelezett Melinda tíz éve dolgozik szülőfaluja iskolájában. Ő már fiatal-korától kezdve vonzódott a segítő foglalkozások felé, amit az otthoni szegénységhez kötött. „*A mostani törvények szerint HHH-s gyerek voltam én is. Anyukám írni-olvasni sem tudott és így én ilyen első generációs diplomás vagyok, ahogy mondani szokták.*” – meséli. Mivel mindig is szeretett tanulni, nem esett nehezére eljutnia a középiskoláig, leérettségizett és elvégezte a technikumot is. Már akkor szeretett volna továbbtanulni, de mivel senki nem tudta anyagilag támogatni, munkát kellett vállalnia. Tíz év munkaviszony után azonban úgy döntött, „*ideje elindulni*”.

A főiskola után rögtön szülőfalujában kezdett napközisként, szociálpedagógusként folytatta, mára pedig bizonyos készségtárgyakat is ő tanít. Ideje nagy részében rehabilitációs fejlesztést végez, hozzá tartoznak az értelmi fogyatékosok, és a különböző tanulási zavarokkal küzdő tanulók. A gyerekek több mint harmada jár hozzá valamilyen problémával. Úgy véli, hogy „*máshol nem is szeretnék gyógypedagógus lenni. Erre jöttem rá itt az első 1-2 év után, hogy én nem is annyira a pályát szeretem, hanem valamiért ezt az iskolát.*” Az erős kötődés és a segíteni vágyás a minden-napok során is növeli kitartását, dacára annak, hogy gyakran úgy érzi, szélmalomharcot vív a „*HHH-s környezettel*”.

Végül, de nem utolsó sorban térjünk ki Márk pályafutására, aki bár a Pest megyei településről származik, egy nógrádi kis faluban tanít. Találkozásunkat jócskán megelőzte híre, a helyiek

mint egy különösen sikeres fiatalembert emlegették. Az elismerést úgy tűnt az okozza, hogy Márk képes volt egyszerre tovább vinni családjá (cigány)zenei örökségét, valamint egy stabil szakmai szerepkörre szert tenni. Már gyerekkorában elkezdett hegedülni, tizenévesen pedig tagjául választotta a Száz Tagú Cigányzenekar. Egy városi zenei szakközépiskolában tett érettségi után, alap és mesterszakon is diplomát szerzett a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán. Mindeközben folyamatosan turnézott szerte Európában, valamint zeneórákat tartott egy hollandiai magyar közösségnek. „Az 5 éves gyerektől a hetvenvalahány évesig volt diákom” – büszkélkedik. Így történt, hogy Márk sikeres zenei karrierje mellett, egy polgári foglalkozásban is kipróbálta magát. Már tanulmányai során rájött, hogy a zenei pálya nem fogja maximálisan biztosítani megélhetését, valamint, hogy a zenekari elfoglaltságok mellett, állandóságot és kiszámíthatóságot is megengedő karrierútra vágyik. Ezért is iratkozott be a pedagógusi mesterképzésre. Márk ma nem érzi úgy, hogy bármit is feladott volna zenei pályafutásából a tanítással, sőt jelenleg a két nagyon különböző munkája kiegészíti egymást. Mint látni fogjuk később, időnként zenei tudása és kapcsolatai a tanítás során is mozgósíthatóak.

3. ETNICITÁS ÉS PEDAGÓGIAI MUNKA

Az elbeszélők szakmai pályaképének rövid áttekintése után, ebben a fejezetben teszünk egy lépést a pedagógiai munka gyakorlatának közelebbi megismerése felé. Az oktatás-nevelés során nagy szerepet játszik a személyes felkészültség, a képességek, az előélet, a családi múlt, ugyanakkor mindezek a szakma keretei között jutnak érvényre. A tanulmány szereplői elsősorban mint pedagógusok vannak jelen az osztályteremben, tartanak szülői értekezletet, vesznek részt tanári munkaközösségekben. Azonban munkájuknak lehetnek, és vannak is olyan vetületei, ahol megjelenik és szerepet játszik származásuk és etnikai identitásuk – tegyük hozzá, sok egyéb tényező, például koruk, nemük vagy az osztályhelyzetük mellett. A származás egyrészt szerepet játszhat a gyerekekkel folyó konkrét nevelési-oktatási feladatokban, ami leginkább a tananyag átadásában, és a nevelési módszerek alkalmazásában nyilvánul meg. De jelentősége nem csak az intézmény falain belül mutatkozhat meg, hanem éppen annyira azon kívül is. A családokkal való kapcsolattartás, mely még annyira fontos eleme a pedagógiai munkának, a másik nagyobb terület, ahol az interjúk tanulsága szerint árnyalja a napi munkát. Itt ráadásul már nem csupán a szakmai tér és az egyén etnikai és sok más identitása kerül kapcsolatba, hanem a lokális viszonyok is meghatározóak lesznek. Vannak olyan helyzetek, amikor egybefolyik, vagy kereszteződik a szakmai és az etnikus kötődés-elköteleződés. Van, amikor a kettő kiegészíti egymást, és előfordul az is, hogy egy-egy helyzet során konfliktusok is keletkeznek, hiszen a szakmai és az etnikai kötődés eltérő logika alapján szerveződik.

Az etnicitás kérdéskörét nem mint a kirekesztés alapját vesszük most górcső alá, tehát nem azt firtatjuk, hogy miképpen szenved hátrányt egy-egy tanuló, vagy pedagógus a származása miatt. Olyan helyzeteket tárunk fel, melyek során az osztályszadalmi szinten amúgy stigmatizált cigányságot a tanárok munkájuk részévé teszik, sőt akár erőforrás gyanánt felhasználják különböző pedagógiai helyzetek kezelése során. A kiválasztott történetek azért lehetnek sokatmondóak, mert sokszor saját élettörténeti, vagy közösségi tapasztalataikat jelenítik meg.

3.1. „Van példa mert én ott vagyok”

Mindenekelőtt ejtsünk szót az elbeszélések egy átfogó sajátosságára. A „példamutatás” motívuma, mely mondhatjuk, hogy az összes interjúban megjelenik, egyrészt átszővi a fentiekben bemutatott professzionális identitások sokszínűségét, másrészt pedig beágyazza a pedagógiai munka további szeleteit is. Nem másról van itt szó, mint a pedagógusi hivatástudat egy speciális megnyilvánulásáról. Arról a különböző pozíciókon, életpályákon és generációkon átívelő elköteleződésről, hogy a pedagógus utat mutasson, pozitív képet alakítson ki a roma emberek társadalomban betöltött szerepéről.

Interjúalanyaink többsége számára a pozitív példa közvetítése lehetőségként és feladatként is megfogalmazódik. Lehetőség, hiszen a pedagógus saját jelenlétét, személyes történetét használhatja a tanulók motiválására, vagy a romákról kialakult előítéletek megcáfolására. Ugyanakkor feladat is, ami egyben terhet ró az egyénre. Az, hogy mindez ilyen erőteljesen megmutatkozott az interjúkban nem független a romák általános társadalmi helyzetétől, a roma diplomások vállára nehezedő társadalmi elvárásoktól, illetve magától az interjúhelyzetektől sem.¹⁷ Mégis, fontos szem előtt tartanunk, hogy a tanulmányban szereplők szeretnék érvényre juttatni ezt az aspektust munkájukban.

Nézzünk most két példát a fentiekre a két térségből. A Nógrád megyei tanárok, akik marginalizált helyzetű kisiskolákban tanítanak, leginkább a szegénység, az előítéletek és a kiemelkedés kontextusában értelmezik a példaadás jelentőségét. Melinda és Ildikó elköteleződését például megerősíti saját személyes küzdelme a szegénységgel és az előítéletekkel. Utóbbi nagyon kemény szavakkal számol be iskolái éveiről: „*nagyon megszenvedtem a származásomat*” – mondja. Már a középiskolából két évig sírva járt haza, főiskolán pedig, ahol 150 hallgató közül egyedüli roma volt, folyamatos elutasítást tapasztalt hallgatótársai felől. Mégis, úgy érzi, megérte az erőfeszítéseket a tanulás, és ma már ő szeretne utat mutatni a roma gyerekeknek: „*Ha tehetném, én életem végéig hivatásszerűen roma gyerekekkel foglalkoznék, mert szeretnék nekik segíteni, példaként is előállni, hogy van kiugrás.*” Ebből a részletből is látszik, hogy motivációját főképpen az a hit alapozza meg, hogy sikeres tanári életpályájával ösztönözheti a gyerekeket a tanulásra, s ezáltal a kitörés reményét erősítheti bennük. Ezt egyébként, amikor csak tudja, hangsúlyozza a tanítási órákon is.

A Pest megyei pedagógusok számára, akik egy vegyes tanulói közösséget tanítanak mind társadalmi helyzet, mind pedig származás tekintetében, a példamutatás a romákkal kapcsolatos negatív berögződések ellentételezése szempontjából különösen fontos. A fenti megszólalókhöz hasonlóan Bianka is elsőként szerzett diplomát családjában, de messze nem számol be olyan mértékű nélkülözésről, valamint személyét ért megkülönböztetésekről, mint nógrádi kollégái. Neki személyes élményei is vannak a pozitív példák tekintetében, hiszen annak idején István tanította. Pályakezdőként pedig Irma mentorálta. Szerinte a roma tanárnő jelenléte pozitív hatással bír minden tanulóra. Óráin előfordul, hogy személyes élményeiből, családi hagyományyaiból merít:

¹⁷ Mindkét felhasznált kutatás középpontba helyezi az etnicitás kategóriáját, ami így külön megvilágítást kap – egyben készíti az interjúalanyt munkája etnikai szempontok szerinti végiggondolására, ami eredményezheti az etnikai aspektus kidomborodását is (TREMLET 2014).

„Tehát nem csak módszer, ugye, de lehetne mondjuk bevinni az órákba, azt, hogy megismerjék a cigány kultúrát. Például velem így, hogy mondom, az én papám híres muzsikus volt, így. Jó példa alapján megmutatni, hogy igen, nálunk így meg úgy van.”

Végül, zárjuk a példamutatás témakörét István gondolataival, aki arra is felhívja a figyelmet, hogy a pozitív példák hosszú távon fejtik ki hatásukat, a mindennapokban nem érzékeljük őket. Úgy véli, *„ezek nem rögtön érnek be, hanem ha a cigány gyerek ül majd a gyerekek mellett és nem lesz konfliktus. Meg amikor a gyerek azt mondja, hogy »miattad lettem magyar tanár, hú azok a magyar órák!«”*

3.2. Nevelői munka

A pedagógusok mindennapos munkájához egy lépéssel közelebb érve, elsőként arra fogunk néhány példát megismerni, hogy milyen szereppel bír az etnikai kötődés az oktatási intézményen belül, tehát a tanórákon, foglalkozásokon, a gyerekekkel való kapcsolat során. A nevelői-oktatói munkát sokfajta intézményesített eljárás szabályozza, a pedagógusok tanmenet használnak és bizonyos módszertani elveket érvényesítenek. Ezen a területen tehát a szakma elviekben legalábbis eszközt ad a pedagógus kezébe. Sok múlik azonban az egyéni helyzetfelismeréseken és a kreatív megoldásokon is. Most az utóbbiba kóstolunk bele.

Melinda szinte kizárólag hátrányos helyzetű roma diákokat tanít. Számára a jó tanár a türelem, empátia és gyerekközpontúság területein jeleskedik leginkább. Egy roma pedagógusnak szerinte *„előnye abban van, hogy arányaiban azért több az értő a romák között, mint nem romák között”*. Az „értés” eredhet éppen abból az élettörténeti tapasztalatból, amit Melinda a tanulmány már ismertetett részein megoszt velünk. Nem arról van szó, hogy a többségi pedagógus ne lehetne empatikus, sem pedig arról, hogy ne tapasztalhatott volna nélkülözést. Melinda azonban úgy véli, azáltal, hogy romaként még nagyobb akadályokat kell leküzdenie adott esetben érzékenyebbé teszi a speciális összetételű gyerekcsoport nevelésére.

Hasonló kérdéseken gondolkodik a Pest megyei Erzszi is. Felháborodottan osztja meg főiskolai tapasztalatait, kiderült, *„a legnagyobb gondot annak érzik a leendő óvónők, hogy hogy bánjanak a cigány gyerekekkel.”* Először csak csodálkozott ezen, majd egyre inkább elkezdte zavarni, hogy az órai beszélgetések időről-időre a cigány gyerekek beilleszkedési nehézségeire terelődtek. Szerinte a (vélt) problémák egy részét az okozza, hogy a többségi pedagógusok nem veszik észre, hogy a hátrányos helyzetű cigány gyerekekkel *„másképp”* kell viselkedni, mint amit a tankönyvek leírnak. Hogy pontosan mit ért *„másképp”* alatt az nem artikulálódik, de az elbeszélés folyamából a fokozott türelem és odafordulás körvonalazódik. Ilyen tekintetben Erzszi úgy látja a roma pedagógusok *„hitelesek”* lehetnek mert személyes élményeikből fakadóan szolidaritásak a gyerekekkel: *„tudjuk, hogy honnan jöttünk, nekünk is nagyon nehéz volt”* – magyarázza.

Mindemellett, a cigány gyerekek oktatásakor a pedagógusnak ismernie kell a közösségben élő hagyományokat, például hogy beszélnek-e cigány nyelvet otthon, vagy tartanak-e valamilyen szokást, aminek hatása van a gyerek viselkedésére. Ezzel Csilla is egyetért, aki szerint fontos az is, hogy *„tudják, ha meghal valaki a családban, akkor mi történik a gyerekekkel és amikor visszajön*

a temetés után, akkor arról is tudjon beszélni, ha szeretne.” Ő úgy véli, hogy a helyi sajátosságok, árnyalatok ismeretével van „előnyben” roma óvónőként, ugyanis *„nem lehet mindent tanulni, van, ami tudat alatt megy. Hiába mondd el, hogy »figyelj arra, hogy ez náluk így szokás«.*” A szokások szerepére a következő részben visszatérünk, egyelőre annyit jegyezzünk meg, hogy számos interjúalany állította, hogy ezek visszaköszönnek az óvodában, iskolában, így beható ismeretük elengedhetetlen.

Arról, hogy romaként, könnyebb vagy nehezebb dolga van a pedagógusnak megoszlottak a vélemények. Főleg a fiatalabbaknál került elő ez a kérdés, ahol a kor tényezője jelentősen árnyalta a képet. Bianka szerint, akinek pályakezdőként a legnagyobb kihívást a tanári tekintély kialakítása jelenti, a származásnak a kapcsolat kezdetén van szerepe: *„Az elején számít, hogy ki vagy, volt olyan, hogy azért figyelt oda, mert én cigány vagyok, és örült, hogy én tanítom. Akkor kihúzza magát, hogy én ismerem, egy utcában lakunk. Ez egy ideig tart, utána meg ugyanolyan szaktanár vagyok, mint a többi”* – vélekedik.

A bizalom megnyerése Márknak is könnyen megy *„mert látják rajtam, hogy cigány vagyok, és valamiért jobban viszonyulnak hozzám, mint a nem cigány pedagógusokhoz, ez megkönnyíti, hogy jobban figyeljenek rám”*. A gördülékenyebb kezdet, azonban nem mindig előnyös a későbbiekben, amikor már összpontosítani kell a munkára, és elvárásokat támasztani a tanulók felé. Márk arra világít rá, hogy talán épp azért, mert az elején a gyerekek örülnek a közös kötődésnek, a későbbiekben *„átesnek a ló túloldalára”* és barátjuknak, kezelik a fiatal megjelenésű pedagógust. Bár abban megegyezünk, hogy minden kezdő pedagógus számára dilemmát okozhat, hogy milyen mértékben engedje magához közel a gyerekeket, Márk úgy tapasztalja, hogy a roma tanárok esetében további nehézség lehet, hogy a gyerekeknek nincs tapasztalatuk tanári szerepben megjelenő roma felnőttekről, így nehezebben tudják elfogadni, hogy valaki egyszerre *„tartozhat köztük”* és tarthat távolságot is. *„Fogalmazzunk úgy, hogy emberileg rögtön elfogadtak minket, viszont úgy, mint tanárt, folyamatosan küzdeni kell érte.”* – összegzi gondolatait.

Irmának, aki már egy idősebb és tapasztaltabb pedagógus, nincs problémája a tanári tekintély kialakításában. Ő egyértelműen fontosnak tartja származását, különösen a roma gyerekek nevelésekor. Úgy látja, hogy: *„én megengedhetem magamnak azt, amiért lehet, hogy egy magyar kolléganőmre meg haragszik. Tehát csúnyán beszél például és azt mondom, hogy »te nem beszélhetsz csúnyán, te nem szégyeníthetsz le engem. Én ugyanolyan cigány vagyok, mint te.«*” Ebben a példában a tanárnő rádöbben a gyereket, hogy helytelen viselkedésével más cigányokat, sőt, magát a tanárnőt hozza rossz helyzetbe. Mindeközben viszont egy pozitív azonosulási pontot is feljárnál: Úgy tűnik, ők ketten – a tanárnő és a gyerek – egy titkos klubba tartoznak, ami minden bizonnyal pozitív tartalommal bír, hiszen egyébként nem lehetne a hírét csúnya beszéddel, rossz magaviselettel tönkre tenni. A szeretett tanárnő tekintélyét is aláásná ugyanis, ha a gyerek viselkedésével rossz fényt vetne erre a titkos közösségre. Irma tehát egy olyan keretet talál, ami mind a többségnek, mind pedig a gyerekeknek értelmezhető.

Végül álljon itt egy példa arra, ahogyan a származás megjelenik István pedagógiai gyakorlatában is. Történt egyszer, hogy egy cigány tanuló év végéhez közeledve bukásra állt történelemből. István úgy vélte, felesleges egy újabb dolgozatot íratnia, vagy egy feleléssel sanyargatni a diákot. Egyenesen a telepre küldte a bukdácsoló tanulót és megkérte, hogy egy kisebbfajta népszámlálást bonyolítson le: *„Minden házba bemegy és megkérdezed: telepi vagy öcsém? Hányan laknak itt?”*

adja ki az instrukciókat. A gyerekek több napba telt mire sikerült minden házat végigjárnia, de a feladatot megoldotta és így a bukást is elkerülte. A tanár úr azóta is használja a diák által becsült számadatokat, melyek egyébként megegyeznek más helybeliek becslésével is.

István ugyanakkor elismeri, hogy a faluban elszórtan élő oláh cigány gyerekek nevelésekor kevésbé hat a telepi magyar cigányoknál működő tisztelet és ismeretség. A telepi kiemelkedők sikere tehát kis mértékben függ a helyi roma közösség belső etnikai tagoltságától is. Van ami viszont mindig működik: „*ha én cigányul beszélek, onnét kezdve tisztelni fog*” – mondja büszkén a tanár úr, aki egykoron a cigány jövevényszavakról írta szakdolgozatát, amihez külön tanulta a cigány nyelvet is.

3.3. Kulturális tartalmak az oktatásban

Nincs könnyű helyzetben az a pedagógus, aki Magyarországon tudatosan szeretné beépíteni tanításába a romákkal kapcsolatos tudáselemeket. Még a legfrissebb, 2012-ben megjelent Nemzeti Kerettantervet, illetve az ezt követő tankönyvfejlesztést vizsgáló kutatások is súlyos hiányosságokat tártak fel: rendkívül kevés, és rosszul integrált a romákra vonatkozó tudásanyag. A meglévő tartalmak is sokszor adathiányosak és kontextus nélküliek, így inkább alkalmasak a sztereotípiák megerősítésére, mint azok ellentételezésére. Mindemellett, a meglévő tudáselemek is mintegy a többségi identitás és kultúra mellett jelennek meg, ily módon gátolják a reflexiót a többdimenziós és többes identításokra (BINDER – PÁLOS 2016; ORSÓS 2016). A helyi szempontból fontos tudáselemek beépülhetnek a helyi tanterv részeként ugyan, de mindez csupán 10%-a lehet a kerettantervnek. Mindezt egészítsük ki a tanulmányaikat elmúlt években folytató pedagógusaink tapasztalataival is, melyek arról tanúskodtak, hogy még a pedagógiai képzésekben is nagyon hiányos az ismeretek átadása. Kevés a vonatkozó tantárgy és azok is gyakran csak választható kurzusok.¹⁸

Márpedig a tanulmányban szereplő pedagógusok közül többen fontosnak tartanák a roma vonatkozású tudás beemelését. Ez kétféleképpen jelent meg az interjúkban. Egyrészt, a már korábban érintett nevelési munka területén, a helyi roma közösségek hagyományai, szokásai tekintetében. Másrészt, a konkrét tananyag átadása területén, ahol kulcsfontosságúnak tartották a romák történelemben, irodalomban, művészetekben játszott szerepének megismertetését. Konkrét oktatási anyagok hiányában úgy tűnik személyes élményekre, egyéni tudásra, valamint családi és közösségi hagyományok bemutatására támaszkodnak.¹⁹

Erzsi már szakdolgozatában is vizsgálta ezt a kérdést, amikor felmérte, hogy mennyiben alkalmaznak az óvodák foglalkozásaikon – saját szavaival – „*etnikai kiegészítést*”. Úgy tapasztalata, hogy az óvodavezetők bár helyeslik az elképzelést, de inkább amolyan színes, szabadidős

¹⁸ Roma Szakkollégiumokban persze foglalkoznak romákkal kapcsolatos ismeretek bővítésével, ezek azonban nem a konkrét pedagógusképzéshez kapcsolódnak. Ebben a tanulmányban nem szerepel olyan megszólaló, aki tagja lett volna valamelyik szakkollégiumnak.

¹⁹ Volt, akinek már a főiskolán saját kézbe kellett vennie a romákkal kapcsolatos ismeretek megjelenítését, amihez akkor leginkább személyes tapasztalataiból merített Csilla például édesapját is elhívta előadónak egy mutikulturalitással kapcsolatos prezentációjához.

tevékenységnek vélik. Jelenlegi munkahelyén is „*érdeklődők, várják a szakdolgozatomat, adjam oda, jónak tartják itt is, de nem érzik mennyire kellene*”. Pedig az óvónő szerint, mivel az óvodai nevelés még nem annyira kötött, könnyedén be lehet emelni a közösség hagyományai közül bizonyos elemeket és szót ejteni a történelemben szerepet játszó romákról. Mindez, a nevelés konkrét elősegítésén túl egyfajta elismerése is lehetne a cigány közösségeknek, ami aztán növelheti a gyerekek motivációját. Ugyanakkor a helyzetet nehezíti, hogy úgy látja, ennek szükségét olykor maguk a cigány szülők sem értik még.

Márk hasonlóképpen gondolkodik az iskolai oktatásról, szerinte minden iskolában érdemes volna a jelenleginél intenzívebben kitérni a romák szerepére az egyes tantárgyi keretek között. Mindez nem csak a roma, hanem a többségi gyerekeknek is hasznos volna. „*Főleg azért, mert ugye él egy olyan kép az emberekben, hogy a cigány az nem jó, az lop. Ezeket a tévhiteteket eloszlatni, pozitív lenne. Hogy igenis vannak nagyon is sikeres romák. A zenében, az irodalmi életben, de bármilyen ágban megállják a helyüket*”. Márk maga is előszeretettel mutatja be a Száz Tagú Cigányzenekar művészeinek pályafutását, és sikereit, de a jazz területéről is hoz példákat. Mint mondja, „*azt nagyon fontosnak tartom, hogy a gyerekek ne csak az Aranyszemeket ismerjék, hanem kicsit ilyen látószögéből is legyen*.” Óralátogatásomkor egyébként éppen egy rap-előadás tervezésébe csöppenek, amelyre a gyerekek írják a szöveget, Márk pedig egyengeti a ritmusokat.

Nem titok és nem is negligált tényező, hogy István osztályába többségi és kisebbségi gyerekek is járnak. Ehhez mérten a tanár úr ahol relevánsnak tartja, „*belecsempézi*” a romák történelméről, irodalmáról, szokásairól való tudását. Úgy véli, „*az a 7-8 cigány gyerek ilyenkor boldog, egyébként meg minden teljesen ugyanolyan*.” Azt a tanmenetet viszi, amit az iskola elvárt, ezek a beépített tudáselemek nem borítják fel az órák menetét. Cinkos kacintással azonban hozzát teszi, hogy minderről az iskola vezetőségének nem kell mindig tudnia, mint aki nem biztos abban, hogy módszereit mindenki elismeri.

Tekintsünk is be kicsit István óráiba. Egyik látogatásom alkalmával, a hetedikesekek épp Mikszáth novelláival ismerkednek. Beszélgetés alakul ki a babonákról, majd a jóslás gyakorlatára terelődik a szó. „*Kik voltak Mikszáth idejében a jósök?*” kérdezi István, majd mivel nem érkezik válasz, így folytatja: „*Nem tudjátok, kik jósoltak? Milyen származásúak voltak? Na mondom én. A cigány asszonyok, ők voltak akkoriban a jósök!*” – árulja el a megoldást. A kijelentés könnyen a cigány jósnő jól ismert sztereotipikus alakjának felsejlesztéséhez vezethet. Ehelyett, a jóslás, mint kulturális produktum, mint „oral history” elevenedik meg az órán. István a jóslás hagyományairól és a jósök cigány közösségekben elfoglalt, gyakran elismeréssel járó szerepéről beszél. Ahogy hallgatom, a jósnő sztereotipikus képe egyre messzebb vándorol, a helyére egy büszke, határozott nőalak képe férkőzik. Előkerülnek a jóskártyák is, melyekről István nem felejtí el megjegyezni, hogy az *egyetemista* lányától kapta, miután elhintette, hogy ifjúkori balgaságában egyszer elcserélte a sajátját egy fröccsre. A kártya István kezében átalakul: a százforintos boltban kapható ócska játékszer helyett, egy műtárgy jelenik meg a szemünk előtt. Megvillan a tanár úr mesemondó képessége is, egy szerencsés kislánynak rejtélyes hangon kiolvassa jövőjét a kártyákból. Megbeszéljük azt is, hogy hagyományosan milyen témákat érintett a jóslás, illetve hogy természetesen „*egy szavát sem szabad elhinni*”. A gyerekek áhítattal figyelik a kártyákat, majd egymás szavába vágva követelik, hogy próbát telessenek. De István

nem hagyja magát: „Gyerekek, csak cigány ember jósolhat, úgyhogy én jósolok” – figyelmeztet. Megígéri, hogy ha jól viselkedik az osztály, a következő órán is lesz jóslás.

István csak szórványosan és csupán a saját kreativitása mozgósításával tér ki a romák szerepére az általa tanított tárgyakban. Ennél is fontosabb talán, hogy esetenként kitágítja a kisebbség-többség kereteit, és tágabb, általa multikulturálisnak nevezett térbe lép be. Előfordul, hogy osztályát olykor egy saját maga által összeállított multikulturális tananyaggal is megismerteti – persze csak ha van rá ideje, a feszes tempót diktáló tananyag átadása mellett.²⁰

Pál, igazgatóként tágabb mozgástérrel bír, a roma vonatkozású és multikulturális tartalmak iskolájában nem csupán elszigetelt elemekként jelennek meg. Erre többek között a már említett tanoda, illetve a Roma Mentor Program keretei között nyílik lehetősége.²¹ Utóbbiban a tanulókat képzett és roma mentorok segítették, továbbá sikerült több sikeres roma művészt meghívni, akik nemcsak munkásságukról meséltek, hanem különböző foglalkozásokat is szerveztek. A *Romani Design* képviselőjében Lakatos Erika például egy ruhakészítési szakkört tartott, melynek végén a gyerekek egy rendhagyó divatbemutatóval léptek fel. Pál büszkén meséli, hogy ebben cigány és nem cigány gyerekek is szerepeltek. „Gyönyörű, magas, kék szemű leányok együtt öltöztek fel a nem olyan világos bőrű leányokkal és fiúkkal. És nagyon jól érezték magukat!” – idézi fel emlékeit.

3.4. Kapcsolattartás a családokkal

A következőkben kilépünk az osztályteremből és a családokkal kapcsolatos munkába tekintünk be, ez ugyanis majd minden interjúban felbukkan. Mivel a tanulmányban szereplők helyben vagy a közelben laktak, mindannyian részesei a helyi viszonyoknak is. Látni fogjuk, hogy itt a szakmai elvek és módszerek kölcsönhatásba kerülnek a lokális viszonyok játékszabályaival. Még nagyobb szerephez jutnak az egyéni készségek, a pedagógus beágyazottsága, vagy éppen annak hiánya. A lokális presztízs kivívása ugyanis minden településen alapvető fontossággal bír. Ennek forrása lehet a pedagógiai szakma, ám a tanárok tapasztalatai alapján úgy tűnik ez egyre kevésbé működik, lebomlóban van a tanári tekintély. A családi háttér szintén fontos tényező a helyi hierarchiában, ám ez egy ellentmondásos terület, hiszen minduntalan átszövik az etnikai, nemi és osztályhelyzet alapú viszonyrendszerek.

„Itt nagyon oda kell figyelni arra, hogy milyen módszereket alkalmazunk a szülőkkel” – kezdi Pál, aki hosszú évek óta tekintélyes szereplő a településen. A szülői értekezleteknek mérsékelten, az ellenőrzőből „üzengetésnek” egyáltalán nem látja értelmét. A személyes interakciókat ellenben nagyon fontosnak tartja. Jó kapcsolatot ápol a szülőkkel, azt meséli, hogy

²⁰ A multi- vagy interkulturális nevelés mai irányzatai már túllépnek a kisebbségi kultúrák tantermi megjelenítésén, és a különböző háttérrel rendelkező tanulók közti kölcsönös megértést és elfogadást igyekeznek elősegíteni. Bővebben lásd például CZACHESZ 2007, CSERKELYE 2013.

²¹ „A Roma Mentor Pprogram »értelmisségi barát«-funkciója – abból a megfontolásból adódóan, hogy az iskolai sikerességhez fontos az önmagunkkal való harmonikus viszony kialakítása is? a roma identitás erősítését tartja szem előtt a roma kultúra és a roma népismeret átadásán keresztül, miközben ezen tudás felhasználásával fontos szempont a roma és nem roma gyermekek közötti előítéletek lebontására való törekvés is” (BOGDÁN – NÉMETHNÉ 2016, 63–64.)

„engem az utcán is megállítottak, drága tanárbácsi [mondták]. Az nagyon nagy dolog volt, hogyha én behívtam valakit. Én nem hívtam, hanem beültem az autóba és mentem”. Mivel jól ismeri a családokat, még azt is megengedheti magának, hogy mindenféle bejelentkezés nélkül váratlanul állít be. „Akkor nincs felkészülés. Látom a maga valóságában, hogy mi történik” – magyarázza. Ugyanakkor óva int attól, hogy a szülői kapcsolatokban túlzottan bizalmas viszonyt alakítson ki mert, „könnyen át lehet a ló túlsó oldalára esni. Én láttam, tapasztaltam, hogy a túl bizalmas viszony a visszájára fordul.”

A szülők bizalmának elnyerése és megtartása minden pedagógus számára kihívást jelent, így van ezzel Erzsivel is. Úgy véli, hogy „ha nem találtok közös hangot, ha a szülőt nem tudod bevenni a közös programokba, akkor a gyereket se.” A roma pedagógusok itt is jelentős szerepet játszanak szerinte, mivel ismerik a legtöbb családot. Nemcsak az óvoda elvárásait tudják közvetíteni, hanem a pedagógusoknak is értékes tudást adhatnak át. Mindez praktikus célokat is szolgál, hiszen a lakóhelyi szegregáció miatt a kollégától jelentős többletmunkát kívánna meg, hogy egy-egy esetben utánajárjon a kisgyerek otthoni körülményeinek. Az sem is biztos, hogy mindig sikerrel járna. Ekkor ugorhat be a roma pedagógus, friss információkkal: „A kolléganőknek is fontos, mert tudnak hozzánk fordulni, hogy »Ismered ezt a családot, mit tudsz róla?« Ha nincs idő, akkor gyorsan válaszolok, hogy ez meg ez van”. Ebből persze az is látszik, hogy a roma pedagógus akkor és csak akkor van „előnyben”, ha maga is tagja a közösségnek, közel lakik és napi szinten találkozik a családokkal. Aki már – akár éppen társadalmi felemelkedése miatt –, nincs napi kapcsolatban a családokkal elveszti ezt a lépéselőnyét.

Irma is gyakran segít kollégáinak egy-egy nehéz pedagógiai helyzet megoldásában azzal, hogy kiismeri magát a telepi családok között. Egyik története egy rossz szociális helyzetben nevelkedő kislányról szól. Lali nem fürdik, nem is igen tud hol, a víz ugyanis nincs bekötve hozzájuk. Rosszul is tanul, olyannyira, hogy már a másodikban évet kellett ismételnie. Osztályfőnöke azonban hamarosan változást érzékel. Irma szerint ez annak is köszönhető, hogy négy szemkört beszélt a kislánnyal: „mondtam neki, »tedd le a koszos ruhát. Könyörödj anyának, hogy mossa ki rád!«. Láttam, hogy rosszul esett neki, de mondtam, hogy »figyelj ide Lali, nekünk se volt fürdőszobánk. De tizenhat éves koromig minden nap megfürödtem tudod mibe? Abba a műanyagkádba, amibe a te anyukád most az öcsédet fürdeti.«” A tanárnő itt együttérzése mellett személyes élményét használja, így sikerül közelebb kerülni a kislányhoz. Irma a következőt tanácsolta kislány tanárnőjének, aki korábban nem mert szólni a szülőknek nehogy hátrányos megkülönböztetésként értelmezzék a gesztust: „Szóljál nyugodtan! A te férjed is cigány, nem? Ha valaki megharagszik, akkor mondd meg, hogy azért vagy Kolompárné, mert egy cigány sráccal élsz együtt”. Azt tanácsolta tehát, hogy a tanárnő ne féljen személyes kötbédéseit erőforrássá tenni. Az ilyen érzékeny helyzetekben persze legjobb, ha egy roma pedagógus is mozgósítható.

A családokkal való kapcsolattartás azért távolról sem veszélymentes interjúalanyaink számára. Ezen a téren különbség tapasztalható a Pest megyei és a nógrádi pedagógusok tapasztalatai között. Míg a Pest megyei roma közösségben nem annyira ritka, hogy valaki (alsó) középszintűbeli státuszra tesz szert, a nógrádi településeken ez csak keveseknek sikerül. Ebből következőleg az előbbi esetben ritkább az áthidalhatatlan társadalmi távolság pedagógus és cigány család között, utóbbiban viszont szinte elkerülhetetlen, ami olykor konfliktusokhoz is vezet. Többen számoltak be például arról, hogy eleinte úgy érezték a családok „irigykedtek” rájuk.

Melinda úgy érzi, hogy a szülők „*nagyon érdekesen reagálnak arra, hogy roma pedagógus vagy.*” Így mesél tapasztalatairól: „*Az elején örültek mikor bejöttem. Aki nem tudta esetleg, mert nem a faluból jött, annak elmondtam, hogy én is cigány vagyok. Akkor egy kicsit úgy megkönnyebbültek, hogy akkor én majd értem a problémájukat. De mihelyst követelményt állítottam volna, úgymond, akkor már az ő szóhasználatukkal, már én nagyon büszke vagyok (...) Egyrészt, jönnek és le akarnak velem paktálni, mert én is cigány vagyok és majd értem. De ha ugyanazt képviselem, mint a többi kolléga, akkor azért a 80% elfordul tőlem.*” Melindát megdöbbenette, hogy milyen könnyen lendülnek át a szülők egyik végletből a másikba. Eleinte lehetőséget láttak abban, hogy a közösséget ismerő pedagógus a gyerekhez igazán megértő módon tud viszonyulni, valamint megkönnyebbüléssel töltötte el őket az is, hogy gyereküket így nem érheti bántódás származásuk miatt. A közösség ismeretéből fakadó bizalom azonban hamar átalakult egyfajta sértettségé, amiért Melinda kilép a közösségi térből, és egy szakértői pozícióból fogalmaz meg elvárásokat. Nehezen értik ugyanis, hogy a tanár nő tartozhat egyszerre a helyi cigány közösséghez és egy szakmai-pedagógusi körhöz is. Mivel ráadásul jobb körülmények között él, nevelési szándékai még inkább kezdik érvényüket veszíteni. Az osztályalapú törésvonal erősebbnek tűnik az etnikai alapú összetartozásnál. Ha meg is marad a kölcsönös tudáson alapuló közösségérzet, a tudás használata lehetőségéből elvárásá alakul. Egy alkalommal például előfordult, hogy „*így rám tolták a gyereket, itt a gyerek, te majd megoldod.*” Zárásként Melinda megállapítja, hogy a cigány szülők „*nem szeretnek jobban az biztos. Nem bíznak bennem jobban és talán még tiszteletlenebbek is.*” Melinda ugyanakkor biztos benne, hogy ez nem személyének szól, inkább egy pszichológiai reakció, ami bizonytalanságból, kilátástalanságból fakad.

Andinak szintén nem volt könnyű kezdetben, bár ma büszke rá, hogy a környékbeli iskolákkal ellentétben nála csupán páran nem járnak szülői értekezletre. „*Az első szülői értekezleten nem voltak ennyien*” – emlékszik vissza. Egy személyes találkozás és egy játékos megleckéztetés kellett ahhoz, hogy a későbbiekben ez megváltozzék. „*Nos, én megfogtam a gyerekeket a következő tanítási napon és meglátogattunk minden családot. Mondtam, hogy mivel tegnap nem jelent meg szülőin, ezért úgy gondoltuk, hogy mi jövünk el. Ott voltak a gyerekek, az egész osztály. Nem mondom, hogy örültek, de jó lecke volt. Onnantól jönnek a szülők. Sőt, teljesen más kapcsolatom lett velük*” – meséli.

A frissen kinevezett igazgatónő egy másik fontos aspektusra is felhívja a figyelmet, mégpedig a társadalmi nem szerepére. Hagyományörző közösségekben nem egyszerű egy női pedagógus dolga, a nemi szerepeket ugyanis a közös származás nem írja felül. Andi szavaival a „*cigány férfiak egzisztenciális büszkesége*” miatt nehéz szót értenie az apákkal. Ez azt jelenti, hogy „*egy nő tőle csak lejjebb lehet. Akármit csinál. Lehet, hogy ezt nem mutatja ki, de az agyába akkor is ez van.*” Éppen ezért stratégikusan olyan megoldást kell választania, amellyel legalábbis a felszínen nem bolygatja a nemi szerepekre vonatkozó irratlan szabályokat. „*Próbálok az anyák irányából megközelíteni a dolgot, mindenhol az anya a fej, az anya irányít. Ha háttérből, akkor is az van, amit az asszony akar. Úgyhogy, ha az anyát megfogtam, ő már a férfit megpuhítja úgy, hogy azért ő mellém fog állni.*” – meséli.

Előfordul az is, hogy az etnicitás és a nemi szerepek a korkülönbségekkel kombinálódva állítják kihívás elé Andit. Felidézi, hogy legutóbb egy idősebb asszonnal kellett megértetnie magát, akit így jellemez: „*Tősgyökeres, cigány néni, úgy érteve, hogy teljesen hagyományos öltözet, nyelvezet*”. A nagymama ékes káromkodások közepette panaszkodott, a tanár nő pedig

így reagált: „Mivel én ilyen közegbe nőtem fel, nekem ez annyira nem sérti a fületem. Mondtam is neki, hogy van nekem nagynéném, aki ilyen szavakat használ, de most kicsit tegyük félre mert ez az iskola. Hogyha majd ellátogatok Önökhöz és így beszél, akkor én is alkalmazkodom. És akkor teljesen normálisan elmondta, hogy az a problémája, hogy nagyon sok a házi feladat.” Andi képes volt lecsillapítani a kedélyeket, azáltal, hogy elváltasztotta az ‘iskola’ és az ‘otthon’ tereit. Egyfajta szerződést ajánlott az asszonynak: míg az otthoni környezetben helyet adott a „csúnya” beszédnek, cserébe az iskolában a gyerekek előtt „normális” beszédre kérte. Mindeközben, kilépett az iskola teréből, azáltal, hogy jelezte, számára nem okoz gondot az asszony nyelvén megszólalni. A tiszteletlenség miatti megrovás helyett tehát a közös vonásokra fektette a hangsúlyt, majd mikor a közös alapokat megteremtették, kérte, hogy az iskolában megszokott kódrendszert használják. A módszer eredményesnek bizonyult, megkezdődhetett a párbeszéd.

ÖSSZEZÉS, KITEKINTÉS

Írásomban a kisebbségi pedagógusokkal kapcsolatos nemzetközi diskurzust igyekeztem hazai viszonyok között értelmezni, roma pedagógusokkal készült beszélgetések alapján. Kiindulópontomat az adta, hogy az Egyesült Államokhoz és sok európai országhoz hasonlóan Magyarországra is igaz, hogy az oktatásban egyre több kisebbségi tanuló vesz részt, a tanári közösség azonban alig változik. A sokszínű diákcsoportot túlnyomórészt homogén, többségi, középosztálybeli pedagógusok tanítják. Ám míg a Nyugat-Európában és a tengerentúlon törekszenek a tanári kar diverzifikálására, például a kisebbségi diákok pedagógus szakokra toborzásán keresztül, addig itthon nem kezdődött el hasonló vita, sem célzott szakpolitikai intézkedések. Hiányoznak maguk a roma pedagógusok is. Kevesen jutnak be a tanárképző szakokra és a végzettek sem feltétlenül maradnak a pedagógia területén.

Azok az érvek, hogy a tanári kar összetételének, legalább részben ildomos volna tükröznie az iskola, vagy tágabb értelemben az ország népességének demográfiai arányait, nem jelentek meg. Ennek ellenére hajlamosak vagyunk feltételezni, hogy a roma tanárok önmagukban, pusztán származásukból kifolyólag, és akár szakképzettség hiányában is, képesek megoldani olyan pedagógiai feladatokat, melyekkel egy egész intézmény sem tud megbirkózni. Ez a vélekedés azon túl, hogy alaptalan, veszélyes is. Egyrészt könnyen felmenthetjük magunkat, mondván, a helyzet tényleg menthetetlen, ha még a roma pedagógus se tudja megoldani. Ezen túlmenően pedig a komplexitásokat mellőző érvelés könnyen a szegregáció indoklásává válhat: ha roma tanárok tanítják a roma diákokat, akkor miért is van szükség közös iskolára? A helyzet ellentmondásossága lehet az oka, hogy a roma pedagógus speciális státusa, lehetőségei, felkészítése még nincs megfogalmazva.

Pedig a kérdést érdemes lenne a későbbiekben mélyebben is megvizsgálni. Jelenleg a vonatkozó kutatások hiányában nem sokat tudunk arról, hogy vajon segíti-e a gyerekek iskolai előmenetelét, ha tanárai között roma szakemberekkel is találkozók – ahogy azt számos nemzetközi kutatás kimutatta. Nem ismerjük a jelenleg szakmájában dolgozó pedagógusok pályafutását sem, de még a pedagógiai szakokon tanulók jövőképét sem, például nem tudjuk egyáltalán szeretnének-e a későbbiekben szakmájukban elhelyezkedni.

Első lépésként ebben a tanulmányban tíz szakképzett roma pedagógus helyi viszonyrendszerekbe ágyazott pályaképét és pedagógiai munkájának néhány aspektusát mutattam be. A rendkívül változatos történetekből kiderül, hogy főleg az idősebbek és a szegényebb családokból származók számára a pedagógiai pálya kiugrást jelentett, különösen a Nógrád megyei falvakban. A fiatalabbak és a helyi szinten kiemelkedettebb családból származók esetében ez már kevésbé mondható el. Ők általában kevésbé tudatos döntéssel fordultak a pedagógiai pálya felé. Az érdeklődés, a tanítás, mint hobbi, a szabad választás nagy szerepet játszott náluk. Több női interjúalany esetében a szakmában való munkába állás akkor és azért valósult meg, amikor családjuk anyagilag „megengedhette”, hogy egy alulfizetett állásban vállaljon munkát.

Az elbeszélések eltérő lokális viszonyok között dolgozó pedagógusoktól származnak, ami egyrészt mutatja a tapasztalatok és pedagógiai gyakorlatok sokféleségét, ugyanakkor azt is, hogy van hasonlóság is abban, ahogy szerepüket látják. Interjúpartnereink magas szakmai hivatástudatról számoltak be. Ez többek esetében kombinálódott egyfajta segítő attitűddel is, azaz a hátrányos helyzetű (és) a roma gyerekek támogatásával, míg másoknál inkább a szakértelmiségi, illetve a helyi (oktatás)ügyekért elkötelezett értelmiségi szerepek domináltak. Az etnicitás és a professzió érintkezése leginkább abban érhető tetten, hogy a beszélgetéseket időről időre átszötte az elkötelezettség, hogy a roma gyerekeknek emberként és szakemberként példát mutassanak, illetve hogy a gyerekekben, származástól függetlenül, pozitív képet alakítsanak ki a romákról. A példamutatás beágyazódik a pedagógiai munka további vetületeibe is, úgy, mint a nevelés gyakorlatába, a tanórákba, valamint családokkal való kapcsolattartásba.

A megszólalók számos olyan helyzetről számoltak be, amikor származásukon keresztül még inkább tudtak kapcsolódni a gyerekekhez, és ez egy plusz eszközt adott a kezükbe nehéz helyzetek kezelésekor. A korszerű módszertani fogódzókön túl saját élettörténeti tapasztalataikat, illetve a közösségek szokásainak ismeretét is képesek voltak a gyerekek motiválására, problémáik megértésére felhasználni. Ezáltal olyan szempontokat hoztak be, amit a többségi pedagógusok nem, vagy kevésbé tudtak érvényre juttatni. Főleg egyéni megoldásokat lehet látni, ambíciókat, esetenként olyan elképzeléseket, amik kifutása csak hosszabb idő alatt igazolódhat, és kibontakozásukhoz leginkább kedvező feltételek kellenének.

A bemutatott történetek azonban azt is mutatják, hogy a roma pedagógus nem gyógyít varázsütésre egy egészében gyengélkedő oktatási rendszerben. Egyrészt azért nem, mert viszonya a közösséggel nem magától értetődő. Sikeressége függ egyfelől a település általános viszonyaitól, valamint a roma közösség összetartásától, rétegzettségétől, a pedagógus beágyazottságától is. Másrészt azért nem, mert sokszor ő maga sincs birtokában azoknak a pedagógiai eszközöknek, információknak, amelyek felkészítenék őt ezekre a szerepekre. A tanterv például alig tartalmaz romákra vonatkozó anyagokat, így a pedagógusok inkább személyes tapasztalataikra támaszkodnak. Ahhoz, hogy ezeket pedagógiai értelemben hatékonyan tudják *használni*, érdemes lenne kifejezetten erre vonatkozó képzést, mentorálást szervezni. Végül, de nem utolsósorban pedig szükséges egy olyan intézményi környezet is, amely nem kendőzi el a társadalmi és kulturális különbségeket. A kisebbségi pedagógus szerepe ugyanis csakis egy olyan ténylegesen befogadó környezetben tud érvényesülni, ami elismeri diákok és tanáraik sokrétű identitását.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁRDOSSY, I. – DUDÁS, M. (2011): *Pedagógiai nézetek*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem

BINDER, M. – PÁLÓS D. (2016): *Romák a kerettantervekben és a kísérleti tankönyvekben*. Kutatási összefoglaló. <http://cfcf.hu/sites/default/files/Binder%20P%C3%A1los%20-%20ROMA.TK.KUT.%202016.pdf>

BOGDÁN, P. – NÉMETHNÉ V. J. (2016): Roma Mentor Projekt: a Barát-modell. *Iskolakultúra* 26. évf. 5. sz. 63–76. ISSN 1215-5233

BORECZKY, Á. – BOGÁROMI, E. (2014): Tanárok demográfiai és szocializációs jellemzői és multikulturális nézetei. In GORDON GYÖRI JÁNOS (szerk.) (2014): *Tanárok interkulturális nézetei és azok hatása az osztálytermi munkára. Kutatási eredmények*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 23–40.

CASHMAN, L. (2009): Romani Teaching Assistants in the Czech Education System: An Opportunity to Address Barriers to the Labour Market? In T. AGARIN – M. BROSIG (Eds.): *Minority Integration in Central Eastern Europe Between Ethnic Diversity and Equality*. Amsterdam New York (NY), Editions Rodopi. 305–330.

CSEREKLYE, E. (2013): *A tanulói sokféleség és a tanárok multikulturális nézetei*. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem.

CZACHESZ, E. (2007): A multikulturális neveléstől az interkulturális pedagógiáig. *Iskolakultúra* 17. évf. 8–10. sz. 3–11.

DURST, J. – FEJŐS, A. – NYÍRÓ, Z. (2016): „*Másoknak ez munka, nekem szívügyem*”. Az etnicitás szerepe a diplomás roma nők munka-család konstrukcióinak alakulásában. *Socio.hu*, 2. doi:10.18030/socio.hu.2016.2.198

FEISCHMIDT, M. (2013). A szegregáció folyamánya: kortárs és tanár diák kapcsolatok Európa multi-etnikus iskolai közösségeiben. *Esély* 2. sz. 53–69.

FEISCHMIDT, M. – VIDRA, Z. (2010): Az iskolai szegregációtól a különbségvak és/vagy a különbségtudatos politikáig. *Alkalmazott Pszichológia* 12. kötet. 1–2. sz. 145–156.

FORRAY, K. – ORSÓS, A. (2010): Hátrányos helyzetű vagy kulturális kisebbség – cigány programok. *Educatio* 19. évf. 1. sz. 75–87.

GARAZ, S. – TOROTCOI, S. (2017): Increasing Access to Higher Education and the Reproduction of Social Inequalities: The Case of Roma University Students in Eastern and Southeastern Europe. *European Education* vol. 49. no. 1. 10–35. doi:10.1080/10564934.2017.1280334

GEORGI, V. B. (2016): Self-Efficacy of Teachers with Migrant Background in Germany: Handling Linguistic and Cultural Diversity in School. In C. SCHMIDT – S. JENS (Eds.): *Diversifying the Teaching Force in Transnational Contexts*. Critical Perspectives. Rotterdam, Sense. 59–72.

HORVÁTH, Z. – RADA, J. (2017, November 15). A miskolci tanárképzés szerepe a cigányság integrációjában. *Tani-tani*. Online. http://www.tani-tani.info/a_miskolci_tanarkepzes_szerepe

KÁLMÁN, O. (2013): A pedagógusjelöltek és pedagógusok nézetei – hazai kutatások nemzetközi kontextusban. In KOTSCHY, BEÁTA: *Új utak a pedagóguskutatásban*. Tanulmánykötet Falus Iván tiszteletére. Eger, Líceum Kiadó. 81–104.

KENDE, Á. (2013): Normál gyerek, cigány gyerek: Általános iskolai pedagógusok percepciója cigány gyerekekről, többségi-kisebbségi viszonyokról, együtt tanulásról és elkülönítésről. *Esély* 2. sz. 70–82.

ORSÓS, A. (2016): Ami a tankönyvben meg van írva. In *Horizontok és dialógusok 2016: V. Romológus konferencia*. Tanulmánykötet. Pécs, PTE Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. 9–26.

SANTORO, N. (2015): The drive to diversify the teaching profession: narrow assumptions, hidden complexities. *Race Ethnicity and Education* vol. 18. no. 6. 858–876. DOI:10.1080/13613324.2012.759934

SCHMIDT, C. – SCHNEIDER, J. (2016): *Diversifying the teaching force in transnational contexts: Critical perspectives*. Rotterdam, The Netherlands, Sense

SZALAI, J. (ed.) (2011): *Contested issues of social inclusion through education in multiethnic communities across Europe*. EDUMIGROM final study. Budapest, Center for Policy Studies (CPS)

TREMLET, A. (2014): Making a difference without creating a difference: Super-diversity as a new direction for research on Roma minorities. *Ethnicities* vol. 14. no. 6. 830–848. doi:10.1177/1468796814542183

VARGA, A. (2016): A hazai oktatási integráció – tapasztalatok és lehetőségek. *Neveléstudomány: Oktatás – Kutatás – Innováció* 4. évf. 1. sz. 71–91.

VILLEGAS, A. M. – IRVINE, J. J. (2010): Diversifying the Teaching Force: An Examination of Major Arguments. *The Urban Review* vol. 42. no. 3. 175–192. doi:10.1007/s11256-010-0150-1

WILLIAMS, E. – JOHNSON, M. (2011): Politics and principals: Beginning black teachers' perceptions of relationships with administrators in 21st-century schools. *Improving Schools* vol. 14. 2. 187–199. doi:10.1177/1365480211409899

KERESZTES-TAKÁCS ORSOLYA

keresztes-takacs.orsolya@ppk.elte.hu
doktorjelölt (ELTE Pszichológiai Doktori Iskola,
ELTE Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Intézet)

ERŐS BARBARA

(ME Bölcsészettudományi Kar Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézete)

A roma gyermeket örökbefogadó szülők roma identitásról alkotott képe

Roma Identity Perception of non-roma Parents
adopting Roma Children

ABSTRACT

The number of interethnic adoptions when non-Roma parents adopt Roma children is gradually growing in Hungary. The aim of the study is to introduce the perception of the Roma within a special segment of those Hungarian adoptive parents who adopt children with presumably Roma origins, but they do not identify themselves being Roma. The analysis discusses once the conceptualization and its appearance of the presumable Roma origin in nuclear or wider families that do not embody Roma identity. Also touches upon the contents and significations related to Roma identity and the importance of its transfer from adoptive parents to the adoptee. The study further highlights results of a research based on questionnaires focusing on Roma identity.

KEYWORDS

Roma identity, ethnic identity, adoptive families, interethnic families

DOI 10.14232/belv.2018.3.2 <https://doi.org/10.14232/belv.2018.3.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Keresztes-Takács Orsolya – Erős Barbara (2018): A roma gyermeket örökbefogadó emberek romákról alkotott képe. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 3. sz. 33–54. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

1. AZ ÖRÖKBEOFAGADÁSI TRIÁD SZEREPLŐI ÉS A RENDSZER MŰKÖDÉSE – INTERETNIKUS NÉZŐPONTBÓL

A pszichológiai értelemben örökbefogadási triádként emlegetett háromszög szereplőinek (PAVAO 2012), vagyis az örökbefogadott gyermeknek, az örökbefogadó szülőknek és a biológiai szülőknek is sajátos életútjuk van, melynek találkozását egy adott társadalmi kontextus övezi. Érdeemes egy kicsit közelebbről megvizsgálni, hogy interetnikus szempontból milyen a szerepük az örökbefogadási rendszerben.

A romák strukturális szegénységének és kiszolgáltatottságának egyik tünete, hogy az örökbefogadási rendszerben folyamatosan nő a roma gyerekek száma. Köztudott a roma származású gyermekek felülreprezentáltsága a gyermekvédelmi szakellátásban (HAVAS – HERCZOG – NEMÉNYI 2007), így az örökbefogadásra várakozó gyermekek között is feltételezhetően magasabb ez az arány, bár hivatalos adatainak erre vonatkozóan nincsenek (SZILVÁSI 2005). A hazai viszonyoknak köszönhetően a romák elleni diszkrimináció és előítéletesség következtében az örökbefogadásra váró roma származású gyermekek nem roma társaikkal szemben hátrányos helyzetben vannak (NEMÉNYI – MESSING 2007; HAVAS – HERCZOG – NEMÉNYI 2007), hiszen az örökbefogadásra váró leendő szülők zöme, becsülten 80–90%-a nem vállal cigány¹ gyermeket (KERESZTES-TAKÁCS – NGUYEN 2017). Akik viszont örökbe fogadnak roma gyermeket, noha számuk már nő, környezetükben sokszor értetlenséggel és megvetéssel találkoznak és ennek kivédésére nem kaptak eddig megfelelő felkészítést a helyzet kezelésére.

Desk reserach kutatásaink során felmerült, hogy az örökbeadó szülő(k) valamilyen szempontból hátrányos helyzetűek: sok esetben anyagi gondok, de a rendezetlen családi, párkapcsolati háttér, tehát a nem megfelelő szociális háló is hozzájárul ahhoz, hogy a biológiai szülő(k) az örökbeadás alternatíváját válasszák. Jellemző a fiatalkori teherbeesés is az örökbeadók között. Ezen hátrányos helyzethez tartozó problémák összességben – a társadalmi berendezkedésből fakadóan – a romákat jobban sújtják. Persze nem lehet kijelenteni, hogy minden örökbeadóra jellemző lenne az alábbi élethelyzet, de az biztos, hogy prediktív faktornak számít és széles körben reprezentálják magukat az örökbeadók között az alacsony társadalmi osztályból kikerülő, anyagi és lehetetlen élethelyzetük miatt gyermekük örökbeadására kénytelen, sok esetben roma nők (KERESZTES-TAKÁCS – NGUYEN 2017).

Mindenekelőtt fontos annak tisztázása, hogy az örökbefogadási rendszerben ki számít romának (LADÁNYI – SZELÉNYI 2000), ugyanakkor, ahogyan általánosságban sem egyszerű ennek a kérdésnek

¹ Jelen tanulmányban a roma és a cigány kifejezéseket ekvivalensként, szinonimaként használjuk.

a megválaszolása Magyarországon, úgy az örökbefogadás gyakorlati területén esetén sem az. Ahogy rengeteg irodalom hivatkozik rá (LADÁNYI – SZELÉNYI 2000; PÁLOS 2010) nincs egységes meghatározása annak, hogy ki számít cigánynak. Jelen tanulmányban nem is célunk ennek tárgyalása, hiszen kutatásunkban a szülők fogják meghatározni gyermekük etnikai hovatartozását, így ezt a minősítést fogadjuk el az etnikai hovatartozás beazonosítására. Örökbefogadás esetén sok esetben nem tisztázott a gyermek származása, hiszen nagyon sokszor az apák kiléte bizonytalan, illetve, ha a biológiai anya információi alapján nem egyértelmű, akkor nem tekinthet az ügyintézők romának a gyermeket. Az is bizonyos, hogy örökbeadásnál a roma biológiai szülők nem szívesen vallják magukat romának (BOGÁR, 2011), hiszen tisztában vannak a társadalomban jelenlevő előítéletekkel (KERESZTES-TAKÁCS – LENDVAI – KENDE 2016), így a legtöbb örökbefogadásban a származás teljes mértékben bizonytalan. Előfordul az is, hogy az ügyintézők a rendelkezésükre álló információk alapján – név, rasszjegyek – azonosítanak romának egy gyermeket (BOGÁR 2011) és ennek megfelelően ajánlják a megfelelő párnak. Bevett gyakorlat, hogy ha többen visszautasítják a gyermeket a beazonosított rasszjegyek alapján, a vélt cigány származása miatt – hiszen az is cigány, akit a nem cigány környezete annak tart (LADÁNYI 1997) – akkor onnantól kezdve már az ügyintézők is úgy „kezelik” és olyan örökbefogadásra várónak ajánlják fel a gyermeket, aki nem tett származási megkötést.

A többségi társadalom ítélkezik a külső jegyek alapján, akár roma az illető, akár csak annak látszik. Az örökbe adható gyerekekről csecsemőkorában nem lehet látni később hogyan fog kinézni és hogyan fogja őt látni és megítélni közvetlen környezete. A ma roma, vagy romának kinéző gyermeket örökbefogadó szülők tapasztalják, hogy a környezet súlyosan ítélkező és megbélyegző (SZILVÁSI 2005), hiszen a többségi társadalom kétharmadában bevallottan él valamiféle negatív kép a romákkal szemben (SZÉKELYI – ÖRKÉNY – CSEPELI 2001).

Egy 2013-as budapesti, örökbefogadásra várakozók közötti felmérés szerint a jelentkezők 66%-a tesz származási kikötést (NEMÉNYI – TAKÁCS 2015) – vagyis nem vállalnak a saját etnikai háttérétől eltérő etnikumú gyermeket, így roma gyermeket sem –, de az örökbefogadásban dolgozó és a témában jártas szakértők becslései szerint a tényleges elutasítók aránya ennél magasabb lehet. Összességében körülbelül az örökbefogadásra várakozók 80–90%-a elutasítja, hogy roma gyermeket fogadjon örökbe (KERESZTES-TAKÁCS – NGUYEN 2017). A rendszer paradoxona, hogy hivatalosan nem kérdezhetnek rá arra, hogy elfogadnak-e roma gyermeket, ugyanakkor szerepel egy „egyéb megjegyzés” rubrika az úrlapon, ami alkalmas ezen preferencia rögzítésére (BOGÁR 2011), ugyanígy, ahogy hivatalosan nem tarthatják nyilván a gyermekek etnikai háttéréről szóló információkat sem. Az örökbefogadásra váró szülők nagy része, akik elutasítják, hogy roma gyermekük legyen, leginkább a környezetet teszik felelőssé, vagy a roma kultúrához való viszonyukat említik az elutasítás okaként, de sokan közülük vállalják azt a véleményüket, hogy a romák „kedvezőtlen” genetikáját szeretnék elkerülni (BOGÁR, 2011). Az örökbefogadó szülők másik, kisebb csoportja a roma gyermeket elfogadó örökbefogadó szülők. Számukra az eddigi nem megfelelő felkészítés, az előítéletekkel való találkozás és az azzal való megküzdés a fő probléma, hiszen interetnikus örökbefogadás esetén az örökbefogadás ténye – ami bár a legtöbb esetben nem titok, de családi ügy – láthatóvá válik és így a szociális stigma tovább mélyülhet (MALDONADO 2006; YNGVESSON 2010; MIALL, 1996). Ezáltal, hogy a hagyományos család percepciója biológiai köteléket feltételez, könnyebben megkérdőjeleződhet a család legitimitása és hitelessége.

Évről évre nő az örökbefogadásra várakozók száma, valamint kismértékben az örökbefogadások száma is növekszik. (KSH – örökbe.hu², 2016) Magyarországon évente kb. 700 gyermeket fogadnak örökbe, akik többségének bizonytalan a származása, ill. közülük sokan, vélhetően vagy tudottan, cigány származásúak. Így az interetnikus örökbefogadó család egy egyre inkább előtérbe kerülő családkonstrukció, amely a hazai viszonyok között zömében a roma gyermekek nem roma szülők általi örökbefogadását jelenti (SZILVÁSI 2005). Első kutatási lépéseink során azonban rögtön kiderült, hogy nem megismerhető adat az örökbefogadott roma gyermekek vagy interetnikus családok száma, mivel az örökbefogadási rendszerben nem szerepelhet információ a gyermekek etnikai származásáról, és hivatalosan nem is kérhető gyermek örökbefogadásra, származás alapján. Azon kívül, hogy ez nem lenne etikus, mint láthattuk, számos esetben nehéz is megállapítani a származást.

1.1. Az interetnikus örökbefogadás által létrejött család

Az örökbefogadás alapjaiban rengeti meg a családdal kapcsolatos elvárásokat, miszerint a család nem biológiai egység, hanem társadalmi konstrukció. Az így keletkezett család sok esetben megtöri az etnikailag homogén hagyományos modellt, így szociálpszichológiai szempontból különösen érdekes, hogy milyen identitáskonfliktusok adódhatnak abból, ha az örökbefogadással létrejött család szereplői különböző etnikai hátterűek (FISHER 2003).

Míg régebben az észak-amerikai és európai országokban próbálták külsőleg és belsőleg is minél inkább az örökbefogadó szülőkhöz hasonlító gyerekeket örökbe adni, hogy ne legyen feltűnő a biológiai kapcsolat hiánya, addig mára már nem ez a „megtervezett rokonság” – „kinship by design” – a jellemző (HERMAN 2002 in NEMÉNYI – TAKÁCS 2015), hanem nő a nemzetközi és interetnikus örökbefogadások aránya (HOKSBERGEN 1998 in NEMÉNYI – TAKÁCS 2015).

A nemzetközi szakirodalom leginkább „transraciál” családoknak (GOAR – DAVIS – MANAGO 2016; YNGVESSON 2010; LANCASTER – NELSON 2009) hívja ezeket az új típusú „társadalmi” egységeket. A téma és a jelenség újszerűségét tekintve azonban csak kevés hazai szakirodalom foglalkozik ezzel a családdal, de Neményiék (2015) az örökbefogadás és diszkrimináció témakörében végzett kutatásukban, már az interetnikus család kifejezést használják erre a családkonstrukcióra.

Az interetnikus örökbefogadás kevésbé elfogadott, mint az örökbefogadás általában, és az örökbefogadott gyermekkel és azon belül a roma gyermekkel kapcsolatban élnek azon sztereotípiák és elvárások, miszerint a biológiai családjukkal felnövekvő társaikkal szemben hajlamosabbak devianciára, hálásabbnak kell lenniük szüleiknek, valamint kevésbé boldogok (KERESZTES-TAKÁCS – NGUYEN 2018). Az örökbefogadó szülők irányába egyrészt pozitívabb a kép, a környezet hajlamosabbak őket melegszerűbbnek és barátságosabbnak megítélni, de ezt fűszerezi az együttérzés és a szánalom érzete (összehasonlítva a nem örökbefogadó szülőkkel), és ez a viszonyulás kiemelten megjelenik a roma gyermeket örökbefogadók esetében. A társadalom viszonya alapvetően ambivalens az ilyen családok iránt. A magyar társadalomban megtalálhatóak azok a sztereotípiák

² <https://orokbe.hu/2017/10/12/2016-os-orokbefogadasi-statisztika/>.

és tévhitiek az örökbefogadással kapcsolatban, amelyek megalapozzák az interetnikus örökbefogadó családok stigmatizált helyzetét (KERESZTES-TAKÁCS – NGUYEN 2018), amelynek következtében a „másság”, „idegenség” létélmény alakulhat ki az érintett szülőkből és családokban. A stigma észlelése pedig befolyásolja, hogy mennyire tekintik ezek az örökbefogadó szülők családjukat „igazi”-nak. Továbbá kulcsfontosságú szerepet tölt be a családok életében a roma-ellenes közhangulat és ennek a megjelenése a családi közegben. Az interetnikus örökbefogadás esetében mérvadó az eltérő rasszjegyek láthatósága, nyilvánvalósága a kívülálló számára. Az örökbefogadott roma gyermek értelemszerűen megélheti a másságot. Ebben a megélésben az örökbefogadó szülőnek rendkívül fontos lehet a szerepe: hogyan segíti ezt értelmezni, ezzel megküzdni. Az interetnikus családban nem feltétlenül csak az örökbefogadott nézőpontjai és a társadalmi sztereotípiák jelennek meg az identitásépítés folyamatában, hanem az örökbefogadó szülő romaképe is, amely lehet hasonló vagy karakteresen más is a szélesebb társadalmi sztereotípiáéhoz képest.

Az interetnikus örökbefogadási gyakorlat sokak által támogatott és még a társadalomban fellelhető rasszizmus leküzdésének módjaként is felfogható, ugyanakkor olyan hangok is hallhatók – elsősorban az etnikai kisebbséget képviselő szakemberek körében –, melyek a szülőktől eltérő etnikai háttérű gyermekek identitásfejlődésének esetleges zavarait valószínűsítik (JENNINGS 2006 in NEMÉNYI 2015). Ezért adott a kérdés mind a szülők, mind a szakemberek részéről, hogy hogyan kell foglalkozni a gyermek etnikai identitásával, milyen tartalmakat érdemes hozzárendelni?

1.2. Identitás és etnikai identitás

Véleményünk szerint a kutatók is számos esetben bizonytalanok az „identitások” és „identitás” fogalmi között. Nyilvánvalóan nehézkessé tenné a szöveget, ha mindig úgy fogalmaznánk, hogy „olyan identitások kialakítását szükséges támogatni, amelynek része a roma csoporthoz való tartozás is”. Világossá kell tenni, hogy amikor roma identitásról beszélünk, csak és kizárólag egy ember, egy egyszeri személyiség identitáskonstrumának arról az egy szeletéről szólnunk, ami a roma csoporthoz való lehetséges tartozásáról szól, és ez a kapcsolat is nagyon sokszínű lehet. Míg az örökbefogadó szülők életkoruknál fogva már kiérleltebb identitáskonstrukciókat hordoznak, addig az örökbefogadott, főként 0–3 év közötti, „véltően” roma származású gyermekek nem rendelkeznek még határozott önképpel, sem valamilyenfajta roma identitástudattal. A tinédzserkorú gyermekek intenzív identitáskonstruálási folyamatukba már szerepet kaphat a cigányságukhoz fűződő viszonyuk, melyet kezdetben a szülők romákról való percepciója, később a közösségi behatások befolyásolhatnak.

Az identitás önazonosságot jelent, ami feltételez egyfajta állandóságot, ugyanakkor ennél komplexebb konstrukció, melyet a környezeti tényezők befolyásolhatnak, így a változás, illetve a kontextualitás is jellemzi. Tajfel és Turner szociális identitás elmélete szerint az egyén koherens, megkülönböztető és pozitív identitáskialakítására törekszik. A koherencia nem jelent mást, mint az identitás időben és térben való kontinuitását, vagyis folytonosságát. Az időbeni folytonosság arra utal, hogyan emlékszik az egyén, ki volt a múltban, hogyan észleli magát a jelenben,

illetve mit gondol ki lesz a jövőben és ezek a megközelítések nem térnek el jelentősen egymástól. A térbeli folytonosság azt jelenti, hogy az egyén különböző szituációkban is önmaga tud maradni, tehát annak ellenére, hogy az egyén különböző helyzetekben eltérőképpen viselkedik, nem gondol önmagára másképp. A koherenciaigénye meggátolja, hogy az egyént teljesen a környezete határozza meg. Az identitás megkülönböztettségének tulajdonsága azt jelenti, hogy mindenkinek sajátos, egyedi identitása van, mely csak őrá jellemző és képes saját magát másoktól való különbözőségén keresztül meghatározni, mások ellenében definiálni (OAKES – HASLAM – TURNER 2002).

A reális vagy stabil identitás három tényező harmonikus egyensúlyából konstruálódik: milyennek gondolom én magam, milyennek lát engem a környezetem és a fontos személyek, és mit gondolok én arról, hogy milyennek láthatnak engem (SZÉKELY 2016³). Ha e három szempont egyensúlya felborul, akkor sérülhet az énkép. Erikson identitásképzés modellje (ATKINSON et. al. 2003) összefoglalva kiemeli, hogy az identitás tudati struktúra, amely komplexitásában egyszerre állandóságra is törekszik, de változékony is, amint társadalmi szerepeink változnak vagy a társadalmi megítélés változik. Az etnikai identitás tematikájának szociálpszichológiai vonatkozásai elsősorban a csoportközi viszonyok problémáinak összetevőjeként merül fel (ERŐS 1993). Tajfel egy szociális identitás elméletből indul ki (TAJFEL – TURNER 2004), amely szerint van az identitásunknak egy olyan része, mely onnan származik, hogy milyen csoporthoz tartozónak érezzük magunkat és milyen érzéseink vannak ezzel kapcsolatban. Önbecsülésünk jelentős részét ez a szociális identitás adja, pozitív önbecsülés iránti igényből pozitívan értékeljük és viszonyulunk a saját csoporthoz. Ez igaz az etnikai csoportra is. Az egyén etnikai identitásának alakulása mindig egy olyan folyamat eredménye, mely során egy kisebbségi csoporthoz tartozó személy tudatosítja magában az adott etnikai csoporthoz tartozását. Ebben a folyamatban fontos mozzanat, hogy milyen értékek kötődnek ahhoz a csoporthoz, amihez tartozik, hogy ez alapján pozitív vagy esetleg negatív identitást alakít ki a közösséghez tartozó egyén (PHINNEY 1992). Az etnikai identitás nem egy velünk született tudás, hanem a csoportközi interakciók mentén alakul, formálódik. A társadalmi kisebbséghez tartozó csoportoknál több kutató is foglalkozott az etnikai identitás kérdésével, amit Phinney (1996) etnikai identitás modelljével szoktak kapcsolatba hozni. Eszerint az etnikai identitás egy dinamikus, multidimenziós pszichológiai konstruktum, amikor valaki egy bizonyos etnikai csoporthoz tartozónak érzi magát (PHINNEY 2003). A szociális identitásnak egy olyan vetülete, mely azt vetíti előre, hogy az egyén hogyan címkézi magát, az egyén mennyire tudatos a csoporthoz való tartozásban, milyen kognitív tudása van a csoportról és ez viselkedéses szinten hogyan valósul meg (NEMÉNYI – MESSING 2007). Az identifikációs folyamat tudatosodásának három egymásra épülő szakaszát különböztette meg Phinney: a reflektálatlan vagy feltáratlan fázis, a keresés és exploráció fázis, és a beteljesült, elért identitás fázis (SZABÓ et. al. 2012). Az etnikai identifikáció kialakulásának folyamata általában gyermekkorban kezdődik, így érdekes felvetésnek tűnik, hogy ez az etnikai identitás hogyan alakul egy nem roma környezetben szocializálódó, de vélt vagy tudottan roma származású gyermeknél, akik a szüleiik roma képén keresztül észlelik a cigánysághoz kapcsolt tartalmakat, és azon keresztül alakul ki saját etnikai identitásuk.

³ SZÉKELY 2016.

1.3. Roma identitás az interetnikus családokban

Alapvető kérdés, hogy a nem roma örökbefogadó szülő hogyan tekint „véltőleg” vagy „tudott” roma származású örökbefogadott gyermekére. A szülők a magukétól eltérő, roma csoporttagságúnak tekinthetik gyermeküket és felmerülhet, hogy a nem roma szülőkben élő romakép vagy roma identitás tartalmai és azok megmutatása örökbefogadott gyermekeiknek lehetnek-e olyan természetűek, illetve megtörténhet-e olyan az átadási gyakorlat folyamán, amin keresztül egyfajta „mássá” alakul a gyermek a családon belül. Előfordulhat, hogy az örökbefogadó szülők valamilyen statikus állapotot feltételeznek a roma identitásról és a bennük kialakított képet vetítik rá a gyerekre, akit ezzel akár „távolabb” helyeznek maguktól, de előfordulhat az ellenkezője is, hogy gyermekük roma származása okán magukat kezdik közelebb engedni a roma identitáshoz. Például a szülők a társadalomban is fellelhető klasszikus, egzotizált romaképhez hozzárendelik, hogy a cigányok jól táncolnak, mint egy állandó, statikus „jellemzője” a roma létnek és emiatt gyermeküket roma táncházba járatják és ez akár a szülők identitására is hatással lehet egyes helyzetekben. Az identitás, így a roma identitás is dinamikus, konstruált, az elképzelt statikus-sal szemben. Így az interetnikus családban nevelkedett gyerek – és idővel akár a szülők is – az identitásválasztás szabadságát élhetik meg egy olyan ideális társadalomban, ahol egy személy életében identitás-skálák képzelhetőek el (FEISCHMIDT 1997). Roma gyermekekkel kapcsolatosan különösen fontos megemlítenünk, hogy sok esetben látható kisebbségről van szó, így az identitásuk a környezet visszajelzési alapján is konstruálódik, nem úgy, mint azokban az esetekben, ahol önmeghatározás alapján az egyén döntheti el, hogy vállalja-e éppen azt az identitását vagy sem (NGUYEN 2012).

Az is fontos kérdés, hogy az előítéletekkel sújtott kisebbségi csoport tagjai mennyire érzékelik a csoport egészére rásütött bélyegeket és mennyiben befolyásolják a csoport egészére ráhúzott tulajdonságok az egyén tényleges személyiségét és tulajdonságait. A folytonos identitásfenyegetettségben roma identitásuk milyen irányba fejlődik, mennyire érzik úgy, hogy el kell rejteniük azt. Azokban az örökbefogadási gyakorlatokban, ahol a szülők nem vállalnak roma gyermeket, de a bizonytalan származású örökbefogadott gyermekükön később felbukkannak a szülők által „nemvárt” rasszjegyek, vagy felnőttkorban a biológiai gyökerek megtalálásakor szembesül az örökbefogadott esetleges roma származásával és nem elfogadó környezetben nevelkedett, identitásválságot élhet át (SZÉKELY 2016). Persze ezekben a családokban az is kérdés, hogy aki mereven elutasítja a másságot, az hogyan tud megküzdeni azzal a – bár lehet, hogy sok esetben nem látható, de – nagyon is létező mássággal, amit maga az örökbefogadás jelent (SZILVÁSI 2005).

A biztos identitás kialakítása kisebbségi csoport tagjaként még nehezebb, hiszen sokféle társadalmi elutasítással találkozik, melyek óhatatlanul is nyomot hagynak az egyén saját maga megítélésben. Ezért is fontos az örökbefogadott roma gyermekek biztos identitásának kialakítása és annak segítése, hiszen annak hiányában nehezebben épül ki a bizalom, az önértékelés alacsonyabbá válik, illetve a megküzdési stratégiák torzulhatnak (PICKET – GARDNER 2006; CATANESE – TICE 2006). A csoporthoz tartozás szubjektív pozitív érzetei, a büszkeség, öröm, elégedettség, a saját csoportunk preferálása, alapvető emberi motívum (TAJFEL 2004), mely a pozitív szilárd identitás eléréséhez nélkülözhetetlen. A roma kultúra, a nyelv, hagyományok és szokások megismerése mind olyan elemek, melyek megismerése a pozitív identitás kialakításához hozzájárulhatnak, ezek erősítése elősegítheti, hogy a roma létüket, identitásukat pozitívan éljék meg a csoporttagok (NGUYEN 2012; PÁLÓS 2010).

Releváns kérdésnek tűnik az is, hogy a roma identitás és átadásának kérdése a szülőkből mennyire merül fel és ezt mennyire befolyásolja a szakértők, a szervezetek által gerjesztett dilemmák az általuk szervezett reflexiós képzések során, illetve az önszervező csoportokban a témakörök meghatározásakor. Ugyanis a roma identitás meghatározásának nehézségeit és komplexitását körbejárva úgy tűnik, a roma identitás és annak tartalma nem világosan tisztázott. Ahogy már előzőleg utaltunk rá, a közbeszédben a szituációtól függően, de akár egy szövegen belül is keveredik a fogalomban a teljes identitásra vonatkozó vagy a részidentitási elem képe, ezért szükségesnek tartottuk felmérni, hogy mit gondolnak róla az érintett szülők.

Emellett egy másik kérdés is megjelenik: amennyiben az örökbefogadó szülők felkészültek, hogy egy számukra meghatározhatatlan származású gyermeket fogadjanak örökbe – és tisztában vannak vele, hogy nem lehet egyértelműen romaként identifikálni, és nem bízzák magukat a rasszjegyek és nevek „útmutatására” –, következtethetünk-e arra, hogy csak és kizárólag a társadalom percepciója miatt „kénytelenek cigánynak tartani” gyermeküket és csupán a társadalmi kényszer miatt szükséges az interkulturális vagy interetnikus létmódot megélniük?

Amikor az örökbefogadó szülők tudatosan kezelik gyermeküket valamilyen okból és formában romaként, megteremtik a lehetőséget a kultúrák találkozására. De nem két, egymástól valamilyen mértékben független kultúra találkozik a családon belül, hanem a szülők kultúrája és a szülők által elképzelt roma kultúra találkozási terepévé válhat a család. Tehát a gyermek roma identitását – mely a teljes identitásának egy „szelete” – a szülő roma identitásának percepciójának implicit vagy explicit átadása alapozza meg. Mindez arra enged következtetni, hogy az örökbefogadó szülők és a „véltetően roma származású” örökbefogadottak kiemelten reflexív és szenzitív térben mozognak az etnikai származással kapcsolatos identitás kialakításának folyamatában. A valamilyen etnikai csoporthoz tartozás beépítése az identitásba ugyanis még komplexebbé, nehezebbé teszi az identitásépítési folyamatot (PÁLOS 2010).

Erre a folyamatra további nehéz terhet ró a növekvő romaellenesség, amely ma a „társadalom minden rétegére jellemző nyílt formában jelenik meg, és nem függ össze azokkal a háttértényezővel, amelyek alapján korábbi kutatások megkülönböztették egymástól az előítéletes és kevésbé előítéletes embereket.” (KERESZTES-TAKÁCS – LENDVAI – KENDE 2016). A szülők sokszor azzal a dilemmával találhatják magukat szembe a fentiek ismeretében: ki tudják-e, ki lehet-e mondani, hogy örökbefogadott gyerekük cigány. Rendben van-e az, ha azért mondják ki, mert a TEGYESZ, egy alapítvány vagy az örökbeadó azt állította, vagy egyszerűen erőteljesen barna vonások jellemzik és ha kimondják, hogy a gyermekük cigány, akkor rálépnek-e egy szövevényes útra a romaidentitás kialakítása kapcsán.

Véleményünk szerint, mivel az identitásnak és az etnikai identitásnak ilyen erős a konstruált jellege, egy „fluid” viszonyítási rendszer alakulhat csak ki, aminek keretein belül nagyon nehéz kapaszkodókat találni, például, hogy mit is kezdjenek a roma származás vagy identitás témájával az örökbefogadók és gyermekeik. Ebben a helyzetben kemény döntések meghozatalára kényszerülnek, amelyek szinte csak szituatívák, egyéniek tudnak lenni az egyes személyek és családok esetében. Természetesen az örökbefogadói gyakorlat és a sűrűsödő kutatások igyekeznek támpontokat, univerzálékat felmutatni, mint például, hogy ne legyen tabu a származás és nyíltan beszéljenek erről az örökbefogadó szülők gyermekeikkel. Ugyanakkor az továbbra is kihívást jelent, hogy 1) milyen származásról beszéljenek a szülők a gyerekekkel és 2) a származási kérdések ilyen erős

társadalmi sztereotípiák által meghatározott természetével mit tud alkalmazás szintjén, a gyermeknevelés során kezdeni a továbbiakban a szülő. Az egyik ilyen tanács a pozitív romakép megerősítése a gyerekekben. Azaz, ha már ilyen előítéletes a környezet és a konstruált romakép ennyi negatív tartalmat hordoz, akkor úgy tud jól boldogulni a gyerek ebben a világban, ha pozitív énképének megerősítésébe beépítik a szülők a pozitív romaképet is (PÁLOS 2010). Viszont, ha az örökbefogadott gyermek neve nem utal cigány származásra, hisz megmásították vagy nem erősek a rasszjegyei, akkor a társadalom sem fogja romának nézni. Megint felmerülhet tehát a kérdés, hogy mit kezd a szülő ebben az esetben az amúgy nem cigánynak kinéző gyermeke roma identitásával? Pálos (2010. 61.) kiemeli, hogy „... nagyon fontos szem előtt tartani, hogy bármilyen megoldási kísérlet (akár pozitív, segítő szándék által vezérelt), mely a cigány származásukat egységesen kezeli, eleve elhibázott, és útjában áll annak, hogy megtalálják saját, egyéni – etnikai és személyes – identitásukat...”

2. A KUTATÁS

Központi és vizsgálandó elemnek az előzetes szakértői és szülői interjúink, valamint a szakirodalom feldolgozása alapján, a roma identitás témakörét választottuk ki, mivel véleményünk szerint a legtöbb dilemmát és kérdést ez az aspektus vetette fel mind szakértői, kutatói és szülői részről is. A kutatásban nagy hangsúlyt kapott a nem roma örökbefogadó szülők percepciója a roma identitásról, az átadási lehetőségekről örökbefogadott cigány gyermekeik részére, ennek szükségszerűségéről és technikáiról. Mit jelent a csoport tagjainak az interkulturális örökbefogadói helyzet, hogy a gyermekük vélhetően roma és maga a roma identitás. Ez alapján az alábbi kutatási célokat és felvetéseket fogalmaztuk meg:

1. Felvetésünk szerint a roma gyermeket örökbefogadó nem roma szülők nagy része a roma identitást pozitívan tüntetik fel és egyfajta romanticizált, általánosságban romákhoz társított pozitív sztereotípiákkal írják le, ellensúlyozva ezzel a társadalomban jelen lévő romákkal kapcsolatos negatív sztereotípiákat.
2. Ezzel párhuzamosan úgy gondoljuk, hogy legkevésbé valószínű, hogy a társadalomban jelenlévő negatív sztereotípiákat kapcsolják a roma identitáshoz, hiszen alapvetően a legelfogadóbb személynek tekintjük a célcsoportunkat, aki a társadalmi távolságot mérő skála (BABBIE 1998) legfelsőbb szintjét „teljesíti”, azaz elfogad családtagjának egy roma személyt.
3. Mivel feltételezéseink szerint az örökbefogadó szülők nagyobb százaléka funkcionál romantizáló romakép alapján, valamint, ha figyelembe vesszük az elterjedőben lévő és univerzálisnak tűnő szakértői ajánlásokat, akkor a szülők igyekeznek gyermekükben pozitív romaképet kialakítani, melyek eszközül leginkább a roma művészeti elemeket választják.
4. Véleményünk szerint a roma identitás közbeszédben való nem tisztázott fogalmi keretei miatt a szülők a személy teljes identitását értik roma identitás alatt és nem csak azt a szeletét, ami a roma csoporthoz való viszonyáról szól. Emiatt bár többen úgy gondolják, hogy nem fognak tudni összetett cigány szimbólumrendszereket, attitűdöket, valóságértelmezési utakat, azaz „cigány identitást”, „cigány kultúrát” átadni az örökbefogadott gyerekeiknek, hisz ők maguk nem romák, viszont meg tudják őket ismertetni bizonyos roma kulturális elemekkel.

A vizsgálat menete

A vizsgálat az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Kutatás Etikai Bizottság által kiadott kutatásetikai engedéllyel rendelkezik. Az online kérdőív első oldalán meg kellett jelölniük a kitöltőknek, hogy hozzájárulnak-e a kutatásban való részvételhez, illetve fontos kitétel volt, hogy csak abban az esetben töltsék ki a kérdőívet, ha biztosan vagy vélhetően roma származású gyermeke van. A kérdőívcsomagot online formában tettük a kitöltők számára elérhetővé. Az online kérdőív elérhetőségét az örökbefogadást közvetítő hét, valamint örökbefogadás segítségével foglalkozó két nagyobb civil szervezetek levelezőlistáján és közösségi oldalán, a roma gyermeket örökbefogadó szülők által létrejött klub levelezőlistáján, valamint a közösségi oldalak örökbefogadással kapcsolatos tematikus csoportjaiban is közzétettük.

A minta

A kérdőívet összesen 153 roma gyermeket örökbefogadó szülő töltötte ki, melyből 133 a nő (86,93%) és 20 (13,07%) a férfi kitöltő. A kitöltők életkorának átlaga 42,93 (Min = 27, Max = 63 év) év. A kérdőívünk a demográfiai háttérváltozókra is tartalmazott kérdéseket, mely szerint a kitöltők életkora és neme meghatározása mellett, olyan adatokat kértünk el, mint a lakóhely (főváros 47,1%, fővároshoz közeli kistélepülésen vagy agglomerációban 18,3%, megyeszékhely 9,2%, vidéki kisváros 10,5%, falu/község 13,7%, egyéb 1,4%), iskolai végzettség (szakiskola, szakmunkás-képző 5,9%, érettségizett 4,6%, OKJ 5,2%, főiskolai BA 27,5%, egyetemi MA 46,4%, doktori fokozat vagy annál magasabb 10,5%) és anyagi helyzet (átlag alatti 8,5%, átlagos 52,9%, átlag feletti 38,5%). Ezekon kívül a válaszadók családi állapotát (77,1% házas, 2,6% kapcsolatban él, 12,4% egyedülálló, 6,5% elvált, 1,4% egyéb) is felmértük. Az alapstatisztikákon túl ezen minta esetében fontosnak tartottuk felmérni gyermekeik számát (69,9% egy gyermek, 25,5% két gyermek, 3,9% 3 gyermek, 0% 4 gyermek), illetve, hogy milyen életkorban kerültek a családhoz (átlag 1 éves kor, min = 0, max = 5 év) és melyik szervezeten keresztül (63,3% TEGYESZ, 26,1% Gólyahír Egyesület, 3,3% Fészek Alapítvány, 3,3% Magánutas, 5,9% egyéb) a gyerekek.

Azt fontos megemlíteni, hogy feltehetőleg több ezer interetnikus örökbefogadó család van, így ehhez képest jelen minta csekély számnak tűnhet, ugyanakkor a téma érzékenységét és szűk fórumát tekintve mégis elégedettek lehetünk a mintaszámmal és az eredmények informatív leírásai lehetnek a csoportnak. Az eredményeket ugyanakkor torzíthatja, hogy a kérdőív kitöltésének felhívására aktívabban reagálhattak azok a szülők, akik eleve motiváltabbak gyermekük roma mivoltának megélésében.

Módszertan és mérőeszközök

A roma gyermeket örökbefogadó szülőknek szánt kérdőívcsomag több mérőeszközt is tartalmaz, de jelen tanulmányban csak a roma identitással kapcsolatos kérdésekre adott válaszokat elemezzük. Például: „Ön szerint létezik-e általában vett roma/cigány identitás?” vagy „Ha meg tud határozni általánosságban roma/cigány identitáselemeket, amelyek Ön szerint átadhatóak örökbefogadott roma/cigány gyermekének, akkor milyen módon próbálja ezeket átadni?”. A kérdések zárt kérdések voltak, többségüknél több válaszlehetőséget is bejelölhettek, de emellett biztosítottunk helyet az egyéb megjegyzésekre is. A kérdőív roma identitás részét egy nyitott kérdéssel kezdtük, az alábbiakként: „Mit ért roma/cigány identitás alatt, milyen tartalmakat köt hozzá?”.

2.1. A roma identitásról alkotott percepciók

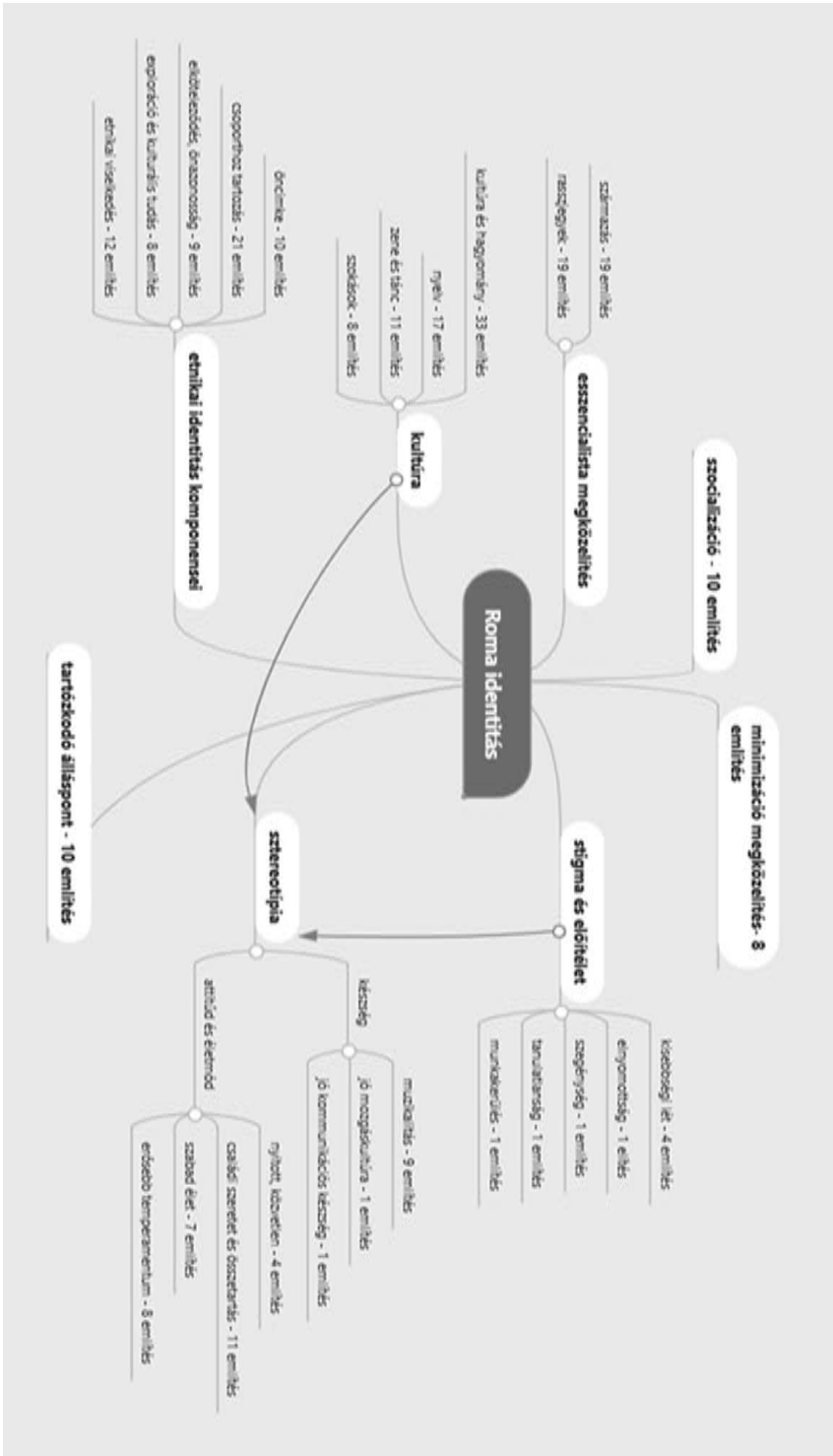
Az összmintából 97-en adtak számot arról, mit jelent számukra a roma identitás. A szabadon megfogalmazott válaszokat két egymástól független kódoló kategorizálta, majd az eredmények összevetése után átfogóbb kódcsaládok alá vontuk és így készült el a bemutatásra kerülő végleges struktúra, mely alapján végezzük a tartalomelemzésünket. (1. ábra)

Ahogy feltételeztük az identitásról való statikus kép és annak gyakorlati és „kézzel fogható” volta miatt leginkább a *kultúra és hagyomány* téma köré épült a kitöltők asszociációja (összesen 69 említés),⁴ valamint az ehhez kapcsoló „szokások” említése (8) is megjelent. Itt leginkább deskriptív módon, de egyértelműen a „roma kultúra” fordult elő (33 említés), ugyanakkor az általánosságban vett kultúra további elemei is említésre kerülnek. Bár a beás nyelv a veszélyeztetett nyelvek közé tartozik, a romani nyelv használati területe pedig csökken (FORRAY – ORSÓS 2016), mégis nagy arányban jutott eszükbe kitöltőknek a „nyelv” identitásformáló ereje (NGUYEN 2012) (12 említés). A zene és a tánc is (11 említés), mint a romákhoz köthető pozitív sztereotípiák deskriptív módon került említésre, így kerültek a kultúra kategóriába. Bár tisztában vagyunk azzal is, hogy a jelenlegi felosztásban kultúra kategóriához sorolt elemek egy részét a sztereotípiákhoz is társíthattuk volna és sok esetben akár átfedésnek is tűnik, ugyanakkor figyelembe vettük, hogy csak felsorolásként asszociálnak rá, vagy az egyénhez kapcsolódó formában fogalmazzák azt meg (pl. zene vagy zenei érzék).

Feltételeztük, hogy a válaszadók többségének asszociációiban megjelennek a társadalomban általánosságban fennálló pozitív sztereotípiák (összesen 41 említés), melyek leginkább a készségek és az attitűd témák köré épültek. A család szeretete (11 említés) és a muzikalitással (9 említés) kapcsolatos említések gyakorisága hűen tükrözi a társadalomban fennálló romákkal kapcsolatos pozitív sztereotípiákat, melyeket a szülők akár implicit akár explicit módon projektálhat a gyermek felé. A köznyelvben szintén gyakran a romákhoz társított erősebb temperamentum (8 említés) és valamelyest a szabad élet és a romák sok esetben irigyelt szabadsága (7 említés) is a roma identáshoz kapcsolódik. A „nyitott” és „közvetlen” hozzáállás és a „jó kommunikáció” is bár kis számban (1-1 említés), de mint pozitív romasághoz társított tulajdonságok is gyarapítják a roma identitásról alkotott sztereotípiákat. Véleményünk szerint többek között ezek azok a kategóriák, amelyek legerősebben képviselik a társadalmi sztereotipizálás jegyeit, azaz a kitöltők többsége is hajlamos a roma identitást a magyar általános romaképpel azonosítani, még ha inkább pozitív jelzőket is soroltak fel.

Bár kevés említéssel bír (8), de a válaszadások tartalma miatt, mégis különálló kategóriát hoztunk létre *stigma és előítélet* elnevezéssel. Az akár negatív sztereotípiaként felfogható felsorolásokról azt feltételezzük, hogy nem gyermekük relációjában, de a roma identitást társadalmi keretbe helyezve asszociálva azonosították „tanulatlansággal” és „munkakerüléssel” a roma identitást (1-1 említés). Minden vizsgálat azt mutatja, hogy milyen széles körűek a cigánysággal szembeni előítéletek (KERESZTES-TAKÁCS – LENDVAI – KENDE 2016) és ezért tartjuk fontosnak ennél a célcsoportnál még kevés említésszám esetén is megjeleníteni ezeket a negatív sztereotípiákat. A romák társadalomban helyzetére utalnak ugyanígy a kisebbségi léttel kapcsolatos említések is (6) („olyan társadalmi tudatosság, amely számol a kisebbséghez tartozás sajátosságaival”).

⁴ Az ábrán nem jelenítettük meg külön-külön, de előfordultak még a kultúrához köthető fogalmak 1-1 említésszámmal – melyeket az összeszámlálásnál beleszámítottunk –, mint például a „gasztronómia”, „művészet”, „történelem” stb.

1. ÁBRA Roma identitás gondolatkerve

A kitöltők közül 38-an világítottak rá a roma identitás esszencialista voltára, egyfajta velünk született, megváltoztathatatlan és konstans minőségére (BASTIAN – HASLAM 2005). Ezen kategórián belül a kitöltők fele a látható mássággal azonosítja a roma identitást, vagyis a *rasszjegyek* és külső tulajdonságok alapján (19 említés). A mások által észlelt vagy feltételezett identitás másképp konstruálódik, mint az olyan önmeghatározások, melyekben az egyén döntheti el, hogy mennyiben vállalja azt nyilvánosan (SZABÓ et. al. 2012). Így ezen választ adó kitöltőink gondolhattak arra, hogy roma identitás kialakulásához szükséges és akkor internalizálódik etnikai identitássá, ha az a környezet számára egyértelmű a rasszjegyek alapján és a többség őt romának tekinti.

Az identitás és a származás (19 említés – „roma szülőktől származik”) köznyelvben gyakran keveredő fogalmak, azonban nem kizárólagosak és nem következnek egyértelműen a származásból az identitás és fordítva. A származás természetesen alapja lehet az identitásnak, ugyanakkor az identitás ennél sokkal bonyolultabb és fluidabb konstrukció (SZÉKELY 2016). Az inkább esszencialista értéket képviselő egyének hajlamosak a roma identitást csupán a származáshoz kötni, ezzel azonban kizárhatnak egyéb módon felépülő, ám nagyon is létező roma identitásokat.

Több válaszadó is a *szocializációhoz* kötötte a roma identitást (10 említés – „élt roma emberek között”, „roma közegben való szocializáció”), vagyis úgy gondolták, hogy roma identitás csak roma környezetben valósulhat meg és jöhet létre. Itt az identitás kontextuális természetére gondolhattak a kitöltők, hiszen valóban egy roma környezetben felnövő roma fiatalnak egyszerűbbnek tűnik a romákkal való azonosulás, ugyanakkor a roma örökbefogadott gyermekek identitását, pont ezért tekintjük egy rendkívül izgalmas konstrukciónak, hiszen véleményünk szerint létrejöhet úgy is, hogy nem roma közösségben nevelkedik.

Igen előkelő helyet foglalnak el az értelmezésünk szerint a roma identitás meghatározásához legközelebb álló említések, melyek a szociálpszichológiai értelemben vett *etnikai identitás és annak komponensei és fejlődési szintjei* köré épülnek (összesen 61 említés). Az etnikai identitás komponensei közül a csoporthoz tartozás merült fel a legnagyobb arányban (21 említés), melyek olyan válaszokban érhető tetten, mint a „*közösségi élmény*”, „*elki szinten egy közösséghez tartozás érzését*”. 12 válaszadó azonosította a roma identitást a roma hagyományok ápolásával, melyet az etnikai viselkedés kategóriába soroltunk. Az öncímkézés kategóriába vettük azokat a válaszokat (10 említés), melyekben a roma identitást a roma önbevallással azonosították, „*aki romának tartja magát*”. Az etnikai identitás fejlődésnek szintjeivel kapcsolatos válaszok szinte ugyanannyi említést kaptak (8–9): az *exploráció*, mikor az egyénnek tudása van az etnikai hovatartozásáról például „*etnikai öntudat*”, „*tudás a roma származásról*” és az *elköteleződés*, mikor azonosul azzal „*származási csoport elfogadása vagy azzal való azonosulás*”. Az etnikai identitás fejlődését Phinney modellje (1992) alapján tehát az *exploráció* és az *elköteleződés* mentén vizsgáltuk, valamint annak főbb komponenseit kategorizáltuk. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a szociálpszichológiai szempontból vett etnikai identitás különböző megjelenési formái igen nagy arányban, több mint a releváns válaszolók fele említette tehát az összetett identitáskonstrukció ismerete is magasan képviseltette magát a nagyarányú statikus, leíró válaszokkal szemben.

Bennett (1986) interkulturális kompetencia fejlődési modelljének első három szintje az etnocentrizmusé. Ebben az állapotban az egyén vagy felismeri a kultúrákból adódó különbségeket, vagy nem, de mindenképp a maga értékrendjét tartja mérvadónak, a másikat próbálja a maga

kultúrájához igazítani. Az etnocentrizmus utolsó szakaszát Bennett minimizációnak vagy minimalizációnak nevezi. Az egyén elismeri a különbséget, és bár már nem harcol ellene a becsmérlés vagy a felsőbbrendűség stratégiáival, de kísérletet tesz jelentőségének minimalizálására. A hasonlóságokat annyira túlhangsúlyozza a kulturális különbséggel szemben, hogy ezáltal jelentéktelenné teszi azt. Ezen ideológiák érhetők tetten a következő mondatokban „*nem tartom lényegesnek*”, „*nem cigányként, hanem gyerekeként gondolok rájuk*”, melyet így minimizáció kategóriának neveztünk el (8 említés).

Tartózkodó álláspont (10 említés) kategóriába az olyan válaszadásokat soroltuk, mikor a roma identitást vonták kétségbe „*nem hiszem, hogy kell lennie tiszta identitásnak*”, „*nem jellemezhető azonos identitással*”. A romaidentitás kétségbe vonása abból is következhet, hogy nincs egy mindenki által egyértelműen ismert, közösen használt tartalma a „roma identitás” fogalmának. A kutatók az egyén roma csoporthoz való dinamikus viszonyát értjük (PÁLOS, 2010), a szülők egy része ezzel szemben azt feszegeti, hogy nincs olyan, hogy általában vett roma identitás, azaz egy minden önmagát romának valló vagy annak tartott személyiségre jellemző roma „virtus”. Ez utóbbi hangsúlyos elutasításáról szólnak ezek a kétségbevonó mondatok, mely szerint nem lehet, hogy a társadalom kitalál egy „romának kinéző” emberről, gyermekről valami általánosat, ami biztos mindannyiukra jellemző.

Az általánosságban vett roma identitás tartalmának ismertetésén túl fontosnak tartjuk bemutatni, hogy a kérdőív kitöltői között tanulságos megoszlást mutat, hogy mennyire tartják gyermeküket romának – nem roma származásúnak. 41,8% egyáltalán nem, vagy inkább nem, egyharmaduk (30,9%) annak is tartja és nem is, a maradék egyharmad (28,3%) viszont inkább vagy teljesen romának tartja gyermekét. Tehát az örökbefogadó szülők jelentős része inkább nem tartja gyermekét romának, „csak” roma származásúnak – hiszen a kérdőív kitöltésekor kizárás volt, ha nem roma származású az örökbefogadott gyermeke – így nem fókuszál a roma identitás problematikájára. Ez a nagy arányszám kifejezetten különleges vetületére mutat rá a problémának. Megjelenik a származás minimalizálása, vagyis egyfajta antiesszencialista szemlélet a szülők részéről, miszerint az etnikai származás nem eredményez egyenes arányban etnikai identitást is, így valószínű a szocializációs folyamatoknak nagyobb jelentőséget tulajdonítanak és a gyermek szülőkhöz való asszimilációs hatását erősebbnek vélik. A szülők nagyobb része viszont úgy tűnik, hogy kisebb vagy nagyobb mértékben, de a „romaságot” a származáson túl is hozzárendeli a gyermekhez, vagyis családon belüli integrációs akkulturációs stratégia figyelhető meg.

Arra a kérdésre, hogy „Vajon létezik-e általában vett cigány identitás?” a válaszadók többsége, azaz 63,2%-a igennel válaszolt, míg 19,1% nem tudja és 17,8% mond kategorikusan nemet. Az, hogy a kitöltők többségének véleménye szerint van egy körülírható roma identitás, azt feltételezi, hogy az örökbefogadók többsége is a „mainstream” romaképpel szocializálódott és egy adott egzotikus etnikumhoz köt bizonyos általános ismertető jegyeket (LADÁNYI – SZELÉNYI 2000). A maradék közel 20 százalék, aki nemmel válaszolt, valószínűleg hallott már az identitáskonstrukció rétegeiről és tudta azt interiorizálni vagy ezt hozza magával speciális szocializációja miatt. Ugyanakkor érdekes itt a magasán kiemelkedő „nem tudom” válaszok száma is.

2.2. A roma identitás átadásának dilemmája

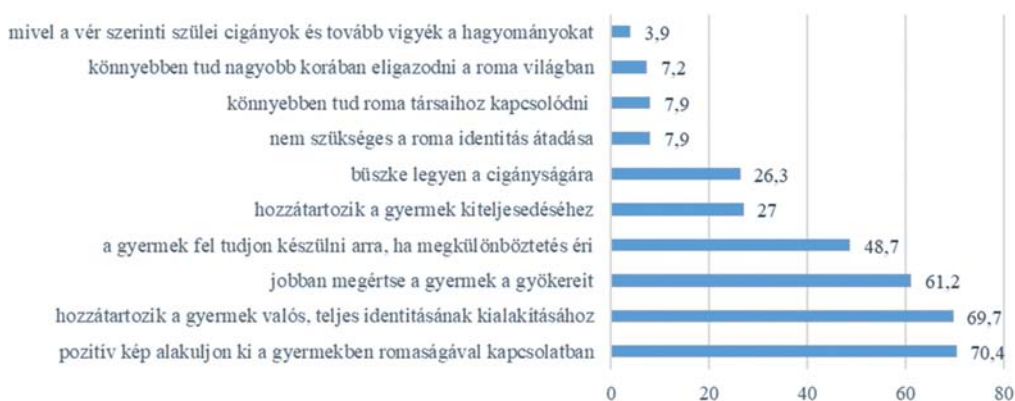
Ahogy a roma identitás miben léte, úgy annak átadása kapcsán is úgy tűnik, erős kételyek fogalmazódnak meg az örökbefogadó szülők körében. Egyenlő mértékben oszlanak meg a válaszok annak a kérdésnek a kapcsán, hogy „Fontosnak tartja a roma/cigány identitás átadását roma/cigány gyereke(i)nek?”, mely során az igen 36,2%-ot, a nem 37,5%-ot, a nem tudom 26,3%-ot kapott. Ez jóval inkább dilemmákat felvető kérdésként merül fel, mint akár a származás megállapítása vagy a roma identitás tartalma, bár ezektől nem függetleníthető kérdés. Attól függően, hogy hogyan konceptualizálják a roma identitást az örökbefogadó szülők, illetve, hogy milyen tartalmakat kötnek hozzá, nagyban befolyásolja az arról való elképzelésüket, hogy ezt át tudják-e adni, szükséges-e, illetve lehetséges-e egyáltalán átadni a roma származású gyermeküknek. Mélyebbre ásva a roma identitás átadásának témakörében, az alábbi kérdéseket tettük fel: Miért lehet szükséges a roma/cigány identitás átadása örökbefogadott roma/cigány gyermekének?; Milyen roma identitáselemeket lát átadhatónak?; Hogyan próbálja ezeket az elemeket átadni?.

Bár az előzetes desk research kutatásaink során a társadalmi előítéletesség merült fel elsődleges motivációnak a roma identitás átadásakor, az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a szülők sokkal inkább a gyermekük mentális egészségét helyezik előtérbe. Esetükben inkább úgy hangzik a diszkriminációra történő hivatkozás, mint egy megtanult, szükséges, vitathatatlan és így jó hivatkozási alap. A származás miatt érzett büszkeség is főként a diszkriminációval szembeni vagy másság-kezelési stratégiaként merülhet fel, de ez sokdrangú motivációként jelenik meg. A szülők véleménye alapján úgy tűnik, hogy a pozitív romakép kialakítása a legfontosabb, ahol implicit megjelenik a társadalom negatív romaképének ellensúlyozása és erre törekszenek a roma identitás átadás kapcsán. Szinte ugyanennyien értettek egyet azzal is, hogy ez a gyermek teljes identitásához tartozik hozzá, ezért szükséges a roma identitás átadása. Ez a magas arányszám arra enged következtetni, hogy a szülők nagy része a roma identitást nem a teljes identitás, hanem annak egy igen fontos szeletének tekintik (2. ábra).

2. ÁBRA On szerint miért (lehet) szükséges roma/cigány identitás átadása örökbefogadott roma/cigány gyermekének? (%)

A roma identitásra való asszociációk eredményei alapján nem meglepő, ha a romaidentitás átadásának a módját a szülők több mint fele a roma kultúra értékeinek megismertetésével hozza összefüggésbe. A cigánysághoz kapcsolódó sztereotip készségek, valamint a rasszjegyek pozitív megerősítése jóval nagyobb arányban szerepelnek, mint ahogy az fentebb, a roma identitás tartalmaként megjelent. Összességében ez azt jelenti, hogy a válaszadók kb. 85%-a megnevez valamilyen roma identitásépítő elemet és annak átadási módját – vagy azt, hogy később fog sor kerülni rá –, ám kb. 15% elutasítja ezt. Számos egyéni válaszban írják le, hogy vagy megjelölhetnék volna az összes opciót, vagy teljesen értelmetlen egyáltalán maga a felvetés is, mert pl. a sokszínűséget mutatják be (3. ábra).

3. ÁBRA *Ha meg tud határozni általánosságban roma/cigány identitáselemeket, amelyek Ön szerint átadhatóak örökbefogadott roma/cigány gyermekének, akkor milyen módon próbálja ezeket átadni? (%)⁵*

Mivel az előző kérdésre adható válaszok között szerepelt a cigánysághoz köthető készségek, adottságok pozitív megerősítése – mint szakértői ajánlás is a szülők számára, hogy gyerekekben pozitív romaképet alakítsanak ki, mintegy felkészítendő őket a társadalom negatív sztereotípiáinak elviselésére –, így kíváncsiak voltunk ennek tartalmaira is, hogy a gyakorlatban hogyan jelenik meg a sztereotip tartalmak pozitív megerősítése.

Legnagyobb arányban a külső jegyek megerősítése történik, hiszen ez már egész kiskortól kezdve egy látható tulajdonság. A szakértők is egyetértenek, hogy a fizikai tulajdonságok pozitív megerősítése fontos a kezdetektől, hiszen ekkor még kevesebb az eszközünk arra, hogy beszéljünk gyermekünkkel a cigányságról és ez egy jó alap lehet a későbbiekre nézve. A többi felsorolt válaszlehetőség vagy veleszületetten a gyermek személyiségének a része, vagy a szülő fejében élő romákról alkotott kép miatt kerül megerősítésre, amitől valóban jobb érzéke lesz a zenéhez

⁵ Csupán néhány fő jelölte meg az alábbi válaszlehetőségeket, így ezeket a diagram nem tartalmazza: valamelyik cigány nyelv megtanítását, a beszélgetést a roma holokausztról választ és a romákkal kapcsolatos tanulmányok folytatását iskolában, egyetemen.

vagy ügyesebben mozog majd, így végül a feltételezett genetikai tulajdonság helyett szerzett tulajdonság is lehet. A gyermek temperamentumával kapcsolatos pozitív megerősítések a szülők negyedénél meghatározó fontossággal bírnak. Vannak ugyanakkor olyanok is, akik ezzel a megoldással nem értenek egyet és ezért csak másképpen, vagy egyáltalán nem szeretnék a roma identitást átadni. Az egyik szülő felhívta a figyelmet az egyik legfontosabb különbségre, miszerint nem a pozitív romaképet, hanem a pozitív énképet kívánják gyermekükben megerősíteni. Van, aki megjegyezte, hogy a felsorolt válaszok sztereotípiák és nem cigánysága miatt jó ezekben a dolgokban a gyermek. Többen megjegyzik, hogy a gyermek tulajdonságait cigányságtól függetlenül pozitívan erősíti meg (4. ábra).

4. ÁBRA Melyek azok a sok esetben roma/cigánysághoz kapcsolt adottságok, készségek vagy fizikai jegyek, amelyeket Ön is megerősít/ene gyermekében a pozitív romakép kialakítása érdekében! (%)

Az adatok számunkra azt mutatják, hogy az örökbefogadó szülők nagy része azonosul a roma identitás és átadás gondolatával, vagy legalábbis bizonytalanul keresi benne a helyét. Mikor rákérdeztünk, hogy tervezi-e romaidentitás átadását gyermekének, akkor csupán a szülők egyharmada válaszolt igennel, a további kérdésekre adott válaszok alapján viszont úgy tűnik, hogy ennél árnyaltabb a kép. Ez a különbség adódhat abból is, hogy nem feltétlen gondolják roma identitás átadásnak azt a folyamatot, mikor a hétköznapiakba becsempésznek egy-egy cigány zenét, vagy mutatnak egy jó példát, hanem roma identitás átadás folyamatán valami egészen speciális „tudás” átadást értenek. Előfordulhat az is, hogy ha keveredik a származás és az identitás fogalma, akkor az inkább esszencialista értékeket valló nem roma származású örökbefogadó szülő hiteltelennek érzi bármilyen szelétét is megosztani, bemutatni a roma identitásnak.

ÖSSZEZÉS

Van egy következetesen megvalósuló jellegzetesség, egy központi összekötő szál, mégpedig maga az interetnikus örökbefogadói család létmódja és az ebből fakadó kérdésekre, kihívásokra történő folyamatos válaszkeresés. Ennek központi kérdése a család és szereplői önmeghatározása, identitása, melynek alapkövét képezi maga az örökbefogadói lét és az ebből fakadó társadalmi megkülönböztetés, illetve, hogy a roma származású örökbefogadott gyermeket cigánynak tartják-e a nem roma örökbefogadó szülők, és ebből fakadóan milyen szocializációs stratégiákat választanak. Kutatásunk arra mutat rá, hogy a többnyire közép- és felsőközép-osztálybeli, fővárosi és környékén élő, értelmiségi örökbefogadók törekednek arra, hogy örökbefogadott cigányszármazású gyermekük harmonikus kapcsolatot tudjon kialakítani azzal a társadalmi jelenséggel, hogy őt a többségi társadalom, ideértve sok esetben akár az örökbefogadó szülőket is, egy általában vett cigány csoporthoz sorolja majd, pozitív vagy negatív sztereotípiákat társítva hozzá. A szakértők az ezt segítő szocializációs stratégiákat „roma identitás fejlesztéseként, átadásaként” aposztrofálják, amelyet egyrészt az örökbefogadó szülők és kutatók is átvettek, ám vegyes fogadtatásra talál az interetnikus örökbefogadó szülők körében. Számos örökbefogadó szülőben zavart okoz a „roma identitás” fogalma és az annak kialakítására tett erőfeszítések megítélése. Emiatt folyamatosan visszaigazolást keresnek a szülők, hisz nem tudják megítélni, mi következik a gyermek cigány származásából, ha következik egyáltalán valami és mi csak korosztályos kihívás a gyermek életében. Kevés örökbefogadó szülő tudja felfüggeszteni az őt befolyásoló társadalmi sztereotípiákat a cigányokkal kapcsolatban, még ha pont ez ellen küzdenek is és csak a szélesebb társadalom diszkriminatív attitűdje miatt tartják fontosnak a témával egyáltalán a foglalkozást. Bár már alapvetés számukra, hogy roma identitást nem tudnak átadni, mivel ők maguk nem romák, de azt a belső konfliktus is feloldásra vár, hogy ők maguk se lássák másnak gyermeküket.

Ahogy azt feltételeztük, a roma gyermeket örökbefogadó szülők összességében tehát hajlamosak voltak deskriptív és statikus módon leírni a roma identitást, akár a kultúrákkal vagy sztereotípiákkal kapcsolatos asszociációkra gondolunk. Ezek akár pozitív sztereotípiaként, illetve az identitás átadásának lehetséges módjaként is felfogható asszociációk, ahogy azt sejtettük, ezekből szerepelt a legtöbb a roma identitás meghatározásánál. A kognitív elemeknek, azaz a kultúrával kapcsolatos ismereteknek, mint például hagyományoknak, szokásoknak tehát nagy szerepük van az identitásformálásban és a nem roma szülők ezekkel a lehetséges átadási formákkal azonosítják magát az identitás fogalmát is. Ugyanakkor – ahogy feltételeztük is – élnek a szülők fejében pozitív sztereotípiák a romákról, melyet többen a roma identitással vagy annak egy elemével azonosítottak, így a családi mikrokörnyezetükben ezzel is ellensúlyozzák a társadalomban túlnyomó részt fennálló negatívabb sztereotípiákat.

Ezek mellett nagy arányban jelentek meg a mi roma identitás értelmezésünkhöz legközelebb álló, vagyis az etnikai identitás komponensei közé besorolható válaszadások is, mikor a roma identitást az egész identitáskonstrukció egy szeletének tekintik. Ezeken kívül a származás és a rasszjegyek jelentek meg nagy említésszámmal, mellyel a „romaság”, a „roma lét” egyfajta megváltoztathatatlan adottságára hívják fel a figyelmünket. Eszerint, ha valakin „látszik”, vagy származásilag roma, akkor nem kerülhető el a roma identitás létrejötte, tehát újból az identitás statikus tulajdonsága

kerül előtérbe. Roma gyermeket örökbefogadó szülők vizsgálatokor meglepő eredmény volt – bár a nagyobb kategóriákhoz képest kisebb számban fordult elő – a roma környezet identitásformáló erejéről, a különbségek minimalizációjáról vagy a romákkal kapcsolatos negatív sztereotípiákról olvasni. Ezek – ahogy feltételeztük is – kisebb számban kerültek említésre.

Szocializációs stratégiák szempontjából bár heterogén a csoport, mégis a szülők nagyobb része sztereotípiákra építve tudja csak a stratégiát meghatározni. Közös jelenség, hogy az örökbefogadó szülőknek többsége sztereotíp, romantizáló romakép alapján igyekszik gyermeke cigányszármazásához viszonyulni, identitásának kialakításában segíteni, ezzel pedig statikus időbe és térbe helyezi az örökbefogadottat egy idegen konstitúciós folyamat során, aminek antiasszimilációs hatása is van. Romantikus romaképekhez nyúlva kötnek fizikai tulajdonságokat, készségeket, attitűdöket – mint például a rasszjegyek, a jó zenei és ritmus érzék, vivid mentalitás, stb. – a cigány származáshoz és igyekeznek ezeket pozitívan megerősíteni a gyermekben. Elfogadva és megelégedve továbbá az előítéletes társadalom reflexióit kezelő kényszert, a gyermek – ráadásul – csak vélhetően cigány származásához általuk köthető jegyeket pozitívan megerősítve az ő cigányságát és az arról alkotott képet is erősítik, így akár antiasszimilációs folyamatnak is a tanúi lehetünk. Ahol ez a folyamat nem olyan erőteljes, ott megjelennek a szülők kultúrájának és a cigány kultúra mezsgyéjén létező, vagy önmagukat mindkét csoporthoz soroló identitások.

A megvizsgált identitástartalmak egy része tehát a romanticizált roma sztereotípiákból áll. Láthatjuk, hogy legnagyobb arányban a roma kultúra révén próbálja a szülő gyermekének átadni a roma identitást ám ezáltal ő is résztvevőjévé válik a kultúraápolás egyes elemeinek. Kérdés, hogy a kultúraátadás folyamán, ahogy a gyermekben alakul az etnikai identitása, mi lesz a szülő, addig stabilnak tűnő és meg nem kérdőjelezett többségihez tartozó etnikai identitásával, hogyan hat vissza a családon belüli akkulturációs folyamatokra? A roma mozgáskultúra gyakorlása, roma zene hallgatása vagy egy cigány népmese olvasása, melyen a szülő is aktívan részt vesz gyermeke identitásformálása szempontjából, vajon a saját identitásán elindít-e változást? Hiszen, ha az etnikai viselkedés szintjén változás áll be – vagyis elkezdik ápolni, táplálni a hagyományokat –, akkor az attitűd lényegi tulajdonságából fakadóan húzhatja maga után az etnikai identitás többi komponensét is, vagyis az etnikai öncímkezést, csoporthoz tartozást és az érzelmi aspektust is.

Ahogy az előzőekben rámutattunk, a roma gyermeket örökbefogadók nem kérdőjelezzik meg gyermekük cigány származást, inkább ezt elfogadva merülnek fel azok a kérdések, hogy hogyan is kezeljék a legjobban ezt a helyzetet, aminek csak egyik útja lehet a roma identitás átadása, de nem kötelező jelleggel. Ehhez azonban látni kell azt, hogy az etnikai identitás, így a roma identitás is egy ember, egy gyermek identitásának csupán egy szelete.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ATKINSON, RITA. L. – ATKINSON, RICHARD C. – SMITH, EDWARD E. – BEM, DARYL. J. – NOLEN-HOEKSEMA, SUSAN (2003): *Pszichológia*. Második javított kiadás. Budapest, Osiris Kiadó

BASTIAN BROCK – HASLAM NICK (2005): Psychological essentialism and stereotype endorsement. *Journal of Experimental Social Psychology* 42. évf. 228–235. DOI: 10.1016/j.jesp.2005.03.003

BENNETT MILTON J. (1986): A Developmental Approach to Training for Intercultural Sensitivity. *International Journal of Intercultural Relations* vol. 10. no. 2. 179–196.

BOGÁR ZSUZSA (2011). *Az örökbefogadás lélektana*. Budapest, Ágacska Alapítvány az Örökbefogadásért és a Családokért

BREAKWELL, GLYNIS. M. (1993): Social representations and social identity. *Papers on social representation* vol. 2. no. 3. 198–217.

BREWER, MARILYNN B. – PICKET, CYNTHIA. L. (2006): A társas én és csoportidentifikáció: a beolvadás és az elkülönülés motivációja a személyközi és kollektív identitásban. In FORGÁCS JÓZSEF (szerk.): *A társas én – Az önmegismerés pszichológiája*. Budapest, Kairosz Kiadó. 297–316.

CATANESE, KATHLEEN. R. – TICE, DIANNE M. (2006): Az elutasítás hatása az antiszociális viselkedésre: a kirekesztés agresszív viselkedéshez vezet. In KIPLING, D. WILLIAMS – FORGÁCS, JÓZSEF – HIPPEL, WILLIAM VON: *A társas kirekesztés pszichológiája*. Budapest, Kairosz Kiadó. 304–312.

ERŐS FERENC (1993): *A válság szociálpszichológiája*. Budapest, T-Twins Kiadó. 150.

FEISCHMIDT MARGIT (1997): Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa. In FEISCHMIDT MARGIT (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest, Osiris. 7–29.

FISHER, ALLEN P. (2003): Still „Not quite as good as having your own”? Toward a sociology of adoption. *Annual Review of Sociology* vol. 29. no. 1. 335–361.

FORRAY R. KATALIN – ORSÓS ANNA (2016): Roma jövő Magyarországon. *Educatio* 25. évf. 4. sz. 516–526. http://epa.oszk.hu/01500/01551/00098/pdf/EPA01551_educatio_2016_4_516-526.pdf. Hozzáférés dátuma: 2018. 05. 31.

GOAR, CARLA – DAVIS, JENNY L. – MANAGO, BIANCA (2016): Discursive Entwinement: How White Transracially Adoptive Parents Navigate Race. *Sociology of Race and Ethnicity* vol. 3. no. 3. 1–17. DOI: 10.1177/2332649216671954

HAVAS GÁBOR – HERCZOG MÁRIA – NEMÉNYI MÁRIA (2007): *Fenntartott érdektelenség. Roma gyerekek a gyermekvédelmi rendszerben*. Budapest, Európai Roma Jogok Központja

KERESZTES-TAKÁCS ORSOLYA – LENDVAI LILLA – KENDE ANNA (2016): Romaellenes előítéletek Magyarországon: Politikai orientációtól, nemzeti identitástól és demográfiai változóktól független nyílt elutasítás. *Magyar Pszichológiai Szemle* 71 évf. 4/2 sz. 601–619. DOI: 10.1556/0016.2016.71.4.2

KERESZTES-TAKÁCS ORSOLYA – NGUYEN LUU, LAN ANH. (2017): Az örökbefogadás szociálpszichológiai megközelítése: Interszekcionalitás az örökbefogadásban. *Alkalmazott Pszichológia* 17 évf. 2 sz. 53–69. DOI: 10.17627/ALKPSZICH.2017.2.53

KERESZTES-TAKÁCS ORSOLYA – NGUYEN LUU LAN ANH (2018 – megjelenés alatt): Stereotypes of adoptive and interethnic adoptive families in Hungary. *Alkalmazott Pszichológia* 18 évf. 3. sz.

örökbe.hu (2016): KSH statisztikai adatok az örökbefogadásról. <https://orokbe.hu/2017/10/12/2016-os-orokbefogadasi-statisztika/>. Hozzáférés dátuma: 2018. 05. 31.

- LADÁNYI JÁNOS – SZELÉNYI IVÁN (2000): „Ki a cigány?” In FORRAY R. KATALIN (szerk.): *Romológia*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó. 13–24.
- LANCASTER, CHRISTY A. – NELSON, K. W. (2009): Where Attachment Meets Acculturation: Three Cases of International Adoption. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families* vol. 17. no. 4. 302–311. DOI: 10.1177/1066480709347357
- MALDONADO, SOLANGEL (2006): Discouraging racial preferences in adoptions. UC Davis Law Review Forthcoming. *Seton Hall Public Law Research Paper* No. 36.
- MIALL, CHARLENE E. (1996): The Social Construction of Adoption: Clinical and Community Perspectives. *Family Relations* vol. 45. no. 3. 309–317. DOI: 10.2307/585503
- NEMÉNYI MÁRIA – MESSING VERA (2007): Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. *Kapocs* 6. évf. 1. sz. 2–19.
- NEMÉNYI MÁRIA – TAKÁCS JUDIT (2015): Az örökbefogadás és diszkrimináció. *Esély* 2. sz. 69–96.
- PÁLOS DÓRA (2010): „Cigány” identitások nehézségei – Egy önbeszámolókon alapuló vizsgálat tanulságai. *Esély* 2. sz. 41–63.
- OAKES PENELOPE J. – HASLAM, S. ALEXANDER (1994): *Stereotyping and Social Reality*. Oxford, Blackwell
- PAVAO, JOYCE MAGUIRE (2012): *Az örökbefogadás háromszöge*. Budapest, Mózeskosár Egyesület
- PHINNEY, JEAN S. (1992): The Multigroup Ethnic Identity Measure. A New Scale for Use with Diverse Groups. *Journal of Adolescent Research* vol. 7. no. 2. 156–176.
- PHINNEY, JEAN S. (1996): Understanding ethnic diversity. *American Behavioral Scientist* vol. 40. no. 143–152.
- PHINNEY, JEAN S. (2003): Ethnic identity and acculturation. In K. M. CHUN – P. B. ORGANISTA – G. MARÍN (eds.): *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research*. APA, Washington DC. 63–82.
- PICKET, CYNTHIYA L. – GARDNER, WENDI, L. (2006) A társas monitorozó rendszer. In FORGÁCS JÓZSEF (szerk.) *A társas én – Az önmegismerés pszichológiája*. Budapest, Kairosz Kiadó. 304–312.
- SZABÓ MÓNIKA – NGUYEN LUU LAN ANH – SZABÓ ÁGNES – FLISZÁR ÉVA (2012): Magyarországon élő fiatalok többségi és kisebbségi identitása egy kérdőíves kutatás tükrében. In NGUYEN LUU LAN ANH – SZABÓ MÓNIKA (szerk.): *Identitás a kultúrák keresztútjában*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 55–91.
- SZILVÁSI LÉNA (2005): Örökbefogadás – Identitás – Sajtó – Botrány. *Család Gyermek Ifjúság* 14. évf. 1. sz. 4–7.
- SZÉKELYI MÁRIA – ÖRKÉNY ANTAL – CSEPELI GYÖRGY (2001): Romakép a mai magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle* 11. évf. 3. sz. 19–46.

SZÉKELY ZSUZSA (2016): *Hogyan segíthetik az örökbe fogadó szülők a roma gyermekük identitásának a fejlődését?* Mózeskosár Egyesület 2016. január 26-ai csoporttalálkozóján elhangzott beszélgetés. Leiratot készítette: Keresztes-Takács Orsolya: www.mozeskosaregyesulet.hu/mozes/documents/sum_20160126.pdf Hozzáférés dátuma: 2018. 05. 31.

TAJFEL, HENRY (1992): *The Social Psychology of Minorities*. London. The Minority Rights Group

TAJFEL, HENRY – TURNER, JOHN C. (2004): The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In JOHN JOST – JIM SIDANIUS (eds.) *Key readings in socialpsychology. Politicalpsychology: Key readings*. New York (NY, USA), Psychology Press. 276–293.

YNGVESSON, BARBARA (2010): *Belonging in an Adopted World: Race, Identity, and Transnational Adoption*. Chicago, University of Chicago Press

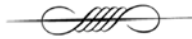
MÁTÉ DEZSŐ

mate.dezso1984@gmail.com

doktorjelölt (ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola,
Interdiszciplináris Társadalomkutatások Doktori Program)

Roma generációk értékválasztásai és az LMBTQ

Value choices of the Roma generations and the LGBTQ

ABSTRACT

The aim of the study, to examine the mentioned Roma generations value similarities and identities, in parallel with the Roma LGBTQ movement. My research question is, which social values and norms are excluded from the first intellectual Roma generation's focuses, and what were the main reasons of it. In my paper I using discourse analysis method, which are reflecting on the mentioned Roma generations own lived experiences and social values. Roma LGBTQ people facing not only with discrimination and xenophobia because of their ethnic origin, but also with homophobia and transphobia because of their gender and LGBTQ identities as, Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer people.

KEYWORDS

roma, LGBTQ, generations, value

DOI 10.14232/belv.2018.3.3 <https://doi.org/10.14232/belv.2018.3.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Máté Dezső (2018): Roma generációk értékválasztásai és az LMBTQ. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 3. sz. 55–70. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az elmúlt ötven évben, a nemzetközi és a hazai tudományos és emberjogi igazságok keresésében állandó kérdés volt a romák helyzetének ábrázolása. Ezek a valóságok összefüggésbe hozhatóak az ország aktuális társadalmi, gazdasági és politikai berendezkedésével. Az eltérő korszakokban, különböző roma generációk gondolkodói és aktivistái jelentek meg, akik láthatóvá, hallhatóvá tették a saját valóságaikat és reprezentációjukat. Hipotézisem szerint a modern kort meghatározó roma személyiségei, generációjuktól függően, különböző társadalmi kérdéseket helyeznek a közbeszéd centrumába, ezáltal a romáknak nevezett emberek identitás-értékei is eltérnek a korszakok változásaival. Az 1950-es és 1970-es évek között született első generációs roma értelmiségi emberek értékei és norma meghatározásai eltérnek az 1990-es évek után született második és harmadik generációs roma értelmiségi emberektől.

„Habár a közvetlen környezetemben nem ismertem erős, független cigány nőt, a szüleim, főleg az apám, egészen kicsi koromtól támogatott abban, hogy se kor, se nem, se etnikai hovatartozás vagy vallási meggyőződés alapján ne engedjek a többség elnyomásának, büszkén vállaljam, aki vagyok. Ebben a támogató, feminista környezetben nevelkedtem, ahol persze anyám meghatározott szerepet tölthetett csak be, a »fakanál mellett volt a helye«, de nekem kvázi semmilyen gátak nem álltak utamat. De mégis volt egy nagy sötét folt ebben a nagy felvilágosultságban. Számolatlanul hallottam, hogy a nyomorékokat, vakokat, és főleg a buzikat, születésükkor le kellett volna dobni a Taigetoszról. Ebből nagyon komoly vitáink adódtak, előfordult, hogy hetekig nem voltam hajlandó beszélni vele egy-egy vitánk után. A hab a tortán csak az volt, hogy a világ legtehetségesebb énekes-muzikusának, legférfiasabb férfinak, valamelyest példaképnek tartotta az akkor már rég halott Freddie Mercury-t. Mindenki tudta, meleg volt, és AIDS-es. Kb 15 voltam, amikor a gimiben a francia impresszionizmusról tanultunk irodalom órán. VHS-en behozta a tanárnő a két költőóriás, Verlaine és Rimbaud életéről szóló »Total eclipse« című filmet. És akkor eldöntöttem, beáldozom magam, a cél érdekében, apám, aki egyébként egy mérhetetlenül nemes, humanista ember, a segítségemmel megszabadul minden előítéletétől. Hazamegyek suliból, és még aznap bejelentem, meleg vagyok. Hiszen, gondoltam, nálam jobban senkit nem szeret, ennél biztosabb eszközt nem tudtam kitalálni.”¹

A tanulmány célja megvizsgálni az 1950-es és 1970-es évek között született első generációs,² az 1970-es és 1990-es évek között született második-, illetve a rendszerváltozás után született harmadik³ generációs roma⁴ értelmiségi⁵ emberek társadalmi mozgalmait és azok értékeit.

¹ 37 éves másodgenerációs értelmiségi cisz heteró roma nő.

² Első generációs roma értelmiségi embereknek tekintem azokat a személyeket, akik a modern kor legelső roma érdeképviselei, politikusai, népművelői, aktivistái voltak.

³ Második vagy harmadik generációs roma értelmiségi embereknek tekintem azokat a személyeket, akik előtt megjelentek az első generációnak számító roma értelmiségi emberek identitásai és érdeképviseletei.

⁴ A tanulmányban mindvégig a „roma” terminust használom, amely többek között az MTA TK KI Kritikai Roma Tanulmányok Kutatócsoport is preferált. *„Az elnevezés-önelnevezés problematikájának (amely tehát egyszerre hat a romának, cigánynak mondott közösségekre és a tudományos diskurzusra, melynek meg kell neveznie önmagát) új lehetőségét kínálja a Roma elnevezés egy elsősorban ideológiai mozzanattal bíró pozícióból elgondolva. Az Európai Parlament ernyő-terminusnak [umbrella-term] gondolja el a roma elnevezést, ami azt jelenti, hogy nem a megjelölő, megnevező ereje hangsúlyos a fogalomnak, hanem az a célja, hogy általánosságban fogalmazhasson meg olyan kérdéseket,*

Kérdés, hogy melyek azok a közösségi értékek, amik kiszorultak az első roma generáció fókuszából – valamint melyek voltak előtérbe helyezve –, és napjainkban melyek kerültek előtérbe a második, illetve a harmadik generációknál és ennek mi lehet az oka.

Mind a roma, mind pedig az LMBTQ⁶ emberekkel kapcsolatban jelentős számban léteznek tudományos kutatások. Nagy számban állnak rendelkezésre publikációk és rendszeresek mindkét témában a nyilvános viták is. Ennek ellenére a roma LMBTQ embereket, mint társadalmi csoportot, továbbra is jelentős peremre szorítás és tabu övezi, így ez a csoport társadalmi szinten gyakorlatilag láthatatlan. Némelyek azt állítják, hogy a két csoport – a roma és az LMBTQ – tagjai genetikailag kódoltan deviánsak, mások a többségtől való eltérés okát a társadalmi – gazdasági, kulturális, nyelvi és „életvitelbeli” különbségekben látják.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért most időszzerű a roma LMBTQ emberek identitásának tárgyalása. A roma LMBTQ interszekcionalitásról jelenleg nagyon csekély tudás és publikáció áll a rendelkezésünkre. Ennek egyik oka, hogy korábban, sem a tudományos, sem pedig legkülönbözőbb emberjogi aktivizmusok sem tárgyalták a roma LMBTQ identitásokat, és azok lehetséges többirányú kirekesztését.⁷ A jelenlegi hazai, romákról szóló párbeszéd főként azt mutatja be, hogy a romák gender szempontú tudományos elemzése hiányos, amelyet elsőként Kóczé Angéla elemzett tanulmánykötetében.⁸ Nagyon kevés akadémiai tanulmány vagy akár esettanulmány vizsgálja, hogy az LMBTQ identitás miként befolyásolja a roma emberek társadalmi helyzetét. Hasonlóképpen hiányoznak azok a roma részvételen alapuló reprezentatív romakutatások, amelyek akadémia súllyal bírnak.

Az aktivista szférában, függetlenül a társadalmi mozgalmaktól, – mint például LMBTQ, roma, feminista, fogyatékkal élő vagy bármely egyéb civiljogi polgári aktivizmus – a roma LMBTQ kérdése soha nem volt tárgyalva. Ennek feltételezhető oka, hogy a legkülönbözőbb civiljogi aktivizmusok inkább nem beszélnek a saját csoportjaikon belüli romaellenességről, leszbo-, homo- és transzfóbiáról, vagy éppen az idegenellenességről. Vagyis a civiljogi aktivista megmozdulások nem feltétlenül inkluzívak. Az LMBTQ mozgalmakon belül is jelen van a transz-, a leszbofóbia, a nőgyűlölet, a férfigyűlölet, a romaellenesség, az elitizmus, a xenofóbia, ugyan úgy, mint ahogyan a roma mozgalmakban is megjelenik a homo- és a transzfóbia, a nőgyűlölet, az elitista machoizmus, a különböző roma csoportok egymás közötti hierarchizálása, az erőltetett nemi szerepek hangsúlyozása, „gázdzófóbia”.

melyek a különböző cigány, roma közösségek és a nem roma, nem cigány közösségek közötti társadalmi kommunikációra vonatkoznak. Tehát az elnevezésnek nem célja, hogy bármit is elmondjon az ideértett közösségekről, emellett hangsúlyos, hogy a fogalomhasználat mögött meghúzódó szemlélet tisztelgetben tartja a különböző roma közösségeket, és azok saját nyelvi önmegnevezéseit. A Roma elnevezéssel ugyanakkor többszintű és erős érdekérvényesítő erő is párosul, hiszen a társadalmi problémák – vélik ennek megfelelően a Commission képviselői – jól megragadhatók, hasonló mintázatot mutatnak Európa különböző országaiban, így van esély generális rendezésekre.” MTA TK, 2015 „Romák a tudományban” Konferencia alaphipotézise (http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/150203_KRITIKAI_ROMA_TANULMANYOK_KUTATOC SOPORT.pdf)

⁵ Ez esetben az értelmiségi pozíciót, megszerzett egyetemi vagy főiskolai diplomához kötöm.

⁶ Az LMBTQ mozaikszó jelentése: Leszbikus, Meleg, Biszexuális, Transznemű, Queer (PeMel fogalomtár. <http://www.pemel.hu/fogalomtar/>).

⁷ Érdekes, hogy a tudomány művelői a kérdés felvetésekor, mindvégig az előző kutatások hiányát vagy a kérdés evidenciáját jelölték meg.

⁸ Kóczé 2009.

1. MÓDSZERTAN

Kutatási módszertannak kvantitatív párbeszéd-elemzést választottam, amelynek során 90 embert értem el a közösségi média segítségével. Kihasnálva a kapcsolati háló lehetőségét, üzenetben kértem ki rövid véleményüket a következő kérdést feltéve: „*Véleménye szerint, miért nem lehető fel a korábbi roma generáció identitás meghatározásában az LMBTQ, feminizmus és interszekcionalitás értékei és értelmezése.*”

Írányított mintavételt használtam, vagyis olyan roma és nem roma embereket kerestem meg, akik meglátásom szerint az elmúlt hatvan évben meghatározói voltak a tudományos éltnek és/ vagy a civiljogi aktivizmusnak. A válaszadási hajlandóság a következőképpen alakult: a kilencven megkeresett személyből 37-en válaszoltak, 53-an elutasították a kérdést, nem tartották relevánsnak, vagy nem válaszoltak semmit. A mintavételből kirajzolódik, hogy a feltett kérdésre inkább a roma nők adtak választ. Ennek okát nem vizsgáltam.

A kutatás módszertanának alapját képezi a Kóczé Angéla által elnevezett, intergenerációs dialógus módszertana, vagyis amikor a magukat romának valló emberek végzik a kutatást más roma emberek társadalmi helyzetének feltárása érdekében.⁹ Az elmúlt húsz év akadémiai kutatásai azt mutatják, hogy roma részvétellel és roma irányítással induló kutatásoknak meglelnének a személyi, tudásbeli és támogatói feltételei is. Sokkal inkább arról van szó, hogy úgy tűnik: a romakutatások nem akarnak kilépni a romák etnikai, szegénységi és romanticizáló megközelítéséből. Ezért próbálkoztam most ezzel.

	Válaszolt	Nem válaszolt	Total
I. generációs értelmiségi roma nő	2	8	10
II. generációs értelmiségi roma nő	9	11	20
Fiatal értelmiségi nem roma nők	7	2	10
Idősebb értelmiségi nem roma nők	1	4	5
I. generációs értelmiségi roma férfiak	3	2	5
II. generációs értelmiségi roma férfiak	1	4	5
Idősebb roma LMBTQ emberek	3	2	5
Fiatalabb roma LMBTQ emberek	7	3	10
Idősebb nem roma LMBTQ	1	4	5
Fiatalabb nem roma LMBTQ emberek	2	3	5
Fiatal értelmiségi nem roma férfiak		5	5
Idősebb értelmiségi nem roma férfi	1	5	5
Összesen	37	53	90

⁹ Kóczé 2017.

2. A ROMA LMBTQ INTERSEKCIÓ ELMÉLETI KERETE

A roma LMBTQ valamint az őket körülvevő emberek, közösségek identitásainak értelmezését segítheti az interszekció fogalmának vizsgálata. Kimberly Crenshaw¹⁰ szerint, az interszekció egy olyan társadalmi pozíció, amely az egyén különböző identitásait összekapcsolja és kiegészíti egyszerre. A terminus David Gilborn¹¹ meglátása szerint a kritikai fajelmélethez (Critical Race Theory) is köthető, amely főként a privilegizált emberek objektivitását, humán-semlegességét kérdőjelezi meg a hátrányos helyzetű vagy alacsonyabb, primitívebb kultúrájának vélt embereket megcélzó antropológiai leírataikban. Az elmélet szerint az esélyegyenlőséggel kapcsolatos kutatásoknak több dimenziót is szükséges vizsgálniuk egy csoporton belül a realisabb társadalmi kép érdekében, mint például a faj, biológiai és lelki nem, szexualitás, etnikum, művészet és kultúra, gazdaság, történelem, nyelv, vallás és hit. Crenshaw¹² szerint az interszekcionalitás fogalmának értelmezése segítheti felismerni azokat a társadalmi helyzeteket is, amikor különböző identitások, pozíciók, értékek és megélt tapasztalatok találkozhatnak egymással. Az interszekcionalitás nem csupán egy független ember identitásában jelenhet meg, hanem tetten érhető a kollektív értékekben és ideológiákban is.

A jelenség egyben egy létező anti-diszkriminációs érték is – társadalmi kontextustól függően –, amely eszközként szolgálhat felmérni az egyének társadalmi távolságtartását, előítéleteiket, a méltányosságukat és társadalmi felelősségvállalásukat.¹³ A terminus egy olyan rugalmasságot nyújt a társadalomtudomány számára, amely újabb perspektívákat adhat a közösségi folyamatok részletesebb és mélyebb megértéséhez, például pontosabb képet kaphatunk az afroamerikai nők, vagy a roma LMBTQ identitásokról. Crenshaw¹⁴ tanulmányában a fogalmat azok figyelmébe ajánlja, akik szembesülnek a többszörös identitások elnyomásával. Meglátása szerint a társadalmi jelenség leginkább jogi esetek gyakorlati feltárásaival értelmezhető. Véleménye szerint a különböző interszekcionális esetek tanulmányozása – főként gyűlölet-bűncselekmények – során, az objektum nem csupán egy tárgy marad, hanem az átértelmeződhet szubjektummá, vagyis egy személy megélt többszörös identitásának komplex értelmezésévé. Crenshaw¹⁵ 1989-es kritikai észrevétele szerint a különböző társadalmi egyenlőtlenségek között dinamikus kölcsönhatás és kapcsolat van, amelyek hatnak egymásra és befolyásolják egymást. Vagyis egy személy társadalmi pozícióba születése meghatározza, társadalmi, gazdasági, kulturális, nyelvi, identitási helyzetét. Ezt a meglátást alátámasztja Michel Foucault¹⁶ Queer elmélete is, amely újraértelmezi a vizsgált csoporton belüli homogenitást és szerepviszonyokat.

Itt merül fel Hall¹⁷ kérdése, hogy ki beszélhet kiről, és milyen kontextusban vagy megítélésben.¹⁸ Az 1960-as és 1980-as években lezajlott afroamerikai nőmozgalmak¹⁹ kritikája a fehér feminista

¹⁰ CRENSHAW 1989.

¹¹ GILBORN 2003.

¹² CRENSHAW 1991.

¹³ CSEPELI 2014.

¹⁴ CRENSHAW 1992. „Intersectionality is a phenomenon of the ‘subject who exists’.”

¹⁵ CRENSHAW 1989.

¹⁶ FOUCAULT 1976.

¹⁷ HALL 1996.

¹⁸ Wallace 2015 „Who speaks about whom?”

¹⁹ „woman-of-colours” mozgalmak

mozgalmakkal szemben, hogy a mainstream feminista mozgalmak fenntartották maguknak mindvégig a status quo elvét,²⁰ vagyis kiszorultak a legfőbb társadalmi mozgalmakból a faj, osztály, etnikum, szexuális orientáció vagy társadalmi nem interszekcionalitásai. Meglátásom szerint az előzőekben elemzett társadalmi helyzet nem változott abban az esetben, amennyiben a roma LMBTQ mozgalomra vagy roma feminista mozgalomra gondolunk, vagyis a hazai női, LMBTQ, feminista, vagy roma mozgalmak fenntartják maguknak a status quo elvét a roma nő, roma LMBTQ vagy roma feminista mozgalmakkal szemben.

Erikson²¹ állítása a szerint, az identitás felépítésében meghatározó jelentősége van a serdülőkornak, habár ezt egy élethosszig tartó törekvésnek gondolja, amely állandó. Butler²² ezzel szemben azt állítja, hogy az identitás komplex, természetes, reflexív. Butler²³ megkérdőjelezi Erikson identitáskonstrukcióját, és azt állítja, hogy az identitás kortól, osztálytól, társadalmi helyzettől, gazdasági helyzettől függetlenül folyamatosan változik. Karsay²⁴ meglátása szerint egyetlen személy sem tartozik csupán egyetlen csoporthoz, vagy rendelkezik egyetlen karakterisztikus identitással, mint például a nem, szexuális orientáció, nemi identitás, faj, etnikai háttér, intersex státusz, kor, nemzetiség, társadalmi státusz, végzettség vagy hitvilág. Foucault²⁵ szerint ezek az identitások közül némelyik változhat, vagy éppen állandósulhat, előtérbe kerülhetnek vagy éppen háttérbe szorulhatnak. Foucault²⁶ tovább fejté korábbi elvét és azt mondja, hogy a többszörös identitások örökölték a felmenőktől, mint például a társadalmi osztály, az etnicitás vagy a nemi identitás. Kifejti továbbá, hogy a kisebbségi vagy a hátrányos helyzetben élő emberek társadalmi státuszát (identitását) a magasabb, kedvezőbb társadalmi státuszba beleszületett emberek határozzák meg. Következtetésképpen megállapítja, hogy jobb társadalmi rétegekben nevelkedett emberek fenntartják maguknak a már említett status quo jogát, vagyis egy olyan elképzelt pozíciót rendelnek az identitásukhoz, amely megítélésük szerint felhatalmazhatja őket a másik megszegésére, megsértésére.²⁷ Arra hivatkozik, hogyha egy személy több marginális identitással rendelkezik, akkor a személy diszkriminációja és sértése nagyobb felületet kaphat a privilegizált helyzetben lévőtől.

Daniel Baker szerint a romák és melegek identitáskonstrukciójuk építése során párhuzam található, mivel egyrészt mind a két csoport identitás meghatározása külső és elnyomó társadalmi erők által irányítottak, másrészt gyakran a heteronormatív többségi társadalom ezeket az identitásokat külső fizikai vagy belső morális jelekhez, értékekhez kötik.²⁸ Némely szakirodalom arra hivatkozik, hogy a roma és az LMBTQ identitások örökölt devianciák, és ezek az identitások genetikailag kódoltak a személyekben. Szintén a megkülönböztetés érveiként szoktak sorakozni,

²⁰ FOUCAULT 1976.

²¹ ERIKSON 1959.

²² BUTLER 1990.

²³ BUTLER 1993.

²⁴ Karsay Dodonak 2015-ben, az első hazai roma LMBTQ panelbeszélgetésen elhangzott gondolatai, ebben a jegyzetben maradtak fent.

²⁵ FOUCAULT 1970.

²⁶ FOUCAULT 1980.

²⁷ BUTLER 1990; YOUNG 2004.

²⁸ BAKER 2015.

hogy mind a romák, mind pedig az LMBTQ emberek eltérnek társadalmi, gazdasági, kulturális, nyelvi és életmódbeli értékeik alapján a cisz heteronormatív többségi társadalomtól.²⁹ Ian Hancock³⁰ munkájában szemlélteti azokat a roma ábrázolásokat, amelyek gyakran újratermelik és megerősítik a róluk kialakított hamis sztereotípiákat. Meglátása szerint a romákról egyik leggyakrabban kialakított kép, a tolvaj vagy bűnöző karaktere, amely negatív értékekkel párosul.

Shields³¹ és Mayers³² szerint a bűnözés a roma emberek kulturális öröksége, úgy mint a gyilkolás, rablás és a csalás. Mások arra hivatkoznak, hogy a romák kiegyensúlyozatlan identitásai és értékeinek oka a személyes higiénia hiányára, a nomád életmódra vagy az erkölcstelenségre vezethető vissza.³³ Sareen³⁴ munkája az emberi genetikai különbségekre és hasonlóságokra irányult, pontosabban a roma emberek lehetséges gén-különbségeire és eredetére fókuszált.

Hasonló gondolatalapon fekszik Kinsey³⁵ kutatása is, ahol viszont a meleg és heteroszexuális vonzalmak és vágyak okait vizsgálta. Érvelése szerint a homo- és heteroszexualitás inkább örökletes, és nem női, illetve férfi vonzalmak szexuális kategóriái. Freud³⁶ munkájában beszél az emberi ösztön szerepéről, amit úgy jellemez, mint a személy elsődleges kifejező eszköze. Beszél továbbá a libidó fontosságáról, amely meglátása szerint egy biológiai maszk és egy társadalmi elrendelés, amelyet a szexuális energia irányít. Meglátása szerint a szexualitás és társadalom szemben állnak egymással. Gangon és Simon³⁷ meglátásuk szerint a szexualitás nem csupán egy funkció, amely szorosan kapcsolódik az emberi biológiához, kultúrához, evolúciós szükséglethez és normához, hanem társas kapcsolatok alapjai is. Legfőbb kérdésük, miért tart a társadalom egyes szexuális vágyakat természetesnek, míg más másokat természetellenesnek. Lemert³⁸ a deviancia fogalmát definiálja sajátosan, amelyben a homoszexualitást elsődleges devianciaként értelmezi. Véleménye szerint az azonos nemű kapcsolatok egy megcímkezett és internalizált társas viszony. Reiss és Humphreys³⁹ 1978-ban hasonlóan gondolkoznak, amelyet kiegészítenek a férfi szexmunkával és a névtelen szexuális vágyakkal. Foucault⁴⁰ a fentebb értelmezett identitásokat másképp gondolja. Meglátása szerint a meleg és lesbikus kultúrák nem értelmezhetőek devianciaként, sokkal inkább egy büszke (pride) identitásként jellemezhetőek, amely személyek tagjai egy értékes szubkultúrának. Ken Plummer⁴¹ azt javasolta, hogy a szexualitásnak nem kellene extraordinálisnak lennie.

²⁹ A cisz heteronormatív kifejezés arra, utal, hogy a személy elfogadja és tud azonosulni születési testével és nemével, valamint a későbbiekben ellentétes nemű szexuális vágyai keletkeznek. A csisz kifejezés ellentétje a transznak, amely nem jelenti azt, hogy a transznemű emberek velük azonos nemű emberek iránt érdeklődnek, vagy irántuk éreznek szexuális vonzalmat.

³⁰ HANCOCK 2012.

³¹ SHIELDS 1981.

³² MAYERS 1987.

³³ SAMPSON 1923; SHARMA 1976; THOMAS 1987; FRASER 1989.

³⁴ SAREEN 1976.

³⁵ KINSEY – POMEROY – MARTIN 1948.

³⁶ FREUD 1930.

³⁷ GANGON – SIMON 1973.

³⁸ LEMERT 1975.

³⁹ REISS – HUMPHREYS 1978.

⁴⁰ FOUCAULT 1980.

⁴¹ PLUMMER 1982

Conell⁴² továbbgondolja a Lammert féle deviancia elméletet, miszerint az alkoholizmus kapcsolódhat a mentálisan eltérő társadalmi pozícióhoz. Steven Epstein⁴³ szerint a szexualitás egy társadalmi konstrukció, amely szimbolikusan bélyegez meg másokat. Epstein 2012-ben⁴⁴ tovább lép gondolatán és azt állítja, hogy a társadalom tagjai szexualitásukat a környezetük tapasztalataiból, szocializációs folyamatuk során sajátítják el.

3. ROMA LMBTQ POZÍCIÓK AZ AKTIVIZMUSTÓL A TUDOMÁNYIG

„Úgy látom, hogy az LMBTQ és feminista értékek, értelmezések össztársadalmi szinten sem jelentek meg hosszú ideig, így nem meglepő, hogy egy-egy etnikai csoport identitás meghatározásában sem kaptak hangsúlyos szerepet jó darabig. Véleményem szerint, amíg egy kisebbség helyzetét olyan alapvető kérdések határozzák meg még ma is, mint a megfelelő oktatáshoz, egészségügyhöz való hozzáférés vagy a sokszor kilátástalan lakhatási körülmények és magas munkanélküliség, addig az átlagtól eltérő szexuális orientációból és a női mivoltból fakadó hátrányos megkülönböztetés nem tud elegendő figyelmet kapni. Ahhoz, hogy ezek a témák láthatatlanok a cigány közösségekben az is jelentősen hozzájárul, hogy a romák még ma is – a társadalom nagyobbik részéhez képest – egy sokkal inkább hagyományos, keresztény tradíciókat követő családmódban élnek. A tapasztalatom az, hogy ebben a közegben, ha valaki a saját neméhez vonzódik, sokkal inkább tarthat attól, hogy környezete elítéli, illetve a nők másodrendű szerepe is természetesebb, mint nem roma közösségekben.” (harmadgenerációs roma meleg ember)

A roma LMBTQ emberek interszekcionális identitásainak tárgyalása elsők között Daniel Baker⁴⁵ nevéhez köthető. A művészként is elismert kutató először, 2002-ben beszélt a roma LMBTQ emberek többszörös marginalizációjáról. Baker dolgozta közel tíz évig nem kapott nagyobb nyilvánosságot mindaddig, amíg 2009-ben, egy angliai meleg traveller, Mikey Walsh⁴⁶ meg nem írta egy regény formájában saját tapasztalatait. A *Gypsy Boy*⁴⁷ című regény Nyugat Európában bestseller lett, amelyből később film is készült.⁴⁸ A könyv Magyarországon 2013-ban jelent meg *Kitaszítva*⁴⁹ címmel. A roma LMBTQ emberek identitásai megjelenése a politikai aktivizmusból forrta ki magát, amely a 2009–2010-es években Európa több, egymástól független roma ifjúsági civiljogvédő kezdeményezése alatt került a nyilvánosság elé. Az egyik ilyen párbeszédként értelmezhető kezdeményezés az úgynevezett Youth in Action (Fiatalok Lendületben) program volt, amelyet a németországi Göttingenben szerveztek az Európai Bizottság támogatásával.⁵⁰

⁴² CONELL 1992

⁴³ EPSTEIN 2002

⁴⁴ EPSTEIN 2012

⁴⁵ Daniel BAKER doktori fokozatát 2011-ben szerezte meg a londoni Royal College of Art-on. *Gypsy Queer* című mesterdolgozatát 2002-ben védte meg a londoni Greenwich University Sociology/Gender and Ethnic Studies szakon. <http://www.danielbaker.net/>.

⁴⁶ Mikey WALSH egy írói álnév. *Gypsy Boy* (2012).

⁴⁷ <https://www.nytimes.com/2012/02/17/books/gypsy-boy-a-memoir-by-mikey-walsh.html>.

⁴⁸ *Gypsy Boy*. Rendezte: James Graham, 2017. <https://www.imdb.com/title/tt3062494/>.

⁴⁹ *Kitaszítva* (2013). Fordította: Tóth Bálint. GENERAL PRESS KIADÓ.

⁵⁰ *Göttingen International Meeting – Under the Loop*.

Annak ellenére, hogy a program célja nem az interszekcionalitás értelmezése volt, hanem sokkal inkább a romák kulturális önidentitásának a tárgyalása, a résztvevő fiatalok kiemelték a különböző kisebbségi csoportok közötti szolidaritást, mint például a nők, az LMBTQ és/vagy a fogyatékkal élő roma és nem roma emberekkel. Az említett közösségvállalás kiinduló pontja az volt, hogy az ifjúsági kezdeményezésen roma fiatalok hangoztatták homofóbiájukat roma LMBTQ résztvevőkkel szemben. Az esemény eredményeként, egy látszólagosan közös megegyezés után, a csoport tagjai egy levélben kifejtették az Európa Tanács felé aggodalmaikat, és kérték, hogy ismerjék fel a roma LMBTQ emberek többszörös elnyomásának veszélyeit. Mindezek ellenére, hogy a fiatal roma aktivisták felhívták a döntéshozók figyelmét többszörös diszkrimináció lehetséges aspektusaira, nem érkezett számukra válasz. „Szükséges az anti-diszkriminációs politikák és irányelvek mögé menni, amelyek arra hivatottak, hogy megelőzzék az egyének egyenlőtlen bánásmódját. Az EU-nak hatásosabb erőfeszítéseiket szükséges tennie annak érdekében, hogy gyakorlatban is támogatni tudja az egyenlő lehetőségeket mindenki számára.”⁵¹

A nemzetközi tudományos kontextusban elsőként az Európai Roma Jogok Központjának⁵² folyóiratában jelent meg a roma LMBTQ identitásértelmezés. Djordje Jovanovic, Szerbiából, a saját megélt tapasztalatait – önvallomását – értelmezi egy esettanulmány keretein belül. Djordje nyíltan beszél a tanulmányban a megélt valóságairól, és példákat hoz, miként marginalizálták identitásait, mind a roma, mind pedig az LMBTQ csoportok. Saját maga pozícióját egy belső-idegenként, kívülállóként⁵³ értelmezi a különböző társadalmi szférákban.⁵⁴ „Akkor és ott, ahol felnőttem, ez a folyamat főként olyan emberek által volt vezetve, akik alacsony önbizalommal rendelkeztek, akik nyíltan vagy titokban aláástak másokat, azért, hogy ők jobban érezzék magukat. Ilyen környezetben, gyerekként, megélni a pubertás kort vagy csak a létezésed tudata is szégyent okoz számodra. Mindezek tetején, meg vagy jelölve, mint a legstigmatikusabb csoport Európában, eléggé nagy gondban vagy. Felnőni, mint egy roma és meleg az 1980-as évek Szerbiájában, ez valami, amit igazán hallanod kell”⁵⁵

2013-ban Vera Kurtic szintén Szerbiából, egy önálló kötetben publikált a roma leszbikus emberek társadalmi pozíciójáról. Roma leszbikus lét – Džuvljarke címmel.⁵⁶ Kurtic többek között tárgyalja, hogy miként pozicionálja a patriarchálisan felépített társadalmi rendszer a roma leszbikus identitások láthatóságát. Érvelésének középpontjában az egyének társadalmi konstrukcióját helyezi, amely meglátása szerint kialakít egy elnyomó nemi különbségeken alapuló rendszert, amelyben a roma és nem roma férfiak határozzák meg a roma és nem roma nők identitásait és társadalmi pozícióját. A legfőbb kritikája, hogy a különböző társadalmi események kollektív konstrukción alapszanak, amelyet privilegizált emberek irányítanak. Kiemeli, hogy a legfőbb társadalmi mozgalmak – amelyek gyakran középosztálybeli fehér férfiak és nők vezetésén alapszik, mint például az LMBTQ mozgalmak, feminista mozgalmak –, miként romantizálják, erotizálják, és gyakran rekesztik ki a roma feminizmust és a roma leszbikusok identitásait. „Džuvljarke –

⁵¹ *Youth in Action and the Roma Community*. <https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-1799/Booklet%20Youth%20in%20Action%20and%20the%20Roma%20Community.pdf>.

⁵² European Roma Rights Centre – ERRC.

⁵³ inside-outsider

⁵⁴ JOVANOVIĆ 2009.

⁵⁵ JOVANOVIĆ 2009. 41. Saját fordítás (<http://www.errc.org/roma-rights-journal/roma-rights-2-2009-multiple-discrimination/3564>).

⁵⁶ KURTIC 2013

*Žuvlárke – a roma nyelvben (Romani) megtalálható terminus, amely használatos a szerbiai romák között. Ez egyben egy szerb befolyás alatt álló képző is, amely utal a leszbikusságra, azokra a nőkre mutat, akik érzelmileg és szexuálisan is nők felé irányulnak. Ez a kifejezés általában maga után von negatív konnotációt, különösen a heteronormatív patriarchális szerb és roma társadalmi mátrixon belül.*⁵⁷

A következő fordulópontra a roma LGBTQ emberek mozgalmának egy 2014-ben megjelent esettanulmányokat összegyűjtő kötet volt, amelynek címe Barabaripen. A romani nyelvben megtalálható kifejezés a többszörös kirekesztettségre és marginalizációra utal. A kötetben olyan roma fiatalok osztják meg a történeteiket, akik kiemelik, hogy identitásaiknak nem csupán az előző generációk által gyakran hangsúlyozott (roma és nem roma) etnikai aspektusa hangsúlyos, hanem szintén tárgyalni szükséges a biológia és társadalmi nemről, szexuális orientációról, társadalmi pozíciókról is, amelyek komplexé teszik személyiségüket.⁵⁸

A roma LGBTQ hazai és nemzetközi politikai mozgalomnak és tudományos munkának a legnagyobb fordulópontra és változást a 2014-es és 2015-ös év jelentette. 2014-ben egy informális tudományos és aktivista csoport – romák és nem romák – elkezdtek újraértelmezni a korábbi romákra irányuló kutatások eredményeit. Az akkori csoport olyan személyeket foglalt magába, mint például Bogdán Mária, Andrew Ryder, Katya Dunajeva, Rövid Márton, Marius Taba, Marek Silvasi, vagy mint például a jelenlegi Romani Studies vezetője a Közép Európa Egyetemről, Iulius Rostas. Munkájuk eredményeként 2014-ben megrendezték az első nemzetközi Critical Romani Studies konferenciát, amelynek az egyik főbb paneljában a roma LGBTQ és gender kérdését tárgyalták. A szervezők ekkor először biztosítottak teret azoknak a kutatóknak és aktivistáknak nyilvánosan, akik a roma LGBTQ és vagy gender interszekcionalitást kezdték tárgyalni.⁵⁹ 2015-ben a Budapesten megrendezett konferencia eredményeként az ERRC az elhangzott tanulmányokat publikálta „Nothing About Us Without Us. Roma Participation in Policy Making and Knowledge Production”⁶⁰ címmel.

David Tiser 2014-ben, Csehországban, szintén elsőként szervezett egy országos roma LGBTQ műhelyt, ahol kontextusba helyezték a roma LGBTQ emberek társadalmi kihívásait, majd 2015-ben megrendezte az I. Nemzetközi Roma LGBTQ Konferenciát, ahol 12 országból, 28 résztvevő közösen megfogalmazta és publikálta a Roma LGBTQ emberek nemzetközi társadalmi pozícióját.⁶¹

„Mi, a jelenlévő 12 országból érkezett 28 Roma LMBTIQ civil szervezetek szakemberei, aktivistái, politikai cselekvői és tudományos szakemberei (Csehország, Kanada, Egyesült Államok, Franciaország, Németország, Magyarország, Lengyelország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Anglia, Spanyolország) megszerveztük Prágában 2015. augusztus 13–14-én az első Nemzetközi Roma LMBTIQ Konferenciát azzal a céllal, hogy az Európában élő »LMBTIQ Roma, Gypsy, Sinti és Traveller« emberek társadalmi kihívásait a nyilvánosság és a törvényhozók elé tárjuk az alábbi pontokban.

⁵⁷ KURTIC 2013. 1.

⁵⁸ Barabaripen – Young Roma speaks about multiplied discrimination 2014. <https://rm.coe.int/168046cfd5>.

⁵⁹ A panelban a következő személyek vettek részt: Vera Kurtic, Vincze Enikő, Jelena Jovanovic, Daróczy Anna, David Tiser és személyem.

⁶⁰ ERRC Journal (2015) vol. 2. Nothing About Us Without Us? Roma Participation in Policy Making and Knowledge Production (<http://www.errc.org/cms/upload/file/roma-rights-2-2015-nothing-about-us-without-us.pdf>).

⁶¹ 2016-ban Dávid Tiser megrendezte a II. Nemzetközi Roma LGBTQ konferenciát, és lefektette az Európai Roma LGBTQ Platform alapjait is.

*1. Felismertük, hogy az LMBTIQ Roma, Gypsy, Sinti és Traveller emberek, egész Európában többszörösen marginalizált és interszekcionális helyzettel szembesülnek. Vagyis találkoznak az elnyomás legkülönbözőbb arcaival etnikai, gender, szexuális orientáció és/vagy nemi identitásuk miatt. Társadalmi kihívásaikat eddig a nemzetközi emberjogi/roma/LMBTIQ civilszervezetek és kutatóintézetek nem ismerték fel.*⁶²

2017-ben a roma LMBTQ emberek interszekcionális helyzetére felfigyeltek a nemzetközi civil és jogvédő szervezetek is. A harmadik Roma LMBTQ Nemzetközi Konferenciát az Európa Tanács támogatta, amely Strasbourgban kapott helyet. Szintén 2017-ben először egy panel keretében a roma LMBTQ emberek megélt tapasztalataikról beszélhettek az ILGA-Europe konferencián Varsóban.

4. ROMA GENERÁCIÓK NÉZŐPONTJAI

Az első generációs roma nők szerint, annak ellenére, hogy tisztában voltak azzal, hogy egy roma személy is több identitással rendelkezhet, számukra a legfontosabb társadalmi munka az etnikai rasszizmus elleni fellépés és a hazai emancipáció megteremtése volt. Másrészt a kommunista hatalom idején a romákat a tiltott kategóriából egy megtúrt kategóriába szerették volna eljuttatni, vagyis az első generációs roma értelmiség „egy betiltott nép, betiltott nyelvét–kultúráját” szerette volna értékékként felmutatni. Meglátásuk szerint, szemben a harmadik generációs roma értelmiségiekkel, korán, a rendszerváltás idején már bekapcsolódtak a roma mozgalmak az LMBTQ és egyéb nem roma társadalmi aktivitásokba. Megemlítik, hogy a Romaversitas első éveiben is megjelentek roma LMBTQ emberek, akik nem vállaltak identitásuknak nyilvánosságot, helyettük pedig a nem roma heteronormatív emberek nem kezdeményezhettek érdekképviselést.

„A válasz nagyon egyszerű és kézenfekvő: miközben tisztában vagyunk vele – nagyon is, hogy az EMBER, mint olyan számtalan identitással rendelkezik – és számtalan csoportba tartozik: kora, nemzetisége, genere, érdeklődése stb. alapján – számunkra a legfontosabb és az emancipációért folyó harcunk középpontjában a rasszizmus ellenesség, az emberi jogok egyenlőségének eszméje és így a nemzetiségi elnyomás elleni harc volt mindig is. A kommunista hatalom tiltott kategóriájából a túrtbe, ha nem is a támogatottba, szerettük volna transzformálni küzdelmünket. Egy betiltott nép betiltott nyelvét–kultúráját szerettük volna értékékként felmutatni. És persze az egalité volt számunkra is a legfontosabb. Más csoportok hasonló küzdelmeibe igen korán, a rendszerváltás környékén kapcsolódtunk be. Akár a Pride, akár a »Tarka Magyar« megmozdulásokra gondolok, mi tudatosan és egyértelműen voltunk egymásnak támaszai. De szólhatnak a Romaversitas által támogatott fiatalokról is, akik között szép számmal voltak LMBTQ irányultságúak is. Soha nem hagytam, hogy ez bélyeg vagy hátrány legyen számukra! Viszont ők nem vállalták fel, legalábbis az én időmben, hogy ezt nyilvánosan képviseljék. Helyettük pedig nem lehet megvívni a harcot!” (első generációs roma értelmiségi nő)

Hasonlóképpen véli egy roma LMBTQ férfi is aki szerint „*az előző roma értelmiségi generációnak általánosabban kellett a romákról gondolkodnia, hiszen egy alapot kellett lefektetniük,*

⁶² Első Nemzetközi Roma LMBTIQ Konferencia – Prágai Nyilatkozat. Fordította: Máté Dezső (https://www.academia.edu/34511146/Els%C5%91_Nemzetk%C3%B6zi_Roma_LMBTIQ_Konferencia_Pr%C3%A1gai_Nyilatkozat).

ami hiányzott. Ha csak arra gondolok, hogy az I. Roma Világkongresszusra 1971-ben került sor, ahol lefektetésre került maga a hivatalos elnevezése a roma népnek, a nyelv meghatározása, valamint egyéb más fontos jelképek. Én egy irányváltást tapasztalok, hozzánk is eljutott az interszekcionalitás, ami a kisebbségi csoportok közötti metszéspontokra is fókuszál. Gondolkodók és aktivisták rájöttek arra, hogy ez nem feldarabolja a közösségeket sokkal inkább több embert lehet bevonni azzal, hogy a kettős vagy többes identitású emberek is megvannak szólítva, illetve felismerésükkel az interszekció problémáira is csak így lehet hatékonyan megoldásokat keresni. Azt hiszem az előző generáció azért sem foglalkozhatott például az LMBTQ kérdéskörrel, mert ennek a többségi társadalomban sem volt sem támogatottsága sem beágyazódása. Azt gondolom, hogy nem voltak készen erre, mint ahogy az egész társadalom sem. Az előző roma generáció véleményformálóinak nem állt rendelkezésre sem minta, sem partnerek ebben az LMBTQ oldalon, hiszen a politikai légkör ezt nem tette lehetővé.” (harmadgenerációs roma értelmiségi meleg férfi)

A megkérdezett másod és harmad generációs roma értelmiségi nők szerint a szexualitás és a nemi identitás tabunak számított korábban. Nem beszéltek róla sem a családon, sem pedig a közösségen belül. Ennek egyik legfőbb okaként a tradíciók követését és a vallásos nevelést nevezték meg. Kiemelik, hogy a vélt tradicionális és vallási értékek miatt nem vállalták fel korábban a roma közösség tagjai szexuális orientációjukat, nemi identitásukat. Meglátásuk szerint az LMBTQ identitás viselése veszélyeztette volna a személy megélhetését. Másik okként jelölik meg, hogy a romákról nagyon kevés írásos emlék maradt fent, és ha meg is jelent a korábbi évszázadokban vagy évtizedekben a romák LMBTQ vagy nemi identitásának párbeszéde a közösségen belül vagy akár nyilvánosan is, ezek az emlékek feledésbe merültek.

„A korábbi generációk esetében nem csak a romák de a többségi társadalomban is tabu témának számított a szexualitás. A romák esetében szerintem a tradíciókövetés, a vallásos neveltetés miatt erősen elítélték a nemi identitásbeli különbségeket. A másság felvállalása kiközösítéssel járhatott együtt, amely szerintem veszélyeztette volna az egyén megélhetését is.” (másod generációs roma értelmiségi nő)

„A roma közösségek tekintetében gyakori és igen meghatározó a mély katolikus vallás, ami szignifikánsan befolyásolhatja a fenti értékcsoportok konzervatív értelmezését, tabusítását. A roma hagyományok és kultúra nem írásos, hanem inkább szóbeli, így teljes bizonyossággal nem állíthatjuk, hogy a fenti értékcsoportok nem jelennek meg a korábbi generációk identitás meghatározásában. Tekintettel arra, hogy a természeti és vándorló közösségek »sokkal egészségesebben«, nyitottabban kezelték ezeket az értékeket, gyanítom, hogy ez a roma közösségek, és korábbi generációk tekintetében is így volt, csak nem maradtak fenn erről írásos emlékek, felvételek, kutatások stb., egyszerűbben fogalmazva nem, vagy nagyon kevésbé dokumentáltak.” (harmad generációs roma értelmiségi nő) „Véleményem szerint azért nem értelmezték, vagy jelent meg, mert tabu témának számít. A romák vallásossága a forrás. Tapasztalataim szerint a cigányok hite a heteroban rejlik, a másságot a Sátán művének definiálják. A cigányok inkább titkolják azt, ha saját nemükhöz vonzódnak vagy transz neműek. Sokszor hallottam már, hogy a fiú meleg, mindenki látta rajta és tudta, de a család megnősítette, születtek is gyerekek, de a fiú egy idő után teljesen megkattant. Érthető. Nem beszélnek róla mert nem támogatás és elfogás az általános reakció. A romák tradícióihoz és viselkedésnormáihoz kapcsolható a nők szerepe egy közösségben, családban. Feminizmusról nem is beszélhettek. Véleményem szerint nem is ismerték a fogalmat.” (harmad generációs roma értelmiségi nő)

Egy harmadgenerációs roma értelmiségi ember szerint a romák régebben és napjainkban is elutasítóak volt a roma LMBTQ emberekkel szemben. Ennek főbb okaként a roma társadalom patriarchális jellegét nevezi meg. Meglátása szerint ezt az elképzelt „machoságot” a roma LMBTQ személyek nem tudják teljesíteni vagy felmutatni. Véleménye szerint a patriarchális roma társadalmi berendezkedés miatt nem beszélhetünk roma feminizmusról sem, mivel a nők gyakran alá vannak rendelve a férfiak akarátának mind a családon, mind pedig a közösségen belül. *„Szerintem a roma társadalom régen és napjainkban is igen kirekesztő és elutasító az LMBTQ személyekkel, valamint a nőkkel szemben. Ennek okai a következők: A cigány társadalom patriarchális, ennél fogva nagyon fontos motívum a machoság, az, hogy jó szerető, férj legyen a férfi. Továbbá a gyermek és különösen a sok gyermek igen nagy érték számukra. Na már most, egy LMBTQ személy ezeket nem tudja »teljesíteni«, »felmutatni«. A feminizmus sem jöhetett létre a cigányság körében, mivel az patriarchális közösség. Jól ismert, hogy a nők alá-fölé rendelt helyzetben vannak a férfiak által irányított társadalomban. Ez számtalan módon meg is jelenik a cigányság hétköznapiiban. Pl. étkezéseknél, utcán való sétálás közben.”* (harmadgenerációs roma értelmiségi meleg férfi)

Egy harmadik generációs roma nő szerint a romák közötti generációs gondolkodási különbségek a különböző társadalmi és politikai korszakokra vezethető vissza. A rendszerváltás előtt és után, mások voltak a roma emberek érdekei és céljai, mint a jelenlegi roma értelmiségieknek. Eltérő volt a társadalmi berendezkedés és a szükséglet is. Az első generációs roma értelmiség védeni akarta a már akkor is feledésnek induló nyelvet és kulturális elemeket, amelyet a szegregált oktatási környezet és elnyomó rendszer kényszerített a romákra. Többek között ezért is volt erősebb a korábbi években a roma nép- és nyelv-művelői műhelyek mozgalma. Az első és második generációs roma értelmiségiek kötelességüknek és hivatásuknak tartották a romák vélt értekeinek átörökítését a következő generáció számára, vagyis nem volt a felszínen a roma meleg vagy feminizmus eszméje. Másik okként nevezi a meg az általános, többségi pedagógiai és politikai eszköztár hiányát, amely támogatta volna az interszekcionalitás jelenségének tárgyalását a romák körében.

„Ha csak néhány évtizedre visszamenőleg tekintünk vissza és értelmezzük a korábbi roma emberek generációi fogalmát, akkor alapvetően és általában nem egy demokratikus és nyílt társadalom tagjait vizsgáljuk, tehát a mainstream gondolkodásmód és perspektíva fogja jellemezni őket: nem beszélünk a szexualitásról, nem beszélünk a különbözőségekről, nem bontjuk a társadalmilag rögzült családi, nemi szerepeket. Mindemellet az oktatás, mint olyan sem volt alkalmas (egyébként most is csak helyyél-közzel), hogy ezeket az értékeket, változó szemléleteket és nyitottságot közvetítsék a mondjuk úgy egyszeri ember számára. Ezért is vannak téveszmék, berögzült negatív legendáriumok és rengeteg előítélet ezekkel a számomra szociális és tudományos folyamatokat is jelentő értékekkel kapcsolatban. Szóval röviden: prioritás szempontjából például a lélekben zajló folyamatok háttérbe szorulnak, senkit nem érdekel a gyerek nemi identitása, vagy a nemi szerepek szisztematikus megváltoztatása, amíg ez a régi rendszer biztonságot nyújt az egyéneknek. Plusz sem a politikai sem a pedagógiai eszköztár nem volt alkalmas, nyitott akadémiai szintről lejjebb vinni az LMBTQ, feminizmus diskurzusát.” (második generációs roma értelmiségi nő)

Egy másik értelmiségi roma nő szintén kiemeli, hogy a korábbi generációk a szexualitást és a nemi identitást tabuként értelmezték, de egyben hozzá teszi, hogy ez nem etnospecifikus, vagyis a szexualitás tabusítása nem csak a roma emberek körében jelenik meg. *„A korábbi generációkban pedig még inkább tabu téma volt, talán a feminizmus kevésbé, és még kevesebbet tudtak ezekről a kérdésekről.”* (harmadik generációs roma értelmiségi nő)

ÖSSZEGZÉS

A roma LGBTQ közösség többszörösen marginalizált helyet foglal el a társadalomban. Egyrészt kizárva érezhetik magukat a cisz heteronormatív társadalomból, másrészt idegenként tekinthetnek rájuk a saját közösségeiken belül is (roma és LGBTQ közösségek). Idegenek lehetnek szexuális identitásaik miatt roma etnikai közösségeiken belül, valamint az LGBTQ közösségen belül is etnikai kisebbségi létük miatt is. Mindennap szembe kell nézniük és meg kell küzdeniük a rasszizmussal,⁶³ xenofóbiával és homofóbiával⁶⁴ egyszerre.

A romák identitás-kérdésének fókuszában – hasonlóan más, patriarchális társadalmakhoz, patriarchális értékeket követő kisebbségekhez – nem hiába nem szerepeltek a feminizmus, LGBTQ, interszekcionalitás értékei. Egy olyan közösségben, mint a – főként hagyománykövető – hazai roma közösségek, megélni a másságot, értéként tekinteni rá, szemben áll a közösségi íratlan szabályokkal, mint például az alá-fölérendeltségi viszonyokkal. Ennek eredménye a roma közösségen belül megjelenő szexualitás tabusítása. A megfelelő ismeretek, eszközök, oktatás hiánya, a saját közösségnek való megfelelési kényszer, de legfőképp a szégyenérzet, a mássággal való belső azonosulást követően mind lehetnek válaszok arra vonatkozóan, hogy az adott roma fiatal miért gondolja úgy: identitásának nem lehet része az, hogy ő adott esetben feminista nézeteket vall a hagyományosnak vélt női szerepekkel szemben, avagy hasonló nemű párt választ magának, esetleg nyíltan vállalja transzneműségét.

A másság felvállalása még mindig hatalmas lelki teher mindazoknak, akik ezt az utat választják. Az emberi természethez tartozik, hogy nem szeretnek kitűnni, elütni, különbözni másoktól, akár romák, akár nem. Az ember alapjában fél együtt élni egy olyan döntéssel, ami az egész életére kihatással van, felvállalni ezt egy kisebbségi közösségben, egy munkahelyen vagy egy heteroszexuális baráti körben, mert az egyén még inkább kirekesztődik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ALTMAN, DENIS (1982): *The Homosexualization of America*. Boston, Beacon

BAKER, DANIEL (2015): *The Queer Gypsy*. ERRC vol. 2.

BUTLER, JUDITH (1993): *Bodies that Matter*. London, Routledge

CONNELL, R. W. (1992): A Very Straight Gay. Masculinity Homosexual Experience and the Dynamics of Gender. *American Sociological Review* vol. 57. no. 6. 735–751.

CRENSHAW, KIMBERLY (1989): 'Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics.' *The University*

⁶³ The European Roma Rights Centre, The Impact of Legislation and Policies on School Segregation of Romani Children: A Study of Anti-Discrimination Law and Government Measures to Eliminate Segregation in Education in Bulgaria, Czech Republic, Hungary, Romania and Slovakia (Budapest: 2007) (<http://www.errc.org/cms/upload/media/02/36/m00000236.pdf>).

⁶⁴ FREMLOVA – GEORGESCU – HERA – MARIN – MILETIC 2014.

of *Chicago Legal Forum*. Feminism in the Law: Theory, Practice and Criticism. Volume 1989. no. 1. 139–167.

DELANTY, GERARD (2013): The Historical Regions of Europe: Civilizational Backgrounds and Multiple Routes to Modernity. In *Historická Sociologie* no. 1–2. 9–24. <http://historicalsociology.cz/cele-texty/1-2-2012/delanty.pdf>. Hozzáférés dátuma: 2016. 11. 15.

EPSTEIN, STEVEN (2002): A Queer Encounter. In WILLIAMS, CHRISTINE L. (ed by): *Sexuality and Gender*. Wiley-Blackwell. 44–61.

FOUCAULT, MICHEL (1980): *The History of Sexuality*. vol. 1. Translated by Robert Hurley. New York, Vintage

FRASER, ANGUS (1989): *Looking Into the Seeds of Time*. Gypsy Lore Society

FREUD, SIGMUND (1930): *Three Essays on the Theory of Sexuality*. New York, Basic Books

FREMLOVA, LUCIE – GEORGESCU, MARA – HERA, GÁBOR – MARIN, LAURA-GRETA – MILETIC, GORAN (2014): *Barabaripen. Young Roma speak about multiple discrimination*. Strasbourg, Youth Department of the Council of Europe

FUCHS, STEPHAN – CASE, CHARLES E. (1997): Az előítélet mint életforma. In LENGYEL ZSUZSANNA (szerk.): *Szociálpszichológia* (szöveggyűjtemény). Budapest, Osiris Kiadó. 500–511.

GARGON, JOHN H. – WILLIAM, SIMON (1973): *Sexual Conduct. The Social Sources of Human Sexuality*. Chicago, Aladine

KNAPP, GUDRUN-AXELI (2011): Intersectional Invisibility: Inquiries into a Concept of Intersectionality Studies. In LUTZ, HELMA – VIVAR, MARIA TERESA HERRERA – SUPIK, LINDA (ed. by): *Framing Intersectionality. Debates on a Multi-Faceted Concept in Gender Studies*. Farnham (UK), Ashgate. 187–205.

GILROY, PAUL (1997): Diaspora and the detours of identity. In KATHRYN WOODWARD (ed.): *Identity and Difference*. London, Sage

HALL, STUART (1996): Introduction: Who needs 'Identity'? In STUART HALL – PAUL DU GAY (eds.): *Questions of Cultural Identity*. London, Routledge

HANCOCK, IAN (2012): *We are the Romani People – Ame sam e Rromane dzene*. University of Hertfordshire Press

HUMPHREYS, LAUD (1978): *A Typology of Tearoom Participants*. In: *Deviance The Interactionist Perspective*. 3rd edn. Edited by Earl Rubington and Martin S. Weinberg. New York. Macmillan

JOVANOVIĆ, DJORDJE (2009): The Difference That Makes a Difference: We Need More Guts! *Roma Rights*. *Journal of the European Roma Rights Centre* no. 2. 41–47. http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/roma-rights-2-2009-multiple-discrimination.pdf

JOVANOVIĆ, JELENA – DARÓCZI, ANNA CSILLA (2015) Still Missing Intersectionality: The relevance of feminist methodologies in the struggle for the rights of Roma. *ERRC* vol. 2.

KÁLLAI, ERNŐ (2001): *The Situation of the Roma in Hungary on the Threshold of the Third Millennium*. Budapest, Ministry of Foreign Affairs, Hungary

KINSEY, ALFRED C. – POMEROY, WARDELL B. – MARTIN, CLYDE E. (1948): *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia, Saunders

KÓCZÉ, ANGÉLA (2009): *Missing Intersectionality. Race/Ethnicity, Gender, and Class in Current Research and Policies on Romani Women in Europe*. Budapest, Central European University

KÓCZÉ, ANGÉLA (2017): *Egymás szemébe nézve*. Budapest, MTA TK Szociológiai Intézet

KUTIC, VERA (2013): *Roma Lesbian Existence*. Džuvljarka

LAMERT, EDWIN M. (1975): Primary and Secondary Deviation. In STUART, H. TRAUB, – CRAIG B. LITTLE (eds.): *Theories of Deviance*. Itasca (IL), Peacock

MICHAEL STEWART (2018): Nothing about us without us, or the dangers of a closed-society research paradigm. *Romani Studies* vol. 27. no. 2. 125–146.

MAYERS, ANAT E. (1987): *The Gypsy as Child Stealer. Stereotype in American Folklore*. University of California

PÁL, GYÖRGY (1927): *A homoszexuális probléma modern megvilágításban*. Budapest, Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó

PRATTO, FELICIA – SIDANIUS, JAMES – STALLWORTH, LISA M. – MALLE, BERTRAM F. (1994): Social Dominance Orientation. A Personality Variable Predicting Social and Political Attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology* vol. 67. no. 4. 741–763.

RIESS, ALBERT J., JUNIOR (1978): The Social Integration of Queers and Peers. In RUBINGTON, EARL – WEINBERG, MARTIN S. (ed by): *Deviance The Interactionist Perspective*. 3rd edn. New York, Macmillan

SAMPSON, JOHN (1923): On the Origin and Early Migration of the Gypsies. *Journal of the Gypsy Lore Society Third Series* vol. 2. 156–169.

SAREEN, K. N. (1976): The role of biomechanical genetics in tracing the origin of a human group. *Roma* vol. 2. no. 1. 41–45.

SHIELDS, MARLIYN (1981): Selected Issues in Treating Gypsy Patients. *Hospital Physician* vol. 17. 85–92.

THOMAS, JAMES D. (1987): *Desire lifestyle and consanguinity in 58. American Gypsies*. The Lancet

TIŠER, DAVID (2015): „They become stigmatised in their own family.” *ERRC* Vol. 2.

YOUNG, M. IRIS (2004): *Five Faces of Oppression*. The article was originally a chapter in *Oppression, Privilege, & Resistance* edited by Lisa Heldke and Peg O’Connor In: McGraw Hill in Boston

Internetes hivatkozások

Youth in Action and the Roma Community. <https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-1799/Booklet%20Youth%20in%20Action%20and%20the%20Roma%20Community.pdf>

ERRC Vol. 2. (2009) Roma Rights 2, 2009: Multiple Discrimination

<http://www.errc.org/roma-rights-journal/roma-rights-2-2009-multiple-discrimination/3564>

ERRC, Vol. 2. (2015) <http://www.errc.org/roma-rights-journal/roma-rights-2-2015-nothing-about-us-without-us-roma-participation-in-policy-making-and-knowledge-production/4433/12>

PONYI LÁSZLÓ PHD.

lponyi@gmail.com

tudományos kutató, egyetemi adjunktus
(NMI Művelődési Intézet NKft., ELTE PPK)

„Látszódik azokon a gyerekeken...”

Roma közösségi házak szociokulturális tevékenységei

Socio-Economic Activities of Roma Community Houses

ABSTRACT

This paper is based on the empirical part of our PhD. dissertation (PONYI 2017). During the qualitative research, we examined 32 Roma community houses in the North Hungary region in 2015–2016. As a research tool, we have basically chosen a questionnaire and an interview method, which we took primarily with the leaders of the community houses and with the visitors. In our research, we primarily examined the activities, organization and funding of the community houses. In our paper, we mainly focus on the activities of the Roma scene and its educational activities with the aim of promoting and helping social integration and the process of social inclusion.

KEYWORDS

roma community houses, socio-cultural activities, pedagogical and educational activities, social integration, process of social inclusion

DOI 10.14232/belv.2018.3.4

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.3.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Ponyi László (2018): „Látszódik azokon a gyerekeken...” Roma közösségi házak szociokulturális tevékenységei. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 3. sz. 71–91. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Tanulmányunk doktori értekezésünk empirikus részére támaszkodik (PONYI 2017). A kvalitatív kutatás során, az Észak-magyarországi régióban 32 roma közösségi házat¹ vizsgáltunk 2015–2016-ban. Kutatási eszközként alapvetően kérdőíves és interjúk módszert alkalmaztunk, melyeket elsősorban a közösségi házak vezetőivel és részben a látogatóival vettünk fel.² A felmérés során elsősorban a közösségi házak tevékenységére, szervezetére, finanszírozására és humán erőforrás ellátottságára fókuszáltunk. A kutatás kezdeti időszakában lényegében nem sokat tudtunk a roma közösségi házakról. Nem ismertük a számukat, tevékenységüket, időnként látott napvilágot egy-egy hír roma házak megnyitásáról, vagy éppen bezárásáról. Sorakoztak a kérdéseink. Hol találhatóak, mennyien vannak? Mik a működési sajátosságai? Kik, és mit csinálnak benne, miből tartják fenn magukat? A nevükben romákat célzó színterek talán maguk is szegregatív intézmények lennének? Néhány korábbi forrástól eltekintve, nem álltak rendelkezésre empirikus adatok sem a fenntartóikról, sem a vezetőikről és arról sem, hogy kik, milyen számban és milyen összetételben látogatják ezeket a közösségi tereket.

Két forrást azonban előzményként fontos megemlítenünk. Az Autonómia Alapítvány 2001-ben jelentette meg tanulmányát a roma közösségi házakról (LUKÁCS 2001). A felmérésben együttműködő partnerként vett részt a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal és a Soros Alapítvány. A felmérés, hasonlóan empirikus vizsgálatunkhoz, elsősorban a tevékenységre, a szervezetre és a finanszírozásra fókuszált. A kutatók adatbázisába összesen 171 szervezet került be, ebből 78 szervezet vett részt a vizsgálatban. A felmérés megállapításai alapján, nem egy esetben még a rendszerváltás előtt létrejött cigány klubok alakultak át közösségi házakká. A vizsgálat alapján ezek a házak már akkor is egyrészt a roma hagyományörzés, másrészt pedig a társadalmi integráció intézményei voltak.³ A másik forrás, amely roma közösségi házakat vizsgál, a kisebbségi ombudsman jelentése a kisebbségi kulturális jogok vizsgálatáról (KÁLLAI 2010). A jelentés lényegében a kultúraközvetítő intézményrendszer tagjaként kezeli a roma közösségi színtereket. Az ombudsman jelentésében többek között nehezményezte, hogy nincsenek a roma közösségi színtereket lajstromozó adatbázisok. Ugyanez a probléma sajnos jelentkezett a kutatásunk előkészítő szakaszában is.⁴

¹ A roma közösségi házakkal szinonim kifejezésként használjuk a roma közösségi színtereket, roma közösségi tereket, roma házakat is. Ugyancsak szinonim fogalomként kezeljük a roma és a cigány elnevezéseket is.

² Vizsgálati szemlélet: diakron, szinkron, multidiszciplináris. Kutatási stratégia: részben deduktív, részben induktív, kvantitatív és kvalitatív módszerek egymást kiegészítő alkalmazása. Mintavétel: részben csoportos, részben dimenziók szerinti, részben hólabdaszerű. Kutatási eszközök: kérdőív, félig strukturált vezetői interjú; strukturált látogatói interjú, az elméleti vonatkozások és a hipotézisek vizsgálata alapján: dokumentumelemzés; korábbi adatok, összevont adattáblák másodelemzése, Statisztikai Adatelemző Program (SPSS) használata. Térdimenzió: regionális, idődimenzió: 2001–2015 közötti folyamatok empirikus vizsgálata. A válaszadók anonimitását biztosítottuk, eltűnt a komparativitás lehetőségével (kisteleptülések, városok és megyeszékhelyek, a három megye esetében). A kutatás során kérdezőbiztosokat is alkalmaztunk.

³ Az Autonómia kutatása alapján ezek a házak még a roma fiatalok összefogására is szolgáltak. A felmérésünkben mi már nem találtunk ilyen típusú tevékenységet. Úgy gondoljuk, ezt egyrészt a közösségi házak tevékenységi körének, másrészt pedig a magyar szabadidős és kultúrafogyasztási szokások változásával magyarázhatjuk. Mindezekkel kapcsolatban lásd Hidy 1997; BÁRDOSI – LAKATOS – VARGA 2004; HUNYADI 2005; DUDÁS – HUNYADI 2005; KAPITÁNY – KAPITÁNY 2009 tanulmányait.

⁴ Az adatbázisunk alapján a régióban működő 35 színtérből összesen 32-vel vettük fel sikeresen a kapcsolatot és kérdeztük le őket. Így a régióban működő roma közösségi házak 91%-át kerestük fel. Úgy gondoljuk, hogy a minta főbb tulajdonságaiban tükrözte a populáció sajátosságait. A viszonylag kis számú mintát azzal ellensúlyoztuk, hogy a vizsgált közösségi színterek általános és részletes vizsgálatát is elvégeztük a kérdőív alapján. Az elkészült kérdőívekből és interjúkból – mivel alapvetően homogén mintáról beszélhetünk – alapos következtetéseket tudtunk levonni.

1. ROMA KÖZÖSSÉGI HÁZAK FOGALMA, TÍPUSAI, TEVÉKENYSÉGI KÖRE

A korábbi források és az empirikus vizsgálat tapasztalatai alapján tettünk kísérletet a közösségi szinterek fogalmának meghatározására. A beérkező adatok feldolgozása során tapasztaltuk azt a sokszínű tevékenységet, finanszírozást és szervezeti formát, amely jellemezte a szintereket. Úgy véltük, éppen ezért nem is szabad túlságosan leszűkíteni a fogalmat sem. A tapasztalatok alapján a szinterek egyik meghatározó lényegi sajátossága a sokféleség. Olyan helyben jelentkező oktatási, kulturális, egészségügyi és szociális típusú feladatokat látnak el, amelyeket az adott településen a szakintézmények nem tudnak, nem képesek ellátni. Összetett szolgáltatásaikkal részben állami, részben önkormányzati feladatokat látnak el, amelyekkel a jelentkező szükségletekre reagálnak.

Az empirikus tapasztalatok alapján a roma közösségi házak olyan – elsősorban, de nem kizárólagosan – a roma lakosság helyi szükségleteinek kielégítésére szolgáló komplex – oktatási, kulturális, szociális és egészségügyi – szolgáltatást nyújtó közösségi szinterek, amelyek tevékenységükkel egyszerre szolgálják a társadalmi és oktatási integrációt, a helyi, főként kisebbségi közösségek szervezését és fejlesztését, a roma kisebbséghez tartozók kulturális örökségének megőrzését, ápolását és közvetítését, valamint a roma közösségek közművelődését.

A vizsgálatból kitűnt, hogy a szinterek szolgáltatásaikat elsősorban, de nem kizárólagosan a roma lakosság számára nyújtják. Programjaik, szolgáltatásaik mindenki számára elérhetőek a településeken. Azokat a roma populációval együtt, vagy egymás mellett élő, elsősorban a szegényebb, rászoruló lakosság is igénybe veszi.

„...természetesen az itt lakó magyar családok is megkeresnek bennünket, vagy mi keressük meg őket. Sokszor burgonyát, almát osztottunk. Kivételesen nem csak a romák, hanem minden egyes házból jöttek. Aranyosak, és jönnek, és köszönnek, és akkor észreveszik, hogy esetleg nekik is tudunk valamiben segíteni.” (Vezetői interjú – Segítő Ház – Gyöngyös)

A közösségi terekben lehetőség van a roma és nem roma lakosság közötti kapcsolatok javítására, az egymással szemben táplált előítéletek csökkentésére is. BANKS – BANKS (2011; 2016) alapján úgy gondoljuk, hogy a szinterekben zajló multikulturális tevékenység és multikulturális nevelés segítségével van lehetőség a közeledésre és a békés egymás mellett élésre is.

„Fontos egymás megismerése. Egy magyar családnak másabb szokásai vannak. Mi megismerjük az ő szokásait, ők megismerik a mi szokásainkat. El lehet lesni egymásnak a szokásait. (...) Hogy mindenki mindenkivel itt annyira közvetlen tud lenni, én ezzel tök jól elvagyok. Nem az a kép alakul ki, hogy Úristen, őneki fehérebb a bőrszíne, én miért beszélgessek vele? Hanem ez természetessé válik. Meg akarjuk egymást ismerni!” (Látogatói kérdőív – 2. válaszadó – „Mazsola” Biztos Kezdet Gyerekház – Tarnabod)

„Mondhatni, hogy ezeknél a gyerekeknél, akik ide járnak hozzánk, nincs integrációs vagy etnikai feszültség. Elfogadják egymást, jól viszonyulnak egymáshoz, ebben maximálisan nagy szerepe van a tanodának.” (Vezetői interjú – Kereszt az Aszfaltdzsungelben Tanoda – Miskolc)

„Nagyon sok arcukat adnak egymásnak a gyerekek. Azért is jó, mert a nem roma gyerekeknek roma kultúrát adunk, mindig feldolgozható, emészthető formában. Volt egy kis divatbemutató is például, egy cigánymese délután, és ez megfordítva is. A multikultúra és az interkultúra úgy jelentkezik, hogy azt saját maguk is behozzák.” (Vezetői interjú – Kalán Tanoda – Miskolc)

A vizsgálat alapján a színtereknek az elmúlt 10 évben négy feladatköre alakult ki. A cigányság társadalmi integrációjával, felzárkózásával kapcsolatos feladatok (1), a kisebbségi közösségek fejlesztése, szervezése (2), a cigány hagyományok ápolása, őrzése és közvetítése (3) és közművelődési tevékenység a lakosság részére (4). Ezek a tevékenységek részben önállóan, azonban nem egy esetben egy-egy programon belül, egymással párhuzamosan, egymást erősítve, szinergiában valósulnak meg. Több esetben is megjelent a szándék, hogy a színterek kapcsolódjanak be a gazdaság- és társadalomfejlesztési folyamatokba. Ezeknek a projekteknek a célja a foglalkoztatottság növelése, az önfenntartás szándékának és szemléletének az erősítése.

„A szervezetünk rendelkezik egy gombatermesztő üzemmel, ahol szeretnénk a gombatermesztést magasabb szinten művelni és fenntarthatóvá tenni, hogy állandó munkalehetőséget tudjunk biztosítani a helyi lakosoknak. Szóval a foglalkoztatásban kívánunk olyan megoldásokat kínálni a helyi lakosoknak, ami értékteremtő, piaci alapokon nyugvó és mintát adó foglalkoztatás. A többiek is, a gyerekek is lássák azt, hogy az egyetlen megoldás nem csak a közmunka program, hanem emellett van más lehetőség is.” (Vezetői interjú – Bhim Rao Tanoda – Szendrőlád)

A közösségi színtereket több szempont alapján is tudtuk csoportosítani. A szervezet szempontjából főként uniós alapú támogatásból fenntartott házakat találtunk, de tagintézményekre, költségvetési intézményekre és kis mértékben kulcsos házakra is volt példa. A különböző típusok településenként eltérő változatait a finanszírozási lehetőségek, az alapítói, fenntartói szándékok és a helyben jelentkező igények határozzák meg. A tevékenység és a szervezet alapján a közösségi házak öt típusával találkoztunk. Meg tudtunk különböztetni nemzetiségi iskolát, mint oktatási közösségi teret (1 db), tanodákat (13 db), biztos kezdet gyermekházakat (2 db), hagyományosnak tekinthető roma közösségi házakat (13 db) és integrált közösségi és szolgáltató tereket (3 db). Mind az öt típusra jellemző, hogy különböző arányban ugyan, de komplex oktatási, nevelési, szociális, egészségügyi és közművelődési feladatokat is ellátnak.⁵ Az alábbiakban a különböző típusok rövid bemutatására kerül sor.

1.1. Tanodák

A tanodák kialakulásában az az alapvető felismerés játszott szerepet, hogy a mai magyar iskola-rendszer a hátrányos helyzetű és roma tanulók sajátos igényeihez és szükségleteihez nem tud alkalmazkodni. Éppen ezért volt és van egy olyan intézményre szükség, amely ezt a problémát kezelni tudja. A tanoda, amely az esetek többségében a közoktatási intézménytől is elkülönül, egyrészt kompenzálja a hátrányokat, másrészt pedig esélyt is teremt a felzárkózásra.

A tanoda fogalmát és lényegi sajátosságait a TanodaPlatform Szakértő Csoport fogalmazta meg.

⁵ A vizsgálat időpontjában a roma közösségi színterek különböző típusainak jellemzésére, szervezetük, finanszírozásuk, tevékenységük, számuk pontos leírására, elemzésére nem álltak információk rendelkezésünkre. Ez alól bizonyos tekintetben kivételt jelentenek a tanodák, hiszen azokat összefogja, szervezi és kutatja a TanodaPlatform Hálózat. A TanodaPlatform vállalt feladata az érdekvéonyesítés, egy kiszámíthatóbb finanszírozás elérése, a tanodák szerepének tisztázása, a tanodai munka elismertségének növelése, valamint a tanodák munkájának szakmai támogatása. A Platformnak lényegében sikerült országos hálózatba szervezni a tanodákat. Feladata az információgyűjtés a tanodákról, a jó gyakorlatok megismertetése, a jellemző nehézségek bemutatása, műhelybeszélgetések szervezése a tanodákat érintő szakmai kérdésekről. További részletek <http://tanodaplatform.hu>. Hozzáférés dátuma: 2018. 05. 25.

„A tanoda nem kormányzati szervezet által működtetett, helyi sajátosságokra, a gyermekek, fiatalok önkéntes részvételére és egyéni szükségleteire építő, független infrastruktúrával rendelkező közösségi szintér. A személyiségfejlődés egészét szem előtt tartó komplex szolgáltatást nyújt, melyet az oktatási rendszerben nem megfelelően elismert, a társadalmi perifériára szoruló gyermekek és fiatalok nem érhetnek el.” (Csovcsecs et al. 2015)

A tanodák elsődleges célja és feladata így a hátrányos helyzetű, a társadalomban és az iskolában is perifériára szorult gyermekek és fiatalok komplex segítése. Az első tanodák már a 90-es évek közepén megjelentek, fennmaradásukat akkor még elsősorban az adományoknak köszönhették (FEJES – SZÜCS 2016. 13–14). A létüket aztán a 2003. szeptember 1-jétől hatályos közoktatási törvény már legitímálta is.⁶ A jogszabály alapján aztán több pályázatot is kiírtak a finanszírozásuk érdekében. Fenti intézkedések következtében aztán nőtt is a tanoda típusú közösségi szinterek száma. Azonban – ahogy általában a roma közösségi szinterek esetében is – ezek a támogatások nem voltak folyamatosak, az egyes pályázati kiírások között esetenként évek telnek el. Ez a tény, a többségükben civil szervezetek fenntartásában működő tanodák folyamatos működésének legfőbb akadályát jelenti (LÁNYI 2008. 526–538.). Fejes József Balázs 2014. évi adatai szerint, a tanodák jelentős része mindössze egy-egy pályázati ciklus erejéig működött, és rendkívül alacsony a folyamatosan működő tanodák aránya (FEJES 2014. 29–56.). A fenti források alapján, a mintegy 300 korábban létező tanoda működését elsősorban uniós forrásból (HEFOP, TÁMOP) támogatták. A tanodai oktatási-nevelési tevékenységre jellemző, hogy a pedagógus–diák kapcsolat eltér a hagyományos iskolaitól. Jellemzőek az innovatív pedagógiai módszerek, a multikulturális nevelés, az informális szerepek erőteljesebb megjelenése és alkalmazása, az elfogadó közösség és a tanulók érdeklődése alapján szervezett szabadidős elfoglaltságok (RAJNAI 2012). A tanodák alkalmas szinterei az elmélyült tanulásnak is. Éppen ezzel, a roma tanulók esetében a nem megfelelő otthoni tanulási környezetet is kompenzálni tudják. A tanodák az iskolai szünetben délutánonként és a hétvégén is tudják fogadni a gyerekeket és fiatalokat. A tanodákban a szülőket is sokkal nagyobb mértékben be lehet vonni a gyermekek tanulási folyamataiba. Itt ők is mintát kapnak a megfelelő otthoni tanulási környezet kialakításához. A tanodák tanulókhöz igazodó egyéni és kiscsoportos módszerei a tehetséggondozásban is jelentős eredményeket érhetnek el. Tevékenységük révén csökkentik az iskolaelhagyást, és jelentős szerepet töltenek be a helyi közösségek életében, hiszen lényegében a településük közösségi szintereként is működnek. Programjaik nem egy esetben közművelődési, kultúraátadó, kultúrákövetítő jellegű tevékenység is. A tanodák a szocializáció szinterei is, hiszen sok esetben ellensúlyozzák a nem megfelelő szülői hozzáállást is. A tanodák közvetítő szerepet is betöltenek az iskola és a szülők között. Sok esetben szociális feladatokat is ellátnak, hiszen étkezést, fűtött helyiségeket, alkalmas tanulási környezetet és tartalmas szabadidőt kínálnak a hátrányos helyzetű fiatalok számára (Csovcsovcics et al. 2015).

⁶ A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény hatályos változata említi a tanodákat. Az oktatásért felelős miniszter közoktatásfejlesztéssel kapcsolatos feladata többek között az új pedagógiai módszerek, megoldások és szervezeti formák kidolgoztatása és elterjedésének támogatása szerepel. A ma már nem hatályos jogszabály ebben az összefüggésben említi a tanodákat is (95§ (1) m) bekezdés.

1.2. Biztos Kezdet Gyermekházak

A tapasztalatok alapján, főként a romáknál az általános iskolai és középiskolai lemaradás oka az, hogy nem állnak olyan feltételek a gyermekek korai életkori szakaszában rendelkezésre, amelyek a megfelelő testi és lelki fejlődését biztosítanák. A korai életéveknek pedig meghatározó szerepük van a gyerekek későbbi életútja szempontjából. A kisiskolák és szakiskolák gyenge tanulói teljesítménye nem elsősorban az iskolák finanszírozási nehézségeivel, vagy a gyenge oktatói és nevelői teljesítménnyel, hanem az a tanulók kedvezőtlen szociokulturális környezetével van összefüggésben (KELLER – MÁRTONFY 2006. 388.). A tanodákhoz hasonlóan, a gyermekházak is olyan hiányt próbálnak betölteni, amire a jelenlegi oktatási, nevelési rendszer nem képes. Ebben az esetben a család kedvezőtlen szociokulturális helyzetéből adódó hátrányokat próbálják kiegyenlíteni.

A rendelkezésre álló források szerint a Biztos Kezdet Program 2003-ban kezdődött 5 modell értékű kísérlet indításával: Vásárosnaményban és környékén, Csurgón és társult településein, valamint Ózdon, Győrben és Budapesten, Józsefvárosban.⁷ A kezdeményezés a Sure Start angol program magyarországi megfelelőjeként fogható fel. 2006-ban, a minisztériumi támogatásoknak és kormányzati programoknak köszönhetően, már 52 ilyen jellegű terv került elfogadásra.⁸ A Program hatására a megszülető Biztos Kezdet Gyermekházak elsődleges célközönsége az általános iskolai kor alatti, főként a 0–5 éves korú gyermekek és azok családjai. A kutatásunk tarnabodi és erki tapasztalatai alapján, a gyermekházak vállalt céljai szerint elősegítik a gyermekek testi, közösségi, értelmi, érzelmi, alkalmazkodási és szociális képességeinek fejlődését. Segítik a szülők gyermeknevelési kompetenciáinak fejlődését, a harmonikus szülő–gyermek kapcsolat kialakulását, az ezzel kapcsolatos pozitív minták átadását. A házak fejlesztik az egészségkultúrát, javítják a családok egészségi állapotát. Támogatják a speciális nevelést igénylő gyermekeket és családjukat. Fontosak azok a rendezvények is a gyermekházak életében, amelyekkel a helyi közösségeket, a civil aktivitást erősítik. A gyermekházak alapításában fontos szempont volt az is, hogy azok hátrányos helyzetű térségekben, településeken, településrészekben jöjjenek létre. Ilyen módon ezek a színterek közvetlenül elérhetőek és a helyi szükségletekre tudnak azonnal reagálni. Építenek a szülők aktivitására is. A közösségi terek szakmai munkatársai az adott településen, településrészen felkutatják az érintett családokat és bevonják őket a közös tevékenységbe. A gyermekek számára komplex képességfejlesztési tevékenységet látnak el a különböző foglalkozások és játéklehetőségek révén. Fejlesztik a szülői kompetenciákat

⁷ A vizsgálat időszakában a Biztos Kezdet Programról alapvetően az MTA Gyermekszegénység Elleni Program honlapján álltak rendelkezésre adatok. http://www.gyerekesely.hu/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=202. Hozzáférés dátuma: 2017. 05. 03.

⁸ 1105/2007. (XII. 27.) Korm. határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervhez kapcsolódó, a 2008–2009. évekre szóló kormányzati intézkedési tervről. A határozat alapján: a „Biztos Kezdet Program” keretében minimum öt programot kellett indítani a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben, a településeken élő, főként a 0–5 éves korú gyermekek és családjaik támogatására, a deprivációs ciklus megakadályozására és a korai képességfejlesztés megvalósítására.; 1430/2011. (XII. 13.) Korm. határozat a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012–2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről. A határozat megerősíti a Biztos Kezdet Programot, a gyermekjólét érdekében Biztos Kezdet Gyerekházakat kellett létrehozni, legalább a leghátrányosabb helyzetű kistérségek kétharmadában.

a közös foglalkozások segítségével. Tanácsot adnak a gyermekek egészségével kapcsolatban, megszervezik a kötelező szűréseket. Életvezetési tanácsokkal és ezekhez kapcsolódó rendezvényekkel segítik a szülőket. Céljaik eléréséhez együttműködnek a helyi iskolákkal, óvodákkal, szociális és egészségügyi intézményekkel.

„...nekem a kislány is úgy tekint rá, mintha kötelező volna, mint a bölcsőde. Megvan az a harmóniája, ami a gyereknek a fejlődését elő tudja segíteni.” (Látogató kérdőív – 2. válaszadó – Mazsola Biztos Kezdet Gyerekház – Tarnabod)

„A gyerekkel tudok ott játszani, a gyerekkel tudok foglalkozni, ha kell valami segítség ott, akkor segítenek. Mert így a gyerekeket fejleszti, nem hagyja elbutulni.” (Látogatói kérdőív – 4. válaszadó – Mazsola Biztos Kezdet Gyerekház – Tarnabod)

1.3. Hagyományos roma közösségi színterek

A hagyományos roma közösségi színterek tevékenységében a közművelődési, közösségi feladatok száma általában magasabb, mint a tanodákban és a biztos kezdet gyermekházakban. Ezekben a színterekben a tevékenység is összetettebb. Célközönségük is már nem csak a roma gyermekek és fiatalok, hanem a településük, településrészük valamennyi lakosa számára szerveznek programokat. A tevékenységi körükben ugyan meghatározó a gyermekekkel való foglalkozás, azonban a rendszeres tevékenységeik között már megjelenik a családi napok szervezése, sport rendezvények bonyolítása, a civil szervezetek rendezvényeinek segítése, befogadása, részben egészségügyi rendezvények és időnként kiállítások szervezése. Alkalmanként, előre nem tervezetten koncerteket és bálakat is szerveznek.

1.4. Integrált közösségi és szolgáltató terek (IKSZT-ék)

A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium 2008-ban az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program keretében hirdetett pályázatot az „Integrált Közösségi és Szolgáltató Tér (továbbiakban: IKSZT) cím” elnyerésére.⁹ A pályázat célja a vidéki lakosság megtartása érdekében a helyben elérhető alapszolgáltatások körének bővítése, minőségének és hozzáférhetőségének javítása. Ez a pályázat többfunkciós szolgáltató központok létrehozásával, a többnyire kihasználatlan épületek felújításával és műszaki korszerűsítésével valósult meg aztán. Pályázatot az 5000 fő alatti települések önkormányzatai, nonprofit szervezetek, egyházi jogi személyek, többcélú kistérségi társulások adhatták be. A kutatásunk vonatkozásában releváns kitétel, hogy a nyertes IKSZT cím tulajdonosainak többek között olyan szolgáltatásokat kellett megvalósítania,

⁹ Pályázati felhívás Integrált Közösségi és Szolgáltató Tér Cím elnyerésére. Kódszám: IKSZT/2008/1. [http://umvp.kormany.hu/download/d/8e/30000/IHpf_2008_\(VII_18\)_P%C3%A1ly%C3%A1zati_felh%C3%ADv%C3%A1s_Integr%C3%A1lt_K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi_%C3%A9s_Szolg%C3%A1ltat%C3%B3_T%C3%A9r_e%C3%ADm_elnyer%C3%A9s%C3%A9re.pdf](http://umvp.kormany.hu/download/d/8e/30000/IHpf_2008_(VII_18)_P%C3%A1ly%C3%A1zati_felh%C3%ADv%C3%A1s_Integr%C3%A1lt_K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi_%C3%A9s_Szolg%C3%A1ltat%C3%B3_T%C3%A9r_e%C3%ADm_elnyer%C3%A9s%C3%A9re.pdf). Hozzáférés dátuma: 2017. 05. 03.

mint ifjúsági közösségi programok szervezése, ifjúságfejlesztéssel kapcsolatos folyamatok generálása és folyamatkövetése, ifjúsági információs pont működtetése, internet hozzáférés biztosítása, könyvtári és információs szolgáltatások biztosítása, közművelődési programok szervezése. A nem kötelezően ellátandó feladatok között szerepelt a közösségfejlesztési folyamatok generálása, tanoda tér kialakítása, gyermekek (különösen a 0–5 éves korosztály) foglalkoztatását biztosító helyiség kialakítása, csatlakozás a biztos kezdet programhoz, egészségfejlesztési programok szervezése. Ebben a működési formában lényegében lehetőség van szinte valamennyi roma közösségi ház típusának egymásba kapcsolódására: hagyományos közösségi színtér a tevékenység alapján, tanoda és biztos kezdet gyermekház. Úgy gondoljuk az IKSZT-ék a régebbi típusú, ma már korszerűtlennek mondható művelődési házak korszerűsítésére, pótlására jöttek létre. A helyi igényeknek megfelelően nyújtanak modern közszolgáltatásokat, egyben befogadják a civil és üzleti szféra rendezvényeit és szolgáltatásait. Az IKSZT-ék fő tevékenysége kulturális, közművelődési jellegű, azonban hangsúlyos benne az oktatási és nevelési tevékenység is (*Pályázati Felhívás* 2008).

1.5. Cigány Nemzetiségi Iskola

Vizsgálatunkban mindössze egy nemzetiségi iskolát találtunk (Kalyi Jag Roma Nemzetiségi Gimnázium Szakgimnázium, Szakközépiskola Alapfokú Művészeti Iskola és Felnőttoktatási Intézmény).¹⁰ Az iskola alapvető céljának a roma kultúra hagyományainak ápolása mellett, az alapvető értékeket képviselő középműveltségű értelmiség képzését és társadalmi integrációját jelölte meg. Az iskola alapfokú ismereteket közvetít az általános iskola 7. és 8. osztályát be nem fejezett (felzárkóztató képzés) illetve a 8. osztályt befejezett 14–25 éves fiatalok részére. Ezek a fiatalok többségükben állami középfokú oktatásban nem vesznek részt, illetve szakképtelenek. Az iskola számára fontos a cigány identitástudat megőrzése is, a roma hagyományok, a kultúra és művészetek ápolása, megőrzése és átadása a hagyományos tananyag mellett. Valamennyi iskolatípusban általános műveltséget megalapozó oktatás és nemzeti-etnikai kisebbségi nevelés és oktatás folyik. Kiemelt szerepet kap a cigány nyelv oktatása és nyelvvizsga megszerzése a diákok részére. A szakgimnáziumban és a szakközépiskolában a szakmai képzés eredményeként szakmai vizsgát és érettségit tehetnek a tanulók. Az általános iskolát elhagyók számára felzárkóztató képzéseket szerveznek. Az intézmény országos beiskolázású, nyitva áll más nemzetiségű, más állampolgárságú vagy bevándorló fiatalok számára is. Szerveznek képzéseket a sajátos nevelési igényű részképesség zavarokkal küszködő, hátrányos helyzetű (főként roma) fiatalok részére is. Az alapfokú művészetoktatás a művészi készségeket fejleszti és segít az elsősorban roma hagyományok ápolásában, a nemzeti értékek megőrzésében, a különböző kultúrák iránti nyitottság kialakításában (*Pedagógiai program* 2016).

¹⁰ Az iskola 1992-ben alakult meg, fenntartója a Kalyi Jag Roma Művészeti Inter-Európai Integrációs, Foglalkoztatási és Oktatásfejlesztési Közhasznú Egyesület. A vizsgálat időszakában az iskola központja Budapesten működött, 2 további telephelye pedig Kalocsán és Miskolcon üzemelt.

2. SZOCIOKULTURÁLIS TEVÉKENYSÉGEK

A ROMA KÖZÖSSÉGI SZÍNTEREKBEN

Kutatási hipotéziseink között szerepelt, hogy a társadalmi integrációt¹¹ szolgáló szociokulturális tevékenységek napjainkban már meghatározóak a közösségi szinterek életében. *A vizsgálat alapján bebizonyosodott számunkra, hogy a szinterek társadalmi integrációs szerepkörüket lényegében az empirikus vizsgálatban feltárt szociokulturális tevékenységükön keresztül töltik be. A szociokulturális tevékenységeken a szintereken jelentkező kulturális-közművelődési, oktatási-nevelési, szociális és egészségügyi feladatokat értjük.*

A kulturális-közművelődési tevékenységek közé tartoznak a koncertek, bálók, diszkók, író-olvasó találkozók szervezése, a civilek kulturális rendezvényei, táboroztatás, családi napok szervezése, sport, színházi rendezvények, szakkörök, kiállítások, vallási szervezetek kulturális rendezvényei, szabadidős programok szervezése a gyerekek és felnőttek részére, valamint további speciális feladatként a közösségfejlesztés. Az oktatási, nevelési és képzési tevékenységek körbe tartoznak a gyermekek és felnőttek oktatása és nevelése, napközi, a fejlesztő pedagógus által ellátott tevékenység, a logopédiai és felzárkózással kapcsolatos tevékenység. Az egészségügyi tevékenységek közé soroljuk a védőnői és orvosi szolgáltatásokat a szintér falain belül, az egészségvédelemmel kapcsolatos rendezvényeket, programokat és előadásokat. A szociális feladatok közé pedig a családgondozói, a roma családok mentorálásával, az életvezetéssel, a mindennapi praktikus tanácsadással kapcsolatos tevékenységeket soroltuk.

Az 1. táblázatban található tevékenységek szerves és fontos részei annak a komplex feladatsornak, amit roma házak társadalmi integrációs céljai és feladatrendszerük részeként megvalósítanak. A legjelentősebb feladatok azok, amelyeket elsősorban a gyerekek felzárkózására és a roma családok segítésére, a társadalomba való integrálására szolgálnak. Állandóan jelentkező, elsősorban a roma gyerekek fejlődését segítő tevékenység a fejlesztő pedagógusi (13 db), a logopédusi (10 db). A roma családokat, azok társadalmi integrációját elsősorban a családgondozói és közösségfejlesztői feladatok segítik (10-10 db).

A legjellemzőbb feladatok a közösségi szintérben teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozók számára elsősorban a szintér működésével, fenntartásával, valamint ebben az esetben is a gyerekek felzárkózásával és a roma családok társadalmi integrációjával kapcsolatosak (2. táblázat). Az 1. táblához képest rendszeres, illetve állandó tevékenységként jóval nagyobb arányban fordulnak már elő a szabadidő szervezésével kapcsolatos feladatok: programszervezés és lebonyolítás, gyerekek számára szabadidős programok. A legjellemzőbb állandó, a társadalmi integrációt segítő szakmai tevékenységek közé tartoznak még a gyerekek számára szervezett fejlesztő programok és a roma családok részére végzett mentorálási feladatok is.

A táblázatok alapján megállapíthatjuk, hogy a felzárkózást és a társadalmi integrációt szolgáló programok esetében állandó, illetve rendszeresen jelentkező tevékenységként a gyerekek oktatása és a felnőttképzés jelentkezik. A civil szervezetek romákat segítő rendezvényei és a jogi tanácsadás, ha kisebb arányban is, de úgyszintén állandó és rendszeres tevékenység a szinterek életében.

¹¹ A szakirodalom tanulmányozása és a kutatás alapján is azt tapasztaljuk, hogy társadalmi integráció fogalmának és gyakorlatának egyelőre nem létezik társadalomtudományos elmélete. A cigányok társadalmi integrációs útját bemutató mű, szöveggyűjtemény nem ismeretes számunkra.

Tevékenységek gyakorisága a munkaszervezés, rész munkaidős és a megbízásos szerződéses dolgozók esetében	Egyáltalán nem jelentkezik	Alkalmanként, előre nem tervezetten jelentkezik	Időnként félévente, évente jelentkezik	Rendszeresen, havonta, kéthavonta jelentkezik	Állandó, mindennap, hetente jelentkezik	Összesen
jogász	26	1	0	2	3	32
pszichológus	22	1	2	4	3	32
fejlesztő pedagógus	19	0	2	5	6	32
logopédus	22	0	4	0	6	32
család gondozó	23	0	0	5	4	32
közösségfejlesztő	22	0	1	3	6	32
művelődésszervező	22	1	3	4	2	32
védőnő, orvos	28	1	2	0	1	32
életvezetési tanácsadó	30	0	0	0	2	32
takarító	5	0	6	6	15	32

1. TÁBLÁZAT *Tevékenységek gyakorisága színterekben a munkaszervezés, rész munkaidős és a megbízásos szerződéses dolgozók esetében (fő)*

Tevékenységek gyakorisága a teljes munkaidős, az önkéntes és a közfoglalkoztatott dolgozók esetén	Egyáltalán nem jelentkezik	Alkalmanként, előre nem tervezetten jelentkezik	Időnként félévente, évente jelentkezik	Rendszeresen, havonta, kéthavonta jelentkezik	Állandó, mindennap, hetente jelentkezik	Összesen
programszervezési és lebonyolítási feladatok	2	1	2	12	15	32
adminisztráció	4	1	0	4	23	32
pályázatrás	15	8	4	2	3	32
pályázatrásban való közreműködés	7	12	6	2	5	32
takarítás	0	0	0	5	27	32
oktatásszervezés	11	2	4	4	11	32
tanácsadás	9	1	2	8	12	32
információs feladatok	6	1	2	5	18	32
roma családok mentorálása	11	0	0	2	19	32
gyerekek számára szabadidős programok	0	3	5	4	20	32
információs feladatok	6	1	2	5	18	32
roma családok mentorálása	11	0	0	2	19	32
gyerekek számára szabadidős programok	0	3	5	4	20	32

2. TÁBLÁZAT Tevékenységek gyakorisága a színterekben teljes munkaidős, az önkéntes, és a közfoglalkoztatott dolgozók esetén (db)

Programok fajtái	Feladatként egyáltalán nem jelentkeznek	Alkalmanként, előre nem tervezetten	Időn-kénti (félévente, évente)	Rendszeresen jelentkező, de nem állandó tevékenység (havonta, kéthavonta)	Állandó tevékenység, (mindennapi, heti)	Összesen
koncertek	20	6	6	0	0	32
bálok	22	5	5	0	0	32
diszkó	23	4	4	1	0	32
író-olvasó találkozók	27	2	3	0	0	32
civilek sz. rendezvényei	7	3	8	9	5	32
táboroztatás	11	1	17	3	0	32
gyerekek oktatása	4	0	1	4	23	32
felnőttképzés	10	3	7	6	6	32
családi napok	1	5	9	15	2	32
sport rendezvények	8	3	7	11	3	32
egészségügyi rendezvények	1	4	13	4	1	32
színházi rendezvények	17	3	11	1	0	32
jogi tanácsadás	16	4	1	6	3	32
színházi rendezvények	17	3	11	1	0	32
jogi tanácsadás	16	4	1	6	3	32

3. TÁBLÁZAT *Közösségi színterek programjainak gyakorisága (db)*

A hagyományosnak mondható közművelődési események közül a koncertek, bálók, diszkók, író-olvasó találkozók, színházi rendezvények a színterek többségében már nem jelentkeznek a mindennapokban. *Kijelenthetjük, hogy a társadalmi integrációval és a felzárkózással kapcsolatos feladatok sokkal gyakoribbak, jellemzőbbek a színterek életében, mint a hagyományos közművelődés rendezvényei.* A roma közösségi színterek döntő többsége már szervezett korábban is oktatási, képzési programokat. Ez az adat is meggyőzően mutatja, hogy a színterek meghatározó tevékenysége ma már az oktatás és képzés. A programok arányaiban elsősorban a gyermekek részére zajlottak le (55%), de nem sokkal maradnak le a felnőttképzési, oktatási események sem (45%).

Fentieket erősítik meg a színterek vezetőivel történt interjúk tapasztalatai is. A válaszadók többsége a közösségi házak két legfőbb céljának a felzárkózást és a társadalmi integráció segítését gondolta. Itt szükséges megjegyeznünk, hogy a szakirodalom tanulmányozása és a kutatás alapján is azt tapasztaltuk, hogy a társadalmi integráció fogalmának és gyakorlatának egyelőre nem létezik társadalomtudományos elmélete. A cigányok társadalmi integrációs útját bemutató mű, szöveggyűjtemény sem ismeretes számunkra. Úgy gondoljuk, hogy éppen ezért is, a társadalmi integráció értelmezése és megközelítése nem volt egységes az adatközlők esetében. A roma közösségi házakban az integrációs folyamatok segítése nem egy esetben más felfogás alapján zajlik.

„Voltak olyan roma nők, hogy nem volt meg a hetedik, nyolcadik osztályuk. Nevelték otthon az öt-hat gyereket. Akkor utána úgy gondolták, hogy mégis elvégzik, mert már felnőttek, és szembe-sültek azzal, hogy nem tudnak elmenni még gyárba se dolgozni, mert akinek nincs meg a nyolc általánosa, nem veszik fel még a szalagra sem dolgozni. Vagy egyszerűen nincsen olyan szinten, hogy kitöltse, azokat a tesztek, amik ott a felvételhez kellene. Jelentkeztek először a hetedik, nyolcadik osztályos képzésre, nem álltak meg ott, amikor bejött a pedellus képzés. Négyen voltak olyanok, akik nálunk végezték a hetedik, nyolcadik osztályt, és most a pedellus képzést, mert dolgozni szeretnének.” (Vezetői interjú – Csillagház – Heves)

„Ha minden igaz, jövőre gimnáziumként, egy intézménynek telephelyet szeretnénk biztosítani az épületben. Itt lehetőséget biztosítunk azoknak a fiataloknak, akik érettségizni szeretnének, de munka mellett, vagy egyéb elfoglaltság mellett tudják csak elvégezni ezt az iskolát.” (Vezetői interjú – Bhim Rao Tanoda– Szendrőlád)

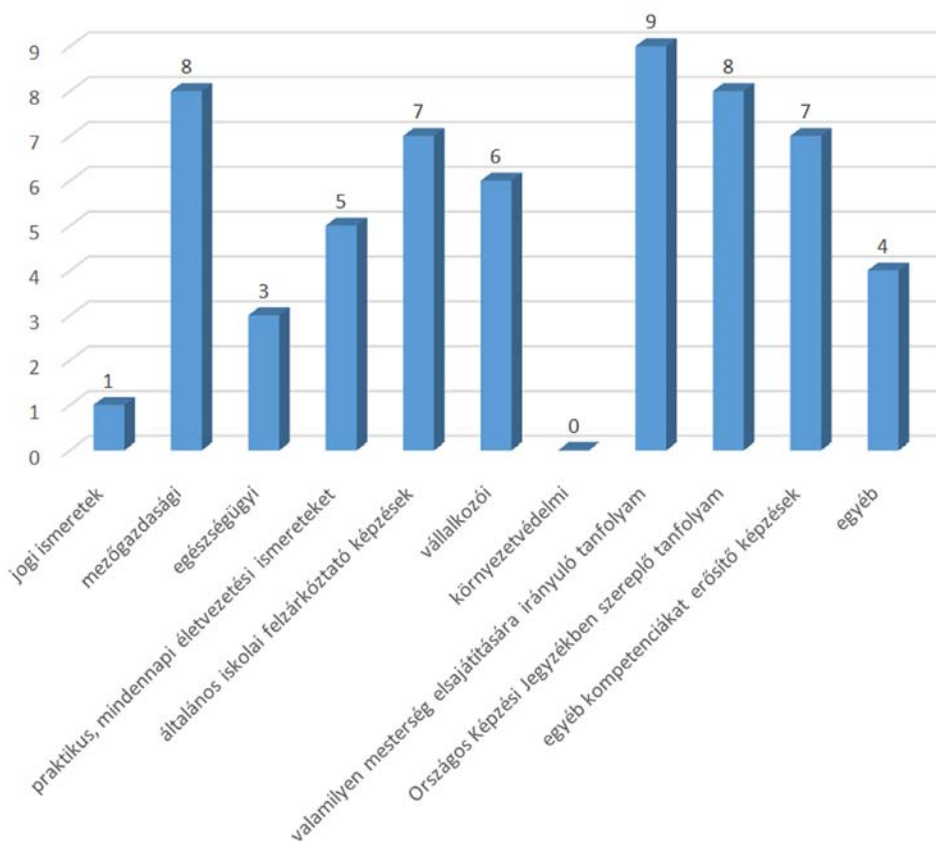
A házakban folyó szakmai munkát olyan szempontok határozzák meg, mint a település nagysága, történelmi-társadalmi múltja, a helyben jelentkező szükségletek milyensége és mennyisége, a színterek vezetőinek elméleti felkészültsége, gyakorlati tapasztalata, az együttműködés minősége és mennyisége a település önkormányzatával és intézményeivel, valamint az is, hogy a színterek milyen hagyományokkal rendelkeznek a társadalmi integrációs feladatok ellátása terén. Nagyon fontos észrevételként jelentkezett, hogy az oktatási és kulturális tevékenységet nem is szabad elkülöníteni egymástól, hiszen azok – a multikulturális nevelés pozitív példái alapján is – összefüggenek. A nevelési és oktatási folyamatokban természetesen jelen a kultúra is, a közművelődési programokban pedig szinte törvényszerűen megjelennek az oktatási, nevelési aspektusok is. Ugyanez jelentkezik a szociális és egészségügyi programok, fejlesztések esetében is. A színterek feladatuknak tekintik a roma és a magyar kultúra megismertetését és azok ápolását is, amit elsősorban a családi rendezvényeken, múzeumok, kiállítások látogatásán, kézműves foglalkozásokon, hagyományőrző rendezvényeken, kultúrát közvetítő eseményeken keresztül valósítanak meg. A látogatókat ez a közművelődési, kulturális közvetítési tevékenység segíti az igényesebb kulturális választás kialakulásának folyamatában, a világnézetük és ízlésük formálásában, választási szabadságuk kiterjesztésében.

„Elsősorban azért járunk ide, mert nekem a középső gyerek, a Gabika ide járt kézműves programra. A lánynak nagyon sokat segített a ház, amikor átment harmadikba. Segítettek sok mindenben, gyógyszerben és mosásban is. Nekem ez így jó.” (Látogatói kérdőív – 1. válaszadó – Csillag Szolgáltató Központ – Salgótarján)

A tolerancia és egymás elfogadása szempontjából nagyon fontos és jótékony hatása, hogy a színterekbe, főként a tanodákba, de a gyermekházakba is, nem csak roma gyerekek, hanem a többség többnyire hátrányos helyzetű gyermekei is járnak.

„Fontos egymás megismerése. Egy magyar családnak másabb szokásai vannak. Mi megismerjük az ő szokásait, ők megismerik a mi szokásainkat. El lehet lesni egymásnak a szokásait. (...) Hogy mindenki mindenkivel itt annyira közvetlen tud lenni, én ezzel tök jól elvagyok. Nem az a kép alakul ki, hogy Úristen, őneki fehérebb a bőrszíne, én miért beszélgessek vele? Hanem ez természetessé válik. Meg akarjuk egymást ismerni!” (Látogatói kérdőív – 2. válaszadó – Mazsola Biztos Kezdet Gyerekház – Tarnabod)

További kutatási hipotézisünként jelentkezett, hogy a színterekben a pedagógiai, oktatási, nevelési tevékenység a színterek egyik meghatározó tevékenységévé vált az elmúlt években. A vizsgálat alapján hipotézisünket igaznak fogadtuk el.

1. ÁBRA Képzések a felnőttek részére (db)

A régióban a felnőttek részére 2015–2016-ban összesen 58 képzést és programot szerveztek. Ezekben a legnagyobb arányban a valamilyen mesterség elsajátítására irányuló képzés valósult meg (9 db). Népszerűek voltak a mezőgazdasággal kapcsolatos és az Országos Képzési Jegyzékben (OKJ) szereplő képzések is (8-8 db). A sorrendben az általános iskolai felzárkóztató és az egyéb kompetenciákat erősítő képzések következnek (7-7 db). Vállalkozói képzés 6 esetben, a mindennapi életvezetési ismeretek oktatás pedig 5 alkalommal valósult meg.

Képzések, programok	Megyeszékhely	Város	Község	Összesen
jogi ismeretek	0	1	0	1
mezőgazdasági	0	1	7	8
egészségügyi	0	1	2	3
praktikus, mindennapi életvezetési ismeretek	0	2	3	5
általános, iskolai felzárkóztató képzések	2	2	3	7
vállalkozói	0	2	4	6
valamilyen mesterség elsajátítására irányuló tanfolyam	0	3	6	9
Országos Képzési Jegyzékben szereplő tanfolyam	0	4	4	8
egyéb kompetenciákat erősítő képzések	0	3	4	7
egyéb	1	1	2	4

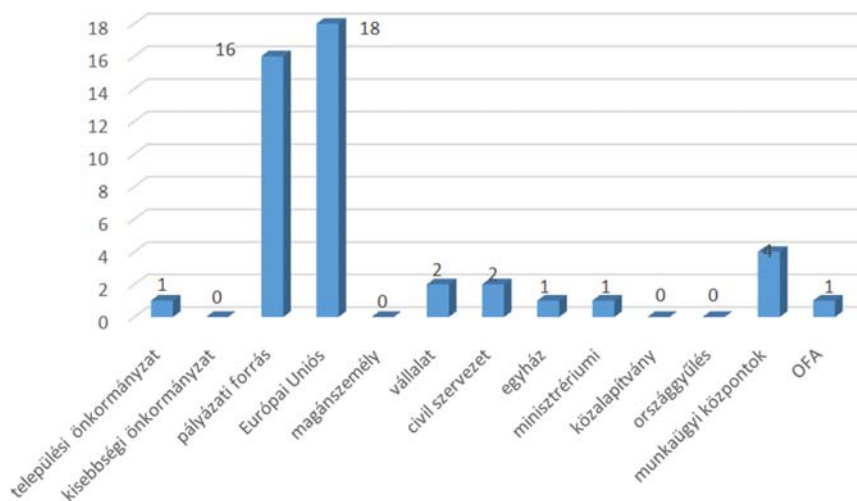
4. TÁBLÁZAT Képzések, programok a felnőttek részére a vizsgált településtípusokon (db)

A legnagyobb kínálattal a községek rendelkeztek, hiszen szinte valamennyi képzési fajtaban szerveztek képzéseket. A legnagyobb számban, a kistéleplések természetföldrajzi elhelyezkedéséből adódóan, a mezőgazdasági jellegű képzések szerveződtek (7 db). Ezt követte a valamilyen mesterség elsajátítására irányuló tanfolyam 6 esetben. A vállalkozói és az OKJ-s tanfolyamok és az egyéb kompetenciákat erősítő képzések azonos arányban jelentkeztek (4-4-4 db). Meg kell említenünk még a praktikus, mindennapi ismeretek átadását szolgáló képzéseket és az általános iskolai felzárkóztató képzéseket is (3-3 db).

Véleményünk szerint a megyeszékhelyek közösségi szintereiben azért valósultak meg ilyen kis számban a képzések, mert a képzési kínálat nagysága, a felnőttképzési szervezetek számossága, minősége és mennyisége a megyeszékhelyeken nem igényelte azt. A községekben nincsenek jelen a felnőttképzési intézmények és szervezetek, éppen ezért a helyi szükségletre építve, a kistéleplések kisebbségi közösségi szinterei vállalták ezt a felnőttképzési feladatot.

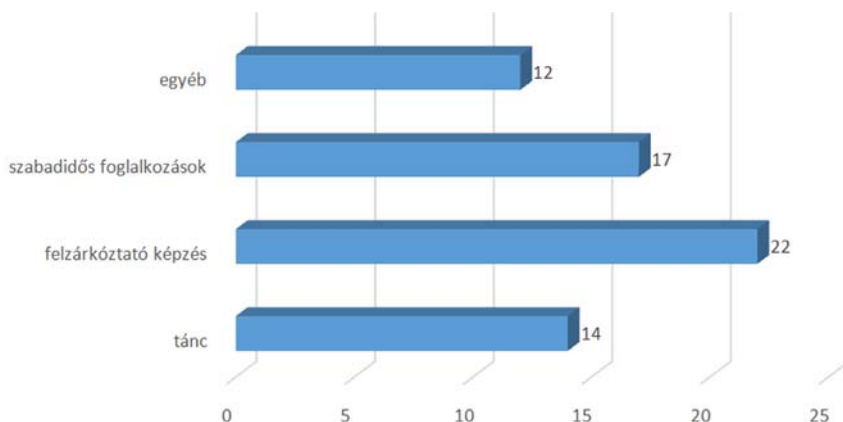
Fentiek alapján két nagy képzési típust különíthetünk el. Az első típusba sorolhatjuk azokat az oktatási és képzési programokat, amelyek elsősorban a társadalmi integrációt segítik elő

(mesterség elsajátítására irányuló tanfolyam, OKJ-s képzések, általános iskolai felzárkóztató képzés, vállalkozói ismeretek). A képzések második fajtájaként pedig a mindennapi életet segítő azt megkönnyítő képzésekről beszélhetünk (egyéb kompetenciákat erősítő, mindennapi életvezetést segítő, mezőgazdasági, egészségügyi képzések).

2. ÁBRA A felnőttek részére szervezett képzési és oktatási programok pénzügyi forrásai (db)

A rendelkezésre álló források közül az uniós alapúak a legfontosabbak (18 db). Ezt követik a hazai pályázatok (16 db) és a munkaügyi központok pénzügyi forrásai (4 db). Vállalatok, civil szervezetek azonos számban finanszírozták a programokat (2-2 db). Az egyházi, minisztériumi és az Országos Foglalkoztatási Közhasznú Nonprofit Alapítvány és a települési önkormányzat támogatásai lényegében elvétve fordulnak elő.

3. ÁBRA Képzések, programok gyerekek részére (db)

A gyermekek részére a vizsgált időszakban összesen 65 db programot szerveztek. Ennek többsége felzárkóztató képzés (22 db), szabadidős foglalkozás (17 db). Táncsal kapcsolatos képzés 14 esetben fordult elő. A gyerekeknek a kategóriákba sorolt programok mellett, egyéb, a helyi igényekre is reagáló tevékenységeket, programokat szerveztek a szinterek alkalmazottai. Ezek közül a művészetpedagógiai, informatikai és digitális kompetencia, sport foglalkozás, zenei, korrepetálás, roma filmes tábor, farsang, szüreti bál, babamasszázs programokat emelhetjük ki (12 db).

Képzések, programok	Megye- székhely	Város	Község	Összesen
tánc	4	3	7	14
felzárkóztató képzés	6	7	9	22
szabadidős program	5	3	9	17
egyéb	4	2	6	12
összesen	19	15	31	65

5. TÁBLÁZAT Képzések, programok gyerekek részére a vizsgált településtípusokon (db)

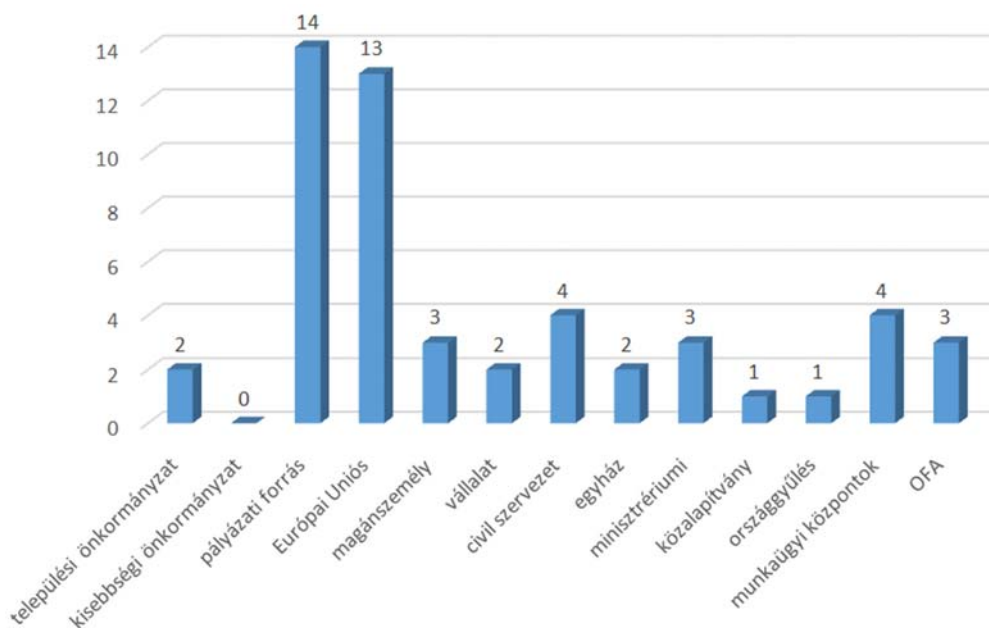
A megyeszékhelyeken a legnagyobb arányban a felzárkóztató képzések jelentkeztek (6 db). A szabadidős foglalkozások 5 alkalommal, a táncsal kapcsolatos programok pedig négy alkalommal kerültek megrendezésre. A városokban is a felzárkóztató képzések vannak jelen a legnagyobb számban (7 db). A községekben a felzárkóztató képzések és a szabadidős foglalkozások hasonló magas számmal szerepelnek a többihez viszonyítva (9-9 db).

A roma közösségi szinterek a gyermekek részére elsősorban felzárkóztató képzéseket szerveznek. A régióban, valamennyi megyében és településen, ezek az elsődleges programok a gyerekek számára. A felzárkóztató képzések mellett nagyon fontosak az értékátadó, viselkedésmintákat is bemutató szabadidős programok is. Ezek a foglalkozások egyben tehermentesítik a szülőket, lényegében napköziként is működnek. Nagy az érdeklődés a művészeti foglalkozások, programok iránt is. A gyerekek részére bonyolított egyéb programok számaránya mutatja azt a tartalmi sokszínűséget is, amit a szinterek a gyerekek számára biztosítanak.

A vezetőként dolgozó interjúalanyok esetében a legtöbb válaszadónál célként a gyermekközpontúság, a hátrányos helyzetű gyerekekkel való kiemelt törődés, a gyerekszegénység csökkentése és a családi védőháló erősítése jelenik meg. Fontos szempont a differenciált bánásmód, az életre való felkészítés, a pedagógia szempontok érvényesülése, az esélyegyenlőség és a szociális érzékenység is. A válaszadók azt is jelezték, hogy a pedagógiai tervezési munkát nehezíti a közoktatási rendszer folyamatos változása. *A szinterek alapítói és vezetői számára is világos, hogy a hagyományos, ma már szegregatív iskolatípus keretei közé egyáltalán nem, vagy csak nagyon nehezen szorítható be a hátrányos helyzetű gyerekek felzárkóztatásához szükséges differenciált bánásmód. Az adatközlők véleménye szerint, a közösségi szintereknek olyan feladatot is vállalniuk kell (pl. készség-, és kompetenciafejlesztés), amelyet a közoktatási intézményrendszer*

nem képes ellátni. A roma közösségi színterekben rejlő nagy lehetőség, hogy egyénileg is tudnak és képesek bánni a színterekbe járó gyerekekkel és felnőttekkel. Ez a differenciált bánásmód megjelenik ugyanitt a társadalmi integrációs és felzárkózási feladatok szociális, egészségügyi, oktatási, nevelési és kulturális dimenzióiban is. Ezeknek a tevékenységeknek a pozitív hatása már rövid távon is jelentkezik.

„Látszódik azokon a gyerekeken, pozitív értelemben, hogy ők tanodásak. Másabb a viselkedésük. Elvisszük őket sok helyre, sok mindent látnak ezáltal, ők is már úgy vannak, hogy lehet máshogy is élni, mint ahogy most élnek. Kazán elég súlyos a helyzet, rengeteg az olyan cigányember, aki munkanélküli generációk óta, a helyzetét kilátástalannak tartja. Ezek a gyerekeknek már mások. Ha van a faluban egy ilyen rendezvény, szemmel látható, hogy kik azok, akik hozzánk jártak tanodázni, mert ők máshogy öltözködnek és viselkednek.” (Vezetői interjú – Segítő Kéz Tanoda – Sajókaza)

4. ÁBRA A gyerekek részére szervezett programok, pénzügyi forrása (db)

A gyermek részére szervezett oktatási és képzési programok finanszírozása, a felnőtt programokhoz hasonlóan, elsősorban uniós (13 db) és hazai pályázati forrásokon (14 db) keresztül történik. Ezeket követik sorrendben a civil szervezetek képzési támogatásai és a munkaügyi központok forrásai (4-4 db). A magánszemélyek és a minisztériumok azonos számban támogatják a programokat (3-3 db.) Kisebbségi arányban, de az egyház és a vállalatok is biztosítanak pénzügyi támogatást (2-2 db).

3. ÖSSZEFOGLALÁS, JÖVŐKÉP, JAVASLATOK

A vizsgálatok alapján a roma közösségi házak elsősorban, bár nem kizárólagosan a roma lakosság szükségleteinek kielégítésére szolgáló, komplex szolgáltatást nyújtó, közösségi szintűek. Tevékenységük a társadalmi és oktatási integrációt, a helyi, főként kisebbségi közösségek szervezését és fejlesztését, a roma kisebbséghez tartozók kulturális örökségének megőrzését, ápolását és közvetítését, valamint a roma közösségek közművelődését szolgálja. Ma már a társadalmi integrációval és a felzárkózással kapcsolatos feladatok gyakoribbak a szinterek életében, mint a hagyományos közművelődés rendezvényei. A roma közösségi házakban zajló pedagógiai, oktatási, nevelési tevékenység a szinterek egyik meghatározó tevékenységévé vált az elmúlt években. A ma már szegregatívnak mondható magyar iskolarendszer kereteibe az esetek többségében nem fér bele a hátrányos helyzetű gyerekek felzárkózásához szükséges differenciált oktatás és nevelési tevékenység. Ezt a hiást a roma közösségi szinterek szocio- és multikulturális oktatási és nevelési tevékenységükkel képesek kitölteni. A felnőttek részére szervezett képzések alapvetően a társadalmi integrációt és a mindennapi életet segítik. A szinterek a gyermekek részére elsősorban felzárkóztató képzéseket szerveznek. Mindezek mellett nagyon fontosak az értékátadó, viselkedésmintákat is bemutató szabadidős programok is.

A roma közösségi házak vizsgálata alapján további lehetőség mutatkozik a pedagógiai tevékenység és az ott használt nevelési és oktatási módszerek elmélyültebb elemzésére is. Újabb kutatási célként jelentkezhethet, hogy a szinterekben milyen elméleti és módszertani alapok mentén valósítják meg a társadalmi integrációval és felzárkózással kapcsolatos pedagógiai tevékenységet, milyen tapasztalatokra és általánosítható következtetésekre tettek szert. Vizsgálati szempont lehet az is, hogy egyrészt a differenciált, másrészt pedig a multikulturális nevelés milyen eszköztárával rendelkeznek a közösségi szinterek munkatársai. A roma közösségi házak létét és működését alapvetően a finanszírozás esetlegessége és ciklikussága veszélyezteti. Éppen ezért rendkívül fontos, hogy hasonlóan a közművelődési és közgyűjteményi normatívához, a szinterek – bizonyos szervezeti, tevékenységbeli és infrastrukturális feltételek és garanciák megléte esetén – normatív állami finanszírozásban részesülhessenek. Ennek a kritériumrendszernek a kidolgozásához olyan szakmai bizottságra lenne szükség, amelynek tagjai, többek között a roma közösségi házak tapasztalt és felkészült tagjai lehetnének. A szakmai munka elmélyítésére, a tapasztalatok és információk megosztására, az érdekérvényesítés fokozására javasolt a roma közösségi házakat, nem csak a tanodákat, hálózatba szervezni. A rendelkezésre álló humán erőforrás szakmai tudásának elmélyítésében sokat segítenének a részükre szervezett speciális tanfolyamok, képzések, konferenciák. Javasolt, hogy roma kultúráközvetítő és roma közösségi ház vezetői képzés indulhasson a felsőoktatásban. Tudomásunk szerint nem működik a roma kisebbség vonatkozásában olyan országos hatáskörű kulturális és oktatási szakmai-módszertani központ, amely ezen a területen segíthetné a roma közösségi szinterek munkáját. Ennek létrehozása fontos lenne a hálózatosodás, a szakmai munka elmélyítése és az érdekérvényesítés fokozása érdekében is. A szakmai munka ergonomikus és szinergiában való ellátása érdekében folyamatos együttműködésre, egyeztetésekre és közös programok kialakítására lenne szükség a közművelődési, a közoktatási és a kisebbségi terület képviselői és szervezetei között.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BANKS, J. A. – BANKS, C. A. M. (2011): *Handbook of research on multicultural education*. San Francisco, Jossey – Bass.

BANKS, J. A.: *Multiculturalism's Five Dimensions*. Michelle Tuckers' interview for the NEA Todays online readers. <https://www.learner.org/workshops/socialstudies/pdf/session3/3.Multiculturalism.pdf>. Hozzáférés dátuma: 2016. 10. 10.

BÁRDOSI MÓNICA – LAKATOS GYULÁNÉ – VARGA ALAJOSNÉ (2004): *A kultúra helyzete Magyarországon*. [Találkozások a kultúrával 4.] Budapest, Magyar Művelődési Intézet

CSOVCSOVICS ÉRIKA – FEJES JÓZSEF BALÁZS – KELEMEN VALÉRIA – SZÜTS NORBERT (2015): *Miért kell tanoda?* o.n. http://tanodaplatform.hu/wp-content/uploads/2014/04/miert_kell_tanoda.pdf. Hozzáférés dátuma: 2017. 05. 02. 17.

DUDÁS KATALIN – HUNYADI ZSUZSA (2005): *A hagyományos és a modern tömegkultúra helye és szerepe a kulturális fogyasztásban*. [Találkozások a kultúrával 6.] Budapest, Magyar Művelődési Intézet – MTA Szociológiai Kutató Intézet

FEJES JÓZSEF BALÁZS (2014): Mire jó a tanoda? *Esély* 26. évf. 4. sz. 29–56.

FEJES JÓZSEF BALÁZS – SZÜCS NORBERT (2016): A tanodaszféra és a TanodaPlatform kapcsolódási pontjai. In FEJES JÓZSEF – LENCSE MÁTÉ – SZÜCS NORBERT (szerk.): *Mire jó a tanoda?* www.tanodaplatform.hu. 13–14. Hozzáférés dátuma: 2016. 11. 10.

HIDY PÉTER (1997): *A magyar társadalom kulturális állapota*. Budapest, MTA Szociológiai Intézet

HUNYADI ZSUZSA (2005): *Kulturálódási és szabadidő eltöltési szokások, életmód csoportok*. [Találkozások a kultúrával 7.] Budapest, Magyar Művelődési Intézet – MTA Szociológiai Kutató Intézet

KÁLLAI ERNŐ (2010): *A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jelentése a kisebbségi kulturális jogok érvényesülésének vizsgálatáról*. <http://www.kisebbségiombudsman.hu/data/files/165788766.pdf>. Hozzáférés dátuma: 2016. 10. 06.

KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR (2009): A kultúra változása – Változások kultúrája. In ANTALÓCZY TÍMEA – FÜSTÖS LÁSZLÓ – HANKISS ELEMÉR (szerk.): *[Vész]jelzések a kultúráról*. Budapest, MTA PTI. 18–42.

LÁNYI ANDRÁS (2008): Esélyek és egyenlőtlenségek a pályázatfinanszírozásban. *Educatio* 17. évf. 4. sz. 526–538.

LUKÁCS GYÖRGY (2001): *Roma közösségi házak Magyarországon*. Kutatási beszámoló. Budapest, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal

PONYI LÁSZLÓ (2017): *Közművelődés és a romák. Roma közösségi házak vizsgálata az Észak-magyarországi régióban*. Doktori értekezés. Témavezető: Dr. Kállai Ernő PhD. habil. Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola. Eger. Kézirat. <http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/38/1/ponyi.1%C3%A1szl%C3%B3.disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf>

RAJNAI JUDIT (2012): Lehet másképp?! – avagy pedagógiai alternatívák a hátrányos helyzetű roma fiatalok nevelésében. *Új pedagógiai szemle* 62. évf. 11–12. sz. 54–75.

Felhasznált dokumentumok

1105/2007. (XII. 27.) Korm. határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervhez kapcsolódó, a 2008–2009. évekre szóló kormányzati intézkedési tervről

1430/2011. (XII. 13.) Korm. határozat a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012–2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről

Internetes források

TanodaPlatform Hálózat. <http://tanodaplatform.hu>. Hozzáférés dátuma: 2018. 05. 25.

Biztos Kezdet Program. http://www.gyerekesely.hu/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=202. Hozzáférés dátuma: 2017. 05. 03.

Pályázati felhívás Integrált Közösségi és Szolgáltató Tér Cím elnyerésére. Kódszám: IKSZT/2008/1. [http://umvp.kormany.hu/download/d/8e/30000/IHpf_2008_\(VII_18\)_P%C3%A1ly%C3%A1zati_felh%C3%ADv%C3%A1s_Integr%C3%A1lt_K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi_%C3%A9s_Szolg%C3%A1ltat%C3%B3_T%C3%A9r_c%C3%ADm_elnyer%C3%A9s%C3%A9re.pdf](http://umvp.kormany.hu/download/d/8e/30000/IHpf_2008_(VII_18)_P%C3%A1ly%C3%A1zati_felh%C3%ADv%C3%A1s_Integr%C3%A1lt_K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi_%C3%A9s_Szolg%C3%A1ltat%C3%B3_T%C3%A9r_c%C3%ADm_elnyer%C3%A9s%C3%A9re.pdf). Hozzáférés dátuma: 2017. 05. 03. 17.

Kalyi Jag Roma Nemzetiségi Gimnázium Szakgimnázium, Szakközépiskola Alapfokú Művészeti Iskola és Felnőttoktatási Intézmény Pedagógiai Programja 2016. <http://www.kalyi-jag.hu/wp-content/uploads/2016/09/Kalyi-Jag-Pedag%C3%B3giai-%C3%A9s-Szakmai-Program-2016-2017.pdf>. Hozzáférés dátuma: 2017. 05. 03.

Jogszabályok

1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról

ILLÉS BARBARA „BOBA”

illesbodibarbara@gmail.com

doktorandusz, szociológus, művészetpedagógus, képzőművész
(ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola)

A roma képzőművészet korunk modernitásának kontextusában

A jelenkor önreprezentációja

Roma art in the contemporary society

ABSTRACT

The objective of the current paper is defining of the notion of fine art of the Roma minority with an overview of its short history as for the largest population of ethnicity who more than six centuries living in Hungary. Apart from the definition of Roma Art, I am discussing the processes of change and the self-representation of the present, mainly from the aspect of the artist, the ethnic classification of Roma identity through self-confessions. I set up the Roma Art scene based on traditions, then the Modern Hungarian-Roma Fine Arts that emerged from it, and finally define the categories of Professional Fine Art in relation to each other and to their association with Hungarian Fine Art and European Gypsy Art and Universal Art. Apart from the interpretation of Roma Art, the study offers an opportunity for contemporary artists to get more accurate and detailed knowledge and to understand and evaluate their works more closely and sophisticated.

KEYWORDS

ethnic classification, Roma Fine Arts, Modern Hungarian-Roma Fine Art, professional artists, European Roma Art, Universal Art

DOI 10.14232/belv.2018.3.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.3.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Illés Barbara (2018): A roma képzőművészet korunk modernitásának kontextusában. A jelenkor önreprezentációja. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 3. sz. 92–104. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

1. A ROMA KÉPZŐMŰVÉSZET MEGHATÁROZÁSA

A roma képzőművészet meghatározásának lényeges alappillére, hogy azt a *roma származásukat* önként és nyíltan *vállaló alkotók* hozták létre. Napjainkban is „*cigányfestőnek*” nevezve magukat, alkotói munkásságukat a *roma képzőművészet kategóriájába sorolják*. Az alkotói mondanivaló a roma identitás tudatos megélésével és értékeinek életben tartásával szorosan összefüggő viszonylatban áll, úgynevezett „*cigánytéma*” köré rendeződve, változatos feldolgozásával és személyes átértelmezésével. Festészeti előadásmódjukra többnyire a hagyományos festészeti műfaj keretein belüli fejlődés a jellemző, egyidejű lokális telített színvilággal, magában való és komplementer kontrasztok alkalmazásával. Teszik mindezt azért, mert művészi hitvallásuk¹ alapján a roma kultúra és hagyomány értékeinek őrzői, megőrkítői és ápolói. A „belülről közvetítők” így mesélnek el gyermekkorukat, az eltűnni és átalakulni látszó hagyományait és szokásait, vándorlástörténeteiket és eltűnt mesterségeiket a kezdeti idealizált, belülről áradó expresszívitás erejével, a romantikus jelleget megragadva. Ennek a kategóriának egyik leghatásosabb képviselője *Ráczné Kalányos Gyöngyi*, napjainkban is alkotó, kortárs cigányfestő, aki így vélekedik művészetéről: „*Azért küzdök évtizedek óta, hogy megmentsem a népem számára a hagyományos roma kultúrát, hogy megismerjék a gyökereiket, és ezáltal visszanyerjék az önbecsülésüket. Mert az önbecsülés a titka mindennek! Nehéz azt megőrizni különösen, ha az ember cigány. Bizony akadtak pillanatok az életemben, amikor kis hiján én is elvesztettem...*”²

Az írott történelem hiánya miatt is felértékelődik vizuális lenyomataik fontossága, hasonlatos módon az ikonográfia és Jézus történetét elmesélő freskók didaktikai irányú törekvéseihez a középkori egyháztörténetben. A cigányfestők úgy érzik, ha ezt a fajta küldetést nem töltenék be, akkor a roma kultúra és hagyomány a vizuális művészet értékeivel lenne kevesebb, mellyel saját roma identitásuk létjogosultságára, értékeire és tudatos megélésének fontosságára is reflektálnak.

A *Daróczi Ágnes* néprajzkutató által 1979-ben megszervezett Autodidakta Cigány Képzőművészek I. Országos Kiállítása³ a Pataki Művelődési Központ kiállítótermében, az addig egymás számára is ismeretlenül alkotó cigányfestők együttes megjelenésével létrejött a roma képzőművészeti mozgalom, amely a társadalmi emancipációt erősítette és szolgálta, vizuális alkotásai

¹ ILLÉS BARBARA „BOBA” (2018): *A roma képzőművészet főbb irányzatai kezdetektől napjainkig. Vajon van-e roma képzőművészet? Amennyiben van, akkor miért nincs? – empiriák és paradigmák szakértői interjúk diszkurzív megközelítése alapján*. MMA MMKI.

² Élettörténet: Ráczné Kalányos Gyöngyi, a roma kultúra egyik megmentője. noklapja.nlcafe.hu.

³ DARÓCZI – KARSAI 1979. katalógus alapján.

a művészeti értékeken keresztül adott hírt egy kisebbségi helyzetben élő nép létéről, érdekérvényesítéséről és alapvető emberi jogairól. A roma képzőművészeti mozgalom létrejötte egy olyan összetett társadalmi emancipációs folyamat részeként bontakozott ki, amelyhez több művészeti ág és politikai érdekérvényesítési mechanizmus is csatlakozott. *Kerékgyártó István* művészettörténész a roma művészek első csoportos, 1979-es tárlatát a magyar naiv művészek 1934-es „Magyar Őstehetségek” című első bemutatkozásával tartja összevethetőnek, hasonló aspirációkat vélt felfedezni a két művészeti csoportosulás között. A magyar paraszti népi művészet és a roma művészet metszéspontjait mutatja be tanulmányában,⁴ amely szerint a társadalmi helyzet és a szakmai szempontok szerinti párhuzam is tapasztalható a két művészi törekvés és kibontakozás között, még a kortársaik művészeti reflexiói tekintetében is. Társadalmi megítélésük és a művészeti szcéna viszonyulása is hasonlatos, egy sajátságos jelenségként, „kivülállóként” tekintettek a hirtelen felbukkanó magyar paraszti festőkre és a roma festőkre is egyaránt.

A roma képzőművészet cigányfestői a *spontán expresszív* és *spontán naivitás* kifejezőeszközeivel erősítették a roma közösségek emancipációs törekvéseit. Egy évtizedig – az 1979-es első csoportos megjelenésüktől egészen a rendszerváltásig – töltötték be markánsan ezt a szerepet. Mindeközben *Balázs János* átütő expresszivitású vizionárius festészetével inspirálta a modern magyar-roma festők megjelenését, addig *Péli Tamás* egy hivatásos művészeti irányvonal mérföldköveit fektette le. *Balázs János* polihisztor jellege és karakterisztikus jegyei, autodidakta művészete és „remete” élete a Pécskő-dombi „cigányhegyen”, Salgótarjánban, szemben állt *Péli Tamás* közösségépítő, karizmatikus személyiségével, mégis felfedezhető egy fontos párhuzam életük és munkásságuk vonatkozásában. A két festőegyéniesség közös és egyik legmeghatározóbb ismérve a szakmai és emberi alázat, a fejlődés iránti vágy, a világ dolgai iránti érdeklődés, mely egyre jobban kiszélesítette témavilágukat is.

2. A ROMA KÉPZŐMŰVÉSZET VÁLTOZÁSÁNAK FOLYAMATA, AZ IDENTITÁS FOGALMÁNAK ÁTÉRTELMEZÉSE

A rendszerváltást követő történelmi és társadalmi változások hatására átértelmeződött a magyar képzőművészet egésze is. A „tartalmában szocialista, formájában nemzeti”, szocialista realista, vagy röviden szocreál hatása véglegesen kiszabadult eklektikus felfogásából, majd historizmus jellegű történelmi festészetre váltott. A roma képzőművészetben is hasonló irányok fedezhetők fel. Az erőteljesen nemzetiségi jelleg, a roma identitást erősítő és kifejező hatás átértelmeződött, azért is, mert a külső kontroll megszűnt, az állami megrendelések elmaradtak, lecsökkent az érdeklődés az effajta cigány témájú képek iránt. A cigányfestők létszáma is csökkent és a mennyiség helyett a minőségi munkák kerültek előtérbe, és ez az „önmagában megálló” műalkotások sorát indította el.

⁴ KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN: A magyarországi roma képzőművészetről. Szélgjegyzetek a magyarországi roma képzőművészet megszületéséhez és történetéhez. In: BÓDI ZSUZSANNA (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok*, Budapest, 1994.

Az 1990-es évektől tehát a roma képzőművészet legfőbb feladata átértelmeződött, leválva az emancipációs folyamatokról és olykor a politikai érdekérvényesítést erősítő szerepekről. Vannak alkotók napjainkban is, akik a roma kultúra és hagyományok jellegzetességeiből merítik az ihletet, legfőbb forrásuk a roma identitásuk átélésének és megélésének vizuális lenyomatai. Azonban mindezt már másképp teszik, folytonosan megújulva, a naivitás elhagyásával, a spontán expresszív kifejezőmóddhoz közelítve, azonban továbbra is „roma képként” megnevezve alkotásaikat. *Junghaus Tímea* művészettörténész a következőt írja erről a folyamatról: „Azok az alkotások, amelyek »pusztán« a cigány alkotó szubjektív élményét elevenítik fel, s így a cigány kultúra dokumentumaiként interpretálhatóak, nagyon is kortárs problémakört: a cigány kisebbség társadalmi helyzetét vázolják fel, s csak a magyar kultúra és társadalom kontextusában nyerik el komplex jelentéstartalmukat. Az időhöz, a társadalomhoz és az alkotói szubjektumhoz kötött jellegzetességek miatt nem állja meg tehát a helyét az a személet, amely kizárólag a »naiv művészet« kategóriájába tárgyalja a roma alkotásokat.”⁵

Vannak azonban olyan alkotók is, akik a megszokott témavilágot kiszélesítve, ugyan auto-didakta módon, de az egyetemes művészet nagyjain nevelkedve, bátran nyúlnak már az emberiség egészét érintő, jelentős témákhoz. Gyakran visszatérő forrásuk a Biblia, alkotásaikban felhasználva a különböző művészettörténeti korszakok és stílusok kifejezőeszközeit, mint a szürrealizmus, a realizmus és hiperrealizmus, a szecesszió, az avantgárd vagy a groteszk összetett ábrázolásmódját. Ezek az alkotók leváltak a hagyományos roma képzőművészet kategóriájáról, bár áttételesen jelen van művészetükben a roma identitásuk, de témájukban és kifejezőeszközeikben túlléptek hagyományos kereteiken. Többnyire ők „a festőművészek” vagy „roma származású festőművészek”, akik bár hangsúlyozzák magyar és roma kettős identitásukat, de szerintük ez nem meghatározója alkotásaiknak. A művészetük minőségének értéke nem tér el a többségi alkotók által létrehozott művek minőségétől, amely a közös csoportos tárlatokon is nyilvánvaló válik.

Az identitásuktól való bizonyos távolságtartásuk ellenére, közülük többen is reflektálnak társadalmi helyzetükre, az őket ért megkülönböztetésre. Ebben az irányvonalban jelennek meg a politizáló művészek is, akik a festészet eszközeivel nyilvánítják ki politikai véleményüket. *Junghaus Tímea* szerinti a leglátványosabban *Oláh Mara* munkásságában figyelhető meg ez a fajta „politizáló” festészet, aki vállalja a kisebbség–többség viszonyában megjelenő feszültségek bemutatását, gyakran látványos performance akciókkal megjelenítve provokatív alkotói üzenetét.

Különös jelenség a „nőművészek” intenzív megjelenése a kortárs művészetekben is. A többszörös kisebbségi létüket bemutató festészet a ki nem mondható szavaikat formálja színes képekké. Mindezen folyamatok inspirálták a *modern magyar-roma képzőművészet* létrejöttét, melynek egyik képviselője, *Bari Janó* így foglalja össze: „Tényleg gondolkodtam rajta nagyon sokszor, hogy van-e roma stílus! És van, nem azért, mert roma ember festi, hanem tényleg vannak olyan vonalak, amelyet csak egy roma tud beletenni. Akkora hite van egy romának, lehet, azért, mert nem vitte el az iskola a kezét. A naiv szót nem szeretem, helyette inkább eredetit használnék, ösztönfestő a roma ember, amihez nem kell iskola, hanem rengeteg önismeret magadról. Olvasni azt kell, az vitt előre. A könyvek voltak az én mestereim.”

⁵ JUNGHHAUS 2006.

3. MODERN MAGYAR-ROMA KÉPZŐMŰVÉSZET

Kettős identitásukat, a magyar állampolgárságukat és roma hovatartozásukat egyaránt vállalva alkotnak a modernitás, innovatív technikák és fejlődés iránti vágy igényével az úgynevezett „*modern festők*”. Számukra megtiszteltetés és munkájuk elismerésének egyik ismérve, ha „*a festőművész*” jelzővel illetik őket, illetve a „*roma/cigány származású festőművész*” megnevezést tekintik pontosabb kifejezésnek a cigányfestő helyett. Az alkotási vágyuk kiteljesedését autodidakta módon önképzéssel az egyetemes művészetek kiemelkedő festőóriásainak hatására, munkásságuk tudatos tanulmányozásának útján fejlesztik, mely különböző technikák vegyítését, akár stílusbeli előadásmódok változatosságát is jelenti. Előadásmódjuk nemcsak a modern festészeti műfaj izmusain és stílusain belül mozognak, hanem más műfajok közötti kötetlen átjárással szabadon fejezik ki önmagukat pl. költészet, szobrászat, fotó, videó, multimédiás eszközök, ének-zene és táncművészet, installációk és performance előadások révén. Sokoldalú alkotói vágyukat a művészet ereje szabadítja fel, mely mind az etnikai korlátokon való átlépést és a többségi művészekkel való aktív kapcsolattartást és csoportos kiállításokat is jelenti. Színviláguk kifinomult tónusfokozatokra épített harmonikus szín összhangzattanra épül. Nagy hatást gyakorol munkájukra *Balázs János* futurisztikus-vizionárius és szürrealisztikus festészete, ugyanakkor *Péli Tamás* programszerű, a reneszánsz világát idéző balladisztikus képi világa is.⁶

4. A HIVATÁSOS KÉPZŐMŰVÉSZET

Mindezen előzmények és hatások összességéként alakult ki napjainkra az úgynevezett „*hivatásos képzőművészek*” irányzata. Művészdiplomával, illetve rajz-vizuális kultúra tanári és más társterületeken szerzett állami diplomával rendelkező alkotók köre, akikre jellemző a tematikus gondolkodás, a programszerűség az alkotásban. Ők azok, akik az ösztönösség és intuitív megoldásokkal harmóniába ágyazottan illesztették alkotásaikba a tudatos alkotói mechanizmusokat. Festményeikben kiegyensúlyozott kompozícióval, harmonikus tematikában találkozott a zsigeri ösztönösség, a festői gesztus a tudatosan felépített konstrukciókkal, az intellektussal. Ők azok, akik az ábrázolás „hivatalos” lépcsőfokait végig járva, az egyetemes művészetet ismerve és annak részeként megjelenve, a hivatásos festőművészek. Megfigyelésekkel, vázlatok készítésével, pontos gondolatok megfogalmazásával jutnak el a mű megvalósításáig, amelyet mindvégig egy jól konstruált, előre kigondolt, tudatos tematikára építenek, változatos témákkal és súlyos üzenetekkel. Az irányzat egyik fiatal képviselője *Oláh Norbert*, a Magyar Képzőművészeti Egyetemen 2012–2016-ban, festő szakon végzett hivatásos festőművész, a következő módon vélekedik művészi felfogásáról: „*Mindig meg volt az az akarat bennem, hogy legyen valamilyen festői programom... Mindig meg volt bennem a vágy, hogy festőművész legyek. Egy praktizáló művész és ahhoz meg mindig az volt az érzésem, hogy ehhez a praxishoz kell egy program... Nem hiszek én ebben az ösztönös festészet dologban, tudom, hogy munkálkodnak az ösztönök,*

⁶ Péli Tamás az első hivatásos roma származású festőművész, művész diplomáját a Holland Királyi Képzőművészeti Akadémia murális festészet szakon szerezte 1970–1973 között. Tanulmányaival és közösségépítő karizmatikus személyiségével megteremtett egy aktív roma művészeti közösséget, mely hatással volt a későbbiekben kibontakozó hivatásos festészeti irány létrejöttére.

nem azt akarom mondani, hogy ilyen nincsen. Hanem én azt gondolom, hogy a festészet egy intellektuális folyamat. Szóval nem tartom művészetnek azt, amikor egy majmot vagy elefántot megtanítanak festeni. Viszont van a művészetben az, hogy az ösztönt hívják elő egy belső primitívizmussal vagy valamilyen pszichés állapotot, rengeteg ilyen irányzat van, de oda is egy intellektuális úton jut el. Tehát én nem hiszem el azoknak a festőknek azt, amikor azt mondják, ők nem akarnak gondolkodni. Hogy? Lekaparod a felső agyrétegedet? Már az egy intellektuális folyamat, hogy odáig eljuss, hogy ösztönösséget hívj elő.”

Azonban erre a felfogásra ellenpélda is van, mikor *Kállai András*, az MKE szobrász szakán végzett művész így nyilatkozik *„...prekonceptió nélküliek a munkáim, mindegyik spontán az alkotás közben formálódik. Nagyon érdekel engem, mert közben figyelem magamat, de főleg a végén figyelem, hogy mi született belőle, mint egy ilyen ima. Az ember nem gondolkodik előtte, hogy mit fog mondani, hanem csak úgy áramlik a szó Isten felé. Ilyen áramlást szeretek a képzőművészetben is”*.

Balogh Tibor szintén a Magyar Képzőművészeti Egyetem grafika szakán végzett hivatásos grafikusművész és festő is a tudatossággal összhangban tartott ösztönösséggel tervezi meg alkotásait, olyan erőterekre bontott konstruktív kompozíciókban gondolkodik, amelyekben harmóniába rendezetten az érzelmei is helyet és szerepet kapnak. A származás kérdését – annak ellenére, hogy olykor az adott téma és kontextus alapján érintik roma identitásuk mélységeit – nem tartják releváns szempontnak művészetükhöz való viszonyulásban vagy annak értékítéletében, pusztán kizárólag a művészi minőség az, amely meghatározó szempont lehet.

Jelenkorunk társadalmi folyamataira, mikro és makro közösségüket ért hatásokra, érzékenyen figyelve és arra nyitottan reflektálva ragadnak ecsetet és a mindennapok kognitív disszonanciáját feloldva adnak hangot véleményükről, mint többek között az „Elhallgatott Holokauszt” című kiállítás alkalmával a Múcsarnok épületében.

Magyarországon először 2004-ben jelenhettek meg hivatalosan is roma származású művészek a kortárs művészeti szcénában. A magas művészet képviselőiként, akik egyetemes szintű műalkotások létrehozói, teszik mindezt úgy, hogy vannak, akik a „festőművész” megnevezés túldimenzionált pátozását is kerülik. *„Egyszerűen festő vagyok. Sőt jobban szeretem, ha félreértik és szobafestőnek hisznek, mintha valaki az előbb említett patetikus jelzőkkel ruházna fel.”*

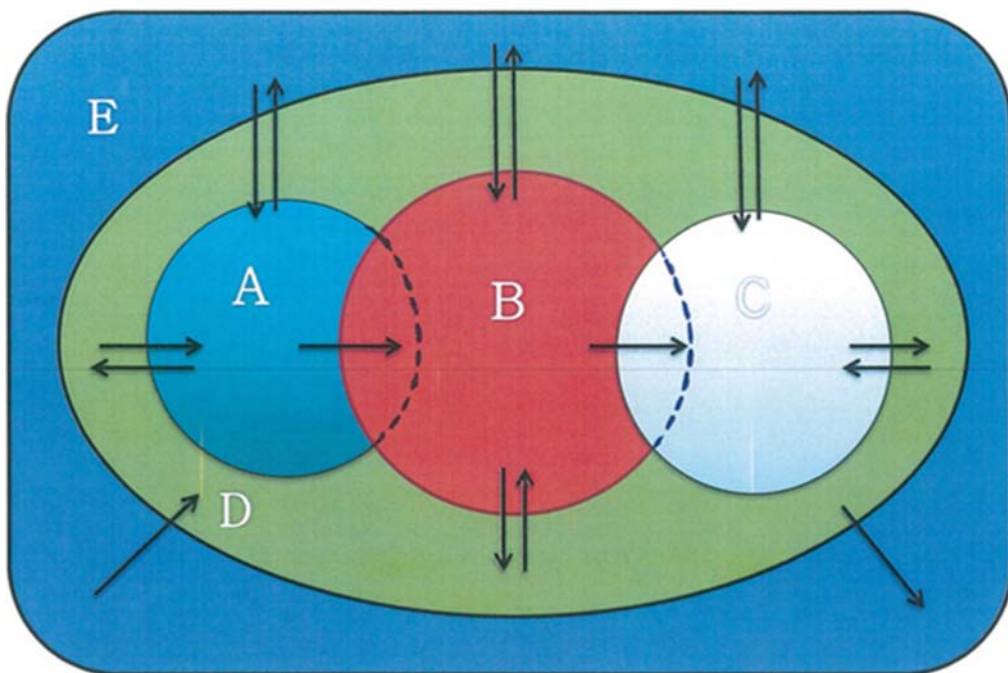
5. HALMAZOK ÉS LÁTÓSZÖGEK, PERSPEKTÍVÁK ÉS DIMENZIÓK

A fenti halmazábra alapján az előzőekben már tárgyalt roma képzőművészet (továbbiakban „A”) majd abból továbbfejlődve és kialakulva a modern magyar-roma képzőművészet (továbbiakban „B”) halmazainak metszetében helyezkedik el *Balázs János* költő és festőművész, akinek munkássága megalapozza, illetve motiváló és inspiráló hatással van mindkét halmaz létrejöttére. A „B” halmaz terjedelmét tekintve a legnagyobb, ide sorolható a roma származású festőművészek többségének munkássága. Az abból kialakuló hivatásos képzőművészet (továbbiakban „C”) az utóbbi évtized népszerű irányzatává vált, napjainkban is egyre több festőművészi vagy grafikus- és szobrászművész diplomával rendelkező fiatal, továbbá művésztanári diplomával rendelkező

⁷ Idézet Oláh Norbert hivatásos festőművész interjújából.

alkotóművész jelenik meg, akiknél kizárólag a művészi színvonal a legfőbb érték és szempont az alkotásban. A „B” és „C” halmazok metszetében *Péli Tamás* helyezhető el, mint a magyar epikus-realisztikus és a reneszánsz-balladisztikus stílus képviselője, aki mitikus-szimbolikus-figurális festészetével mindkét halmazra meghatározó befolyással bír. Ugyanakkor tapasztalhatunk az egyetemes művészet színterében olyan hirtelenül feltűnő karakteres festőegyéniségek berobbanását is, akikre bár nincs nagy hatással a két festőóriás munkássága és így a roma képzőművészeti mozgalom fejlődési folyamathalmazába biztonsággal sem helyezhető. Azonban minden esetben megállapítható, hogy az elődök művészi eredményei és átütő személyiségük előtt tisztelegnek, a roma képzőművészeti mozgalom létrejöttét elismeréssel illetik.

A roma képzőművészet helye és alakulásának folyamatai az egyetemes művészet egészében

- A — Roma képzőművészet
- B — Modern magyar-roma képzőművészet
- C — Hivatásos képzőművészet
- D — Magyar képzőművészet
- E — Egyetemes képzőművészet

A roma képzőművészet fejlődési folyamatának halmazábrája a magyar művészetben (továbbiakban „D”) helyezkedik el, hiszen *Junghaus Tímea* megállapítja a kezdeti „naiv” roma képzőművészet a többségi társadalom viszonylatában való értelmezhetőségét és azzal összefüggő kontextusát, illetve *Kerékgyártó István* művészettörténész a magyar népi művészethez hasonlatosnak véli a roma képzőművészet kibontakozását és művészi jellegzetességeit. *Kerékgyártó István* az alábbiakban így vélekedik az „A” halmazon belül megjelenő naiv művészet és a „C” halmaz szimbolikus összehasonlítása vonatkozásában. „...a naiv művészet úgy aránylik a hivatásos művészethez, mint a vadvirág a tenyésztett rózsához vagy orchideához. Am téved az, aki úgy véli, hogy az orchideát a hóvirággal vagy a vadvirággal kell összehasonlítani. A naiv művészetként ismert művészeti jelenségek oly módon fejezik ki az emberi léte, ahogy azt a hivatásos művészet nem képes. A nagy művészet pedig oly sokrétűen és bonyolultan képes megragadni a léte, hogy azt a naiv művészet nem tudja. Szembeállításuk egyiknek a másik kárára történő elmarasztalása mesterkélt, káros és értelmetlen.”⁸

Tehát az „A” és „C” halmazt összehasonlítani nem érdemes, hanem a középük ékelődött „B” halmazzal együtt értelmezve, egyfajta folyamatosságot, történetiséget és átmenetet képezve, erősítik és gazdagítják a művészi önkifejezés számtalan módját. „A történetiségnek ugyan feltétele a cigány képzőművészet önfejlődésének, az elődök és utódok egymáshoz kapcsolódásának létrejötte, valamint az egymáshoz tartozás tudata, a közös akciók megvalósítása. Ez az önfejlődési folyamat legerőteljesebben a magyarországi hivatásos cigány képzőművészetben valósult meg... A cigány képzőművészet a szemünk előtt született meg és formálódik napjainkban is. A magyarországi roma képzőművészet a cigány képzőművészet egészében kiemelkedő helyet foglal el.”⁹

Az „A” halmazból továbbfejlődött „B” és „C” halmazok egyre tudatosabb és kölcsönösebb kapcsolódási pontokkal bírnak a „D” halmazzal, amellett, hogy különös ismérve mindháromnak, hogy közvetlen kapcsolódási képessége is van az egyetemes művészetekhez (továbbiakban „E”). Az eddigi külhoni kiállítások létrejötte alapján megállapítható, hogy a nemzetközi művészeti szcena nagy érdeklődést, nyitottságot és befogadást, illetve tájékozottságot mutat a roma képzőművészet irányába. Minderre úgy képes az „A”, „B” és „C” halmaz, hogy a „D” kapcsolódása kimarad, a magyar művészeti szcena olykor nem is tud a hazai roma képzőművészek külföldi szerepléseiről és népszerűségéről. Az „E” halmazhoz való közvetlen kapcsolódási képességének ereje abban rejlik, hogy a halmazok felett átívelő európai roma képzőművészet közvetlenebb kölcsönhatással bír a nemzetközi művészetben, egyfajta szimbiózist alkot az egyetemes művészettel, amelyben markáns és meghatározó szerepet játszanak a magyarországi roma származású képzőművészek jelenléte és munkássága.

Az európai országhatárok felett átívelő – halmazok felett álló – európai roma közösségek képzőművészetének összefogására, támogatására és népszerűsítésére jött létre 2017. júniusában, Berlinben, az Európai Roma Művészeti és Kulturális Intézet. A European Roma Institute for Arts and Culture (ERIAC) létrejötte a német szövetségi kormány, az Európa Tanács és a Nyílt Társadalmi Intézet összefogásával valósulhatott meg. Ez az új kezdeményezés a legnagyobb lélekszámú európai kisebbség, a roma nemzetiség 12 milliós csoportjának művészeti és kulturális

⁸ DARÓCZI – KALLA – KERÉKGYÁRTÓ 2000.; *Szemlélet és kifejezőmódok a magyarországi roma képzőművészetben*. Magyar Művelődési Intézet, 2000. 10.

⁹ KERÉKGYÁRTÓ 2000. 66.

értékeinek „láthatóságát” tűzte ki célul. Az intézet vezetésével *Junghaus Tímeát*¹⁰ bízták meg 2 éves időtartamra, aki hangsúlyozta, hogy célja egy nemzetközi hálózat kialakítása az európai országokban működő roma művészeti és kulturális rendezvények, összművészeti kezdeményezések összefogásával, négy területre fókuszálva, a roma nemzetiség művészi és tudományos jellegű önkifejezésének a központjává válva. A kiemelt négy terület közül az első a romákról alkotott akadémiai diskurzus kialakítása, formálása és ösztönzése, tudományos kutatóintézet megszervezése; doktori végzettséggel rendelkező roma értelmiségiek bevonása tudományos kutatásokba. A második terület a roma holokausztra fókuszálva erősíteni és ápolni a roma nemzetiség történelmi emlékezetét. A harmadik a roma művészeti és kulturális élet megjelenítése és ösztönzése a nyílt művészeti szcéna szinterein. A tervezett negyedik terület pedig a már meglévő és működő, intézményesült, illetve civil szervezetek hatékonyságnak növelése, együttműködésük elősegítése és „láthatóságuk” felfedése nemzetközi szintereken.

Mindezek alapján egy napjainkban aktívan szerveződő és formálódó roma művészeti és kulturális mozgalomnak lehetünk szemtanúi, amely alakítja és formálja mind a hazai és mind az európai művészeti életet. Érdemes a roma művészek alkotásaira és megjelenési formáira figyelni, mert az európai művészeti szcéna szerves részévé válhatnak, ha nem is most rögtön, de idővel biztosan. Az ehhez vezető út napjainkban izgalmas és rendkívül markáns irányvonalat alkot Európában, amely jótékony hatással van a magyarországi művészet nemzetközi viszonyaira és a roma kortárs képzőművészet méltó hazai értékelésére.

6. A ROMA KÉPZŐMŰVÉSZET ÖNREPREZENTÁCIÓJA NAPJAINK TÖBBSÉGI-KISEBBSÉGI KONTEXTUSÁBAN

A roma identitásukat vállaló festőművészek nézeteinek megismerése olyan belső művészi világkép feltárását eredményezte, amely alkotásaik tárgyilagosabb, közelebbi és pontosabb megismerésre ad lehetőséget, így azok értelmezhetősége, elhelyezése is könnyebb a magyar művészetben. Azonban bármilyen attraktív és innovatív, magasan kvalifikált festőművészeti irányvonalat is próbálunk felfedezni, a roma identitáshoz való külső többségi viszonyulás olykor felülírja és átértelmezi azt, külső megfigyelőként újradefiniálja szerepüket a művészetben. *„A cigányokkal szembeni attitűdök az iskolában, a munkahelyen vagy akár a közigazgatásban is, bár valamivel konszolidáltabb és körmönfontabb formában, de érvényesülnek. Ezzel párhuzamosan fontos utalni arra is, hogy azokkal szemben is minősítő és etnikai kijelölő szándék érvényesül, akik önmagukat nem cigányként akarják definiálni. Az etnikai választás – nevezessék az akár kulturális integrációnak vagy közösségi identitásnak, netán asszimilációnak – a cigánynak nevezett emberek számára nem teremti meg a társadalmi integráció valódi lehetőségét.”*¹¹

Jelenleg a többségi társadalom nem tud különbségeket tenni roma származású alkotók munkássága esetében az alkotói irányvonalak között, így reális értelmezésére és befogadására

¹⁰ Junghaus Tímea nevéhez számos művészeti kiállítás és tudományos értekezés mellett az 52. Velencei Biennále Roma Pavilonja is fűződik, amelyet 2007-ben *Elveszett paradicsom* címmel Velencében rendeztek meg.

¹¹ SZUHAY 1999. 23.

sem tud valós kísérletet tenni. Ismereteik a kezdeti hagyományokon alapuló autentikus értelemben vett cigány/roma képzőművészet jellegzetességeire terjed ki és a roma származás kiemelésére koncentrálnak. Amint a művész származása nyilvánvalóvá válik, felülírja az alkotások valódi minőségét és üzenetét, és attól a pillanattól kezdve cigány festőnek nevezve az alkotót, a roma képzőművészet kategóriájába sorolja, alkotásairól pedig megállapítják, hogy „cigányos”.

Hivatásos művészdiplomával rendelkező művészek esetében is jellemző a cigány képzőművészetbe sorolás, a cigányfestő megnevezés, amely egyúttal egy alacsonyabb minőség jelképe is. Annak ellenére, hogy sok esetben nívós állami egyetemeken szereztek diplomát. *Péli Tamás* a „Stációk” című filmben így nyilatkozott roma identitásával kapcsolatban: „Ahhoz, hogy én cigány festő legyek, el kellene ismernem, hogy vannak cigány kőművesek is, ez egy súlyos és nehéz probléma. Én nagyon szeretnék – és ezt most megint megmondom – magyar festő lenni, ennek is el fog jönni az ideje, mert ezt érzem, hogy előbb vagy utóbb a magyar identitásunkkal is nagy problémák és gondok lesznek. Ahhoz hogy én a kollégáimtól véglegesen megkapjam a beutazási engedélyt, ahhoz el kell még 1–2 évnek telnie azt hiszem... Erről hírt adok, én készülök a viláckiállításon egy nagyon jelentős művel megjelenni és ez a kép nem a Péli Tamás cigányfestő képe lesz, hanem Péli Tamás európai lelkű, európai gondolkodású, magyar hazájáért és a kisebb népéért aggódó alkotó képviselője kell hogy legyen. Ha ezt sikerül megfestenem, én nagyon bízom abban, hogy a mellettem dolgozó velem együtt alkotó kortárs művészek el fogják hinni mindazt, ami elhangzott.”¹²

Péli gondolatai utópisztikusak voltak, életében nem kapta meg a vágyott elismerést. Halálát követően azonban életművének művészi minősége az egyetemes művészeti értékek közé emelte munkásságát. Hasonló folyamat zajlott le a másik festőóriás életműveinek vonatkozásában is, hiszen *Balázs János* életében „a cigányfestő” önidentifikációjával alkotott, majd halálát követően vált az egyetemes művészet, az európai cigány képzőművészet expresszív-vizionárius festőegyéniségévé.

Az első generáció festőművészeinek munkássága, magas művészi minősége ellenére sem válhatott a magyar művészet egyenértékű részévé, az akkori többségi művészeti szcéna zártsága és az addig ismeretlen roma nemzetiségű alkotók munkáinak értelmezési problematikája miatt. A napjainkban alkotó festőművészek is nehezen tudnak a roma identitás pejoratív értelmezése, ezáltal alkotásaik alacsonyabb minősítése alól kitérni. A *Kállai-fivérek* által létrejött *Sostar/Why?* művészecsoporthoz akcióművészeti alkotásai is feszegetik ezt a kérdést, azzal, hogy galériakeretek között, szimbolikusan áruba bocsájtották roma származásukat, amelyet szerződéses formában a *Romakép Műhely* nem roma tagjai meg is vásároltak. Az etnikai hovatartozás megvásárlásának performance előadása egy formális jelzése annak, hogy az egyetemes művészet minőségében nem az etnikai hovatartozás a döntő, nem a kisebbségek megítélésének szűk aspektusából kiindulva lehet értelmezni és befogadni a műalkotásokat.

Azonban reménységre adhatnak okot a festőművészek munkái és alkotásai, amelyekkel felül-emelkednek a körülményeken és a kívülről rájuk kényszerített szűk kategóriákon, és továbbra is értéket teremtve alkotnak egyszerűen az alkotás örömeért és szeretetéért. Ahogy a tudományos kutatásban alkalmazott módszerek is ellentmondásosak és az abból nyert adatok eltérőek,

¹² <https://www.youtube.com/watch?v=ARQNnrIbupQ>.

hasonlóképpen gyakran a művészetben sem találkozik a hiteles belső önkép és a külső megítélés alkotásaik művészi színvonala és értékközvetítése vonatkozásában. A képzőművészetben jelentkező belső és külső kép ambivalenciája, a kisebbségi-többségi kontextus ellentmondása egy olyan kognitív disszonanciát hordoz, melynek egyre szorítóbb feszültsége arra készíti és ösztönzi a művészeket, hogy hatalmas szuggesztív erővel törjék át a számukra állított szűk korlátokat és oldják fel, egyenlítsék ki a lekicsinylő, negatív hatásokat. A nagy művészegyéniségek valódi ereje és szerepe abban rejlik, hogy az erőviszonyokat kiegyenlítsék, alkotói munkásságával megszelídítsék a társadalomba ágyazódott, évszázadok óta megnyilvánuló nyílt és burkolt diszkriminációit. Ezek a művészek a magyarországi roma képzőművészet fejlődési folyamatának halmazábráján leginkább a metszeteknél, illetve a kisebbségi-többségi halmazok peremén folytatják munkásságukat. Azonban a zsenialitás egyik ismérve, hogy a művész életműve a halmazok fölé emelkedve az egyetemes művészet, és az európai roma képzőművészet szerves részévé válik, ahogyan a két festőóriás esetében is tapasztalhattuk.

A roma származású képzőművészek erőteljes aktivitása és egyre magasabb kvalitásai révén remény lehet arra, hogy a jövőben a magyar művészeti szcena és közönség ismeretei is kiszélesedjenek, és érzékenyebben reagálnak alkotásaikra. Amíg a származás kérdése a hazai viszonylatban hátrányt jelenthet, közvetlenül az európai roma képzőművészet viszonyrendszerébe átlépve, és így az egyetemes nemzetközi művészetre is közvetlen hatást gyakorolva, előnyé válhat, és megszülethet akár még az alkotók életében a régóta vágyott elismerés.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALÁZS JÁNOS (1973): *Füstölgések. Versek.* Budapest, szerzői kiadás

BÁNSZKY PÁL (1977): *Balázs János (1905–1977) naiv festő kiállítása.* (Magyar Naiv Művészek Múzeumának kiadványai 4.) Kecskemét

BÁNSZKY PÁL (1984): *A naiv művészet Magyarországon.* Budapest, Képzőművészeti Kiadó

BÁNSZKY PÁL (1997): *A képzőművészet vadvirágai. The Wild Flowers of Fine Arts.* Kecskemét, Szerzői kiadás. ill. (Balázs János, Horváth Vince, Oláh Jolán, Oláh Mara, Orsós Teréz, Szomora Kálmán, Tyukodi László élete, munkássága)

CSERTI CSAPÓ TIBOR (2015): *Roma Gyűjtemények Magyarországon.* Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok. Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológiai Tanszék

DARÓCZI ÁGNES – KARSAI ZSIGMOND (szerk.) (1979): *Autodidakta Cigány Képzőművészek Országos Kiállítása.* Katalógus. Budapest

DARÓCZI ÁGNES – KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN (szerk.) (1989): *Autodidakta Cigány Képzőművészek II. Országos Kiállítása.* Katalógus. Budapest

DARÓCZI ÁGNES – KALLA ÉVA – KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN (szerk.) (2000): *Roma képzőművészek III. Országos Kiállítása*. Katalógus. Budapest

F. MIHÁLY IDA (1997): Utószó. In BALÁZS JÁNOS: *Ecsettel és írónnal*. Budapest, Corvina. 51–62.

HAZAN, FERNAND (1974): *A modern festészet lexikona*. Budapest, Corvina Könyvkiadó

HORVÁTH M. JUDIT – STALTER GYÖRGY (1998): *Más Világ – Other World*. Budapest, Szerzők kiadása. Fotóalbum magyar és angol nyelvű bevezetővel

HORVÁTH JUDIT (2013): A kortárs roma művészet bemutatkozási színterei Budapesten. A Kugler Art Szalon és a Gallery. *Társadalmi Együttélés* 4. sz.

JUNGHAUS TÍMEA (2006): Kapunyitás – A roma kortárs művészet Magyarországon. In BORDÁCS ANDREA (szerk.): *Közös tér*. Az etnikai kisebbség és kulturális identitás kérdése a Kárpát-medence művészetében. Kiáll. Kat. Budapest, Ernst Múzeum

KÁLI-HORVÁTH KÁLMÁN (2015): *Free-presszionisták, Kezdet*. Budapest, Free-presszionista és Roma Műhely Egyesület

KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN (1994): A magyarországi cigány képzőművészet In BÓDI ZSUZSANNA (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság

KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN (2000): Cigány képzőművészet. In KEMÉNY ISTVÁN (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest, Press Publica Kiadó. Változó Világ 31. kötet

KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN – B. MÜLLER MAGDA (szerk.) (2005): *Péli Tamás*. Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény Alapítvány

KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN (2005): *Péli Tamás (1948–1994)*. Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény Alapítvány

KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN (2013): *Szentandrásy István*. Budapest, L'Harmattan Kiadó

KOROKNAY GYULA (1979): *Horváth Vince népművészet mestere kiállítása*. Nyíregyháza. (Józsa András Múzeum képzőművészeti kiállításainak katalógusai 34.)

MEDGYESI GABRIELLA – GARANCSI GYÖRGYI (2011): *Színekben oldott életek. Cigány festőnők a mai Magyarországon*. Protea Kulturális Egyesület Kiadó

MOLDOVÁN DOMOKOS (1987): *Magyar naiv művészek nyomában*. Dokumentumok. Budapest, Gondolat Kiadó. ill. (Balázs János munkássága)

Művészettörténeti ABC. Budapest, Akadémia Kiadó, 1992.

NÉMETH LAJOS (1968): *Modern magyar művészet*. Budapest, Corvina Kiadó

PATAKI GÁBOR (2007): Mennyből a lúzer...: szubjektív velencei jegyzetek. *Új Művészet folyóirat* 18. évf. 8. sz. 13–15.

PONGRÁCZ ÉVA – VÁRNAGY ELEMÉR (1996): *Roma gyermekek képzőművészeti képességfejlesztése*. Zsámbék, Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola Romológiai Tanszék. (A Hét Szabad Művészet Könyvtára)

SZUHAY PÉTER (1996): *Ki beszél? Cigány/roma reprezentáció a képző- és fotóművészetben.* http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/eticitas_kulonbsegeteremto_tarsadalom/pages/024_ki_beszeli.htm

SZUHAY PÉTER (szerk.) (1998): *Cigány-kép – Roma-kép. Gypsy-Image – Roma-Image.* A Néprajzi Múzeum „Romák Közép- és Kelet-Európában” című nemzetközi kiállításának képeskönyve. Budapest, Néprajzi Múzeum

SZUHAY PÉTER (1999): *A magyarországi cigányág kultúrája: etnikus kultúra vagy szegénység kultúra?* Budapest, Panoráma Kiadó

ZÁDOR ANNA – GENTHON ISTVÁN (szerk.) (1965–1968): *Művészeti lexikon.* 4 kötet. Budapest, Akadémia Kiadó

ZSIGÓ JENŐ (főszerk.) – FRIS E. KATA (szerk.) (2009): *Cigány festészet Magyarországon 1969–2009.* A Cigány Ház Közgyűjteményéből. Budapest, Fővárosi Önkormányzat Cigány Ház – Romano Kher

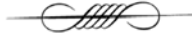
SÜMEGI ZSUZSA

radulyzsuzsa@yahoo.com

PhD hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem), bíró (Pesti Központi Kerületi Bíróság)

A resztoratív gyakorlatok szerepe a roma közösségek integrációjában

The Role of Restorative Methods in Roma Integration

ABSTRACT

Modern societies' social policy is increasingly interested in restorative practices based on the principle of social inclusion. The use of restorative methods supports social cohesion, allows disadvantaged communities to retain their full membership in society and to promote the full realization of integration. In the future, it would be important to create the legal framework for the use of mediators in public administration, in the legislation governing local self-governments, as this experience suggests that it would effectively support disadvantaged groups' access to the law at local level. It is necessary to provide adequate information to the public, to make customers aware of the agreement and in this the media have a key role to play.

KEYWORDS

restorative justice, social cohesion, Roma community, European Union, Council of Europe, mediator, ethics, intercultural mediation, ROMED program, health mediator

DOI 10.14232/belv.2018.3.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.3.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Sümegi Zsuzsanna (2018): A resztoratív gyakorlatok szerepe a roma közösségek integrációjában. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 3. sz. 105–119. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A resztoratív (helyreállító) igazságszolgáltatás tradicionális gyökerei a földrajzilag körülhatárolható közösségekben jöttek létre, ahol a fennmaradás érdeke fontos összetartó erőt képezett. A közösség ellen vétő személyt a közösség tagjai által megtapasztalt sérelem miatt vonták felelősségre, abból a célból, hogy aktív felelősségvállalása után a közösség teljes jogú tagja maradjon.¹ A sérelemért való felelősségvállalás és a jóvátétel a közösség előtt nyilvánosan zajlott. A XXI. századi modern társadalmakban, a globalizáció keretei között a közösségek működése átalakult,² ezért a közösség tagjainak egymás iránti szolidaritását feltételező resztoratív gyakorlatok hatóköre korlátozott.

A modern államok társadalompolitikája egyre nagyobb érdeklődéssel fordul a társadalmi befogadás elvén nyugvó resztoratív gyakorlatok felé.³ A resztoratív módszerek alkalmazása támogatja a társadalmi kohéziót, lehetővé teszi, hogy a hátrányos helyzetű közösségek teljes jogú társadalmi tagságukat megtartsák és elősegítheti az integráció teljes megvalósulását. A resztoratív gyakorlatok – amelynek előzményei a tradicionális közösségekben gyökereznek⁴ – mivel különböznek más, hivatalos stratégiától, jelentős kommunikációs lehetőséget rejtenek magukban az állam és az egyén között. A társadalompolitikán belül a kriminálpolitika, a család- és ifjúsáspolitiká, az oktatási és az egészségügyi szakág terén népszerűek és eredményesek ezek a módszerek.

1. A KOMMUNIKÁCIÓ SZEREPE A RESZTORATÍV ELJÁRÁSOKBAN

A resztoratív eljárások olyan konfliktuskezelő eljárások,⁵ amelyek a konfliktusban érintettek és a közösség bevonásával próbálnak megoldást találni, tervet készíteni a konfliktus rendezésére, az újabb konfliktusok jövőbeni elkerülésére.

A resztoratív eljárásokban a résztvevők közötti kommunikáció *narratív* jellegű, a résztvevők a saját tapasztalataikról beszélnek, ezért érzelmileg telített dialógusokra kerülhet sor. A hagyományos eljárásokhoz képest a resztoratív eljárásban a részvétel *információs többletet* eredményez.⁶ A találkozó lehetőséget ad a résztvevőknek a megállapodás kialakítására, de a resztoratív eljárások megállapodás hiányában sem tekinthetők teljesen eredménytelennek, mert a resztoratív módszer alkalmazása a megértést mindenképpen elősegíti. A mediáció mellett a konferencia módszer és a békítőkör azonos elvek mentén, a közösség szélesebb körének – közöttük a hatóságok képviselőinek – részvétele mellett biztosítja a konfliktusban érintettek helyzetének rendezését, a jövőre vonatkozó cselekvési terv kidolgozását.⁷

¹ GÖNCZÖL 2010.; KEREZSI 2006a.

² KEREZSI 2006b.

³ GYÖKÖS MELINDA – KLOPPER JUDIT – LÁNYI KRISZTINA (szerk.) (2010): *A helyreállító igazságszolgáltatás európai jó gyakorlatai a büntetőeljárásban.*

⁴ FELLEGI 2009.

⁵ GÖNCZÖL 2010.; KEREZSI 2006a.

⁶ VAN NESS 2002.

⁷ MAXWELL – MORRIS – HAYES 2006.; STUART – PRANIS 2006.

A társadalom makroszintjén példa lehet erre, ha egy átalakuló társadalmi-politikai rendszer a múlt bűneivel való szembenézés érdekében a lakosság egésze előtt nyilvánosságra hozza a múltban történeteket. Így történt ez a dél-afrikai apartheid rendszer lebontása után, amikor az átmenet igazságszolgáltatása a sajtón keresztül tárta a nyilvánosság elé az apartheid rendszer áldozatainak és elkövetőinek személyes igazságait.⁸ Mikroszinten az iskolai kortársmediáció, a betegek és egészségügyi szolgáltatók közötti békéltetés, a párkapcsolati mediáció és a büntető-jogi mediáció egy semleges, harmadik szereplő bevonása révén, az önkéntességen alapuló kommunikációval segítheti hozzá a feleket a másik fél szempontjainak megértéséhez.

A helyi szinten a resztoratív módszerek alkalmas eszközök arra, hogy a társadalmi *normákat megerősítsék*,⁹ kifejezzék a közösséget sértő cselekmények miatti rosszállást. A resztoratív módszerek képesek új nézőpontból láttatni az eseményeket és megértetni a cselekmények okait, a másik fél érveit, így elősegíthetik azt, hogy a közösségek változzanak a helyreállító igazságszolgáltatási dialógus hatásaként, azaz *normaalkotó* szerepet tölthet be.¹⁰

2. AZ INTERKULTURÁLIS MEDIÁCIÓ

A globalizáció miatt napjainkban mindennapos a különböző kultúrák találkozása, az eltérő származású, anyanyelvű, vallású emberek egymás mellett élése. Az interkulturális mediáció tágabb értelemben magába foglalja az eltérő nemű, az eltérő társadalmi csoporthoz tartozó, az eltérő életkorú, a kisebbséghez tartozók és a többségi társadalomhoz tartozók és az eltérő anyanyelvű csoportok közötti konfliktusrendezést.¹¹ A megfelelő kommunikáció érdekében a mediátor magas szintű felkészültsége szükséges, különösen fontos az érintett kultúra ismerete, a nyelvismeret. Az interkulturális mediáció nem választhat a mediáció nyugati és keleti modellje között, hanem egy „kultúraegyesítő” modellként kell megjelennie, amelyben szerephez juthatnak azok a rituálék, imák, zenei és művészeti elemek, technikák is, amelyek képesek felébreszteni a csoportok közötti bizalmat.¹²

Már a gyarmatosító népek felismerték azt, hogy a gyarmatosítók és az őslakosok közötti konfliktusok kezelésének eszköze lehet az őslakosok hagyományaihoz való alkalmazkodás, azok tiszteletben tartása. A gyarmatosító nemzetek Kanadában, Új-Zélandon és Ausztráliában az igazságszolgáltatási rendszert „népiesítették”, azaz *részvételi lehetőséget biztosítottak* benne az őslakosoknak, továbbá bevonták az őslakosokat az állami szolgáltatások és a programok terén a döntéshozatalba. *Sutton* szerint az őslakosok döntéshozatala és relatív autonómiája azokon a területeken koncentrálódott, amelyeket az európaiak hozták létre a civilszféra részeként, mint a sport, a szórakozás és a vallás.¹³ Egyes kutatók szerint Kanadában a társadalmi kontroll tradicionális kultúrákhoz „igazítása” azt eredményezte, hogy az őslakosok részvétele a gyarmatosító állam törvényeinek végrehajtásában leplezte a gyarmatosító állam kényszerét, integrációs

⁸ RADULY 2013.

⁹ HUDSON 1998.

¹⁰ HUDSON 1998.

¹¹ MAYER 2017.

¹² MAYER 2017.

¹³ WALKLATE 2006.

modellt hozott létre és megakadályozta az őslakosok autonómia iránti törekvéseit.¹⁴ Széleskörű politikai szándék volt arra, hogy a gyarmatosított országok lakói nagyobb arányban vegyen részt a politikában és a büntető igazságszolgáltatás különböző aspektusaiban, mert ez legitímálta az igazságszolgáltatási rendszert Ausztráliában, Új-Zélandon és Kanadában. Az őslakos döntéshozatalt a jogszabályi felhatalmazásának hiánya jelképekké tette. Kanadában az ítéldőkörök az őslakos kanadaiak számára részvételi lehetőséget biztosítottak az igazságszolgáltatásban, de az ítélező funkciót továbbra is a bírák töltötték be.¹⁵

Szekeres Diána szerint a romani crisis elismerése állami szinten Magyarországon is célszerű lenne, mert „az alulról érkező és a múltból gyökereket merítő kezdeményezéseket meg kell tanulni megismerni, elfogadni és meghonosítani is”. Példaként említi, hogy Kanadában a Királyi Bizottság elismerte az őslakosok saját közigazgatási és igazságszolgáltatási szabályozását, amely lényegében az alternatív konfliktusmegoldásra ad lehetőséget.¹⁶ Hasonlóan a muszlim közösségek alternatív vitarendezési mechanizmusai közel négy évtizede működnek az angol szigetországban.¹⁷

3. AZ INTERKULTURÁLIS MEDIÁCIÓ EURÓPÁBAN

3.1. A resztoratív gyakorlatok az Európa Tanács és az Európai Unió szakpolitikáiban

Az Európa Tanács által elfogadott dokumentumok között először az 1980-as évek elején tűntek fel a mediációra vonatkozó állásfoglalások. Az Európa Tanács többféle aspektusból szorgalmazta a mediáció alkalmazását. Ezt jól mutatja az, hogy az ajánlások egy része tárgyakat tekintve áldozatvédelemmel, a közösségi büntetésekkel és a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásával foglalkozott, más részük a büntetőeljárás egyszerűsítésének és gyorsításának standardjait írta le. A Miniszterek Bizottsága a polgári ügyekben alkalmazható közvetítésről 1998-ban, míg a büntetőügyekben alkalmazható mediációról 1999-ben fogadta el külön ajánlását, ezzel még hangsúlyosabbá tette a mediáció népszerűsítését. A bevándorló családokból származó fiatalkorúak bűnözéséről szóló R (88) 6. számú ajánlás (*on the social reactions to juvenile delinquency among young people coming from migrant families*) feltevése szerint a bevándorló fiatalkorúak bűnözése integrációjuk hiányos voltára vezethető vissza, ezért amennyiben kapcsolatba kerülnek a büntető igazságszolgáltatással, akkor az eljárásnak társadalmi integrációjukat kell elősegítenie. Kiemeli az ajánlás a diszkrimináció tilalmát és kulturális másságból eredő konfliktusok békés úton történő rendezésének követelményét, tehát a befogadás mint resztoratív érték megjelent a dokumentumban.

Az első fontos átfogó kutatás a romákról 1984-ben készült az Európai Unió keretében,¹⁸ ez rámutatott a mediáció jelentőségére a roma gyermekek iskoláztatása szempontjából. 1989-ben

¹⁴ WALKLATE 2006.

¹⁵ ZINSSTAG – TEUNKENS 2011.

¹⁶ SZEKERES 2012.

¹⁷ ZÓDI 2015.

¹⁸ LIÉGEOIS 2012.

készült az Európai Unió újabb kutatása,¹⁹ amely számos lehetőséget ajánlott a mediátorok tevékenységének a fejlesztésére. 1993-ban roma szervezetek készítettek tanulmányt,²⁰ amely szintén felhívta a figyelmet a mediáció, az együttműködés jelentőségére, a mediátorok képzésére és helyzetére. Az 1990-es években helyi és nemzeti kezdeményezések voltak, 1994-ben az európai helyi és regionális hatóságok tanácskozásán szintén előkerült ez a téma, néhány város együttműködése révén tematikus találkozót szerveztek.²¹ 2000-ben a Miniszterek Bizottsága elfogadta a roma gyermekek oktatásáról szóló ajánlást.²² 2004-ben számos tanulmány, publikáció rámutatott az iskolai mediáció fontosságára.²³ 2004-ben a mediátorok és az iskolai segítő státuszát igyekeztek rendezni egy szemináriumon, különféle módszereket, mediációt alkalmaztak az oktatásban.²⁴ Egy szakértőkből álló testület végzett kutatást, amelynek az eredményeit harmincöt országban publikálták.²⁵

*2009-ben a 4. számú ajánlás az európai romák és travellerek oktatásáról*²⁶ ismét rávilágított az iskolai mediátor foglalkoztatásának a jelentőségére. A *strasbourgi nyilatkozat*²⁷ a romákról szintén felhívta a figyelmet a mediáció jelentőségére és felhívták az államokat, hogy alkalmazzák a mediátorokat az oktatásban, egészségügyben, foglalkoztatás során és képezzék őket az Európa Tanács által meghatározott irányelvek és kézikönyv szerint.

2010 decemberében az Európai Unió és az Európa Tanács által finanszírozott ROMEDI1 program előzményeként egy mediátorokból álló testület meghatározta a projekt alapelveit, felépítését. Az első képzést 2011 januárjában tartották, majd 2011 augusztusában meghatározzák, hogy mi a tananyag illetve az etikai alapelvek. Az alapelvek alapján az első gyakorlati képzés 2011. január és március között valósult meg, ahol több mint négyszáz mediátor vett részt, hat hónappal később, szeptember és december között újabb tanácskozásra került sor, ahol mediátorokat jelöltek ki az emberi jogok védelme érdekében, az előítéletek elleni küzdelem érdekében.

3.2. Az interkulturális mediáció alapelvei

*A 2012. évi 9. számú ajánlás a mediáció szerepéről, a romák emberi jogainak tiszteletben tartásáról és társadalmi befogadásukról*²⁸ felhívta a tagállamokat arra, hogy alakítsanak ki olyan mediációs eljárást, amely a roma közösségeket érinti és az alábbi alapelveken nyugszik:

- emberi jogok tiszteletben tartása,
- rendszeres konzultáció, részvétel,

¹⁹ LIÉGEOIS 2012.

²⁰ LIÉGEOIS 2012.

²¹ LIÉGEOIS 2012.

²² LIÉGEOIS 2012.

²³ LIÉGEOIS 2012.

²⁴ LIÉGEOIS 2012.

²⁵ LIÉGEOIS 2012.

²⁶ LIÉGEOIS 2012.

²⁷ LIÉGEOIS 2012.

²⁸ Az Európa Tanács Miniszterek Bizottsága 2012. szeptember 12-én fogadta el.

- interkulturális érzékenység, erőszakmentes kommunikáció, konfliktusrendezés,
- pártatlanság,
- mediátorok autonómiája,
- mediátorok megfelelő munkafeltételeinek biztosítása központi és helyi szinten is.

Az interkulturális mediáció alapelveit²⁹ a ROMED projekt az alábbiakban fektette le:

- (1) Az *emberi jogok tiszteletben tartása* és megfelelő bánásmód minden személlyel szemben, az integráció előmozdítása. Az emberi méltóság tiszteletben tartása azáltal valósul meg, hogy a mediátor mind a roma közösségek, mind a közintézmények irányába bizalommal fordul és tiszteletben kell tartania a szakmai szempontokat. A mediátor feladata a roma közösség tagjai és az intézmények közötti kapcsolati modell kialakítása.
- (2) Biztosítani kell az *egyenlő hozzáférést a jogokhoz*, elő kell mozdítani a jogtudatosságot, tiszteletben tartva a jogszabályokat és a közigazgatási eljárást. A mediátor feladata, hogy biztosítsa a roma közösség számára a hozzáférést a jogaikhoz és támogassa a tényleges joggyakorlást, speciális szükségletek esetében is. Nem lehet egyéni kivételeket tenni a közigazgatási kötelezettségek teljesítése alól. Amennyiben szükséges, a mediátornak speciális eljárást kell lefolytatnia, a demokrácia és a jogállamiság alapelveinek keretei között.
- (3) A mediátor felelős azért, hogy elősegíti a mindkét fél számára megfelelő megoldások megfogalmazását. A mediátornak azonban nem feladata az, hogy minden problémára találjon megoldást. A mediátornak figyelembe kell vennie a roma közösség tagjainak a szükségleteit és az intézményi apparátus szükségleteit és elő kell segítenie a megértést a két fél között. A mediátor nem mondhatja ki senkinek a felelősségét, nem döntheti el, hogy mi a legjobb megoldás. A mediátornak tartózkodnia kell attól, hogy nyomást gyakoroljon a felekre, *pártatlanul* kell közreműködnie.
- (4) A mediátor *proaktív* módon jár el. A roma emberek sok esetben nem ismerik a jogaikat. A mediátor proaktivitása abban nyilvánul meg, hogy a különféle helyzetek elemzése során azonosítja a jogismeret hiányát és meg kell előzni azt, hogy a jövőben hasonló helyzetek alakuljanak ki.
- (5) A mediátorok *titoktartási kötelezettséggel* végzik munkájukat, azaz a szakmai tevékenységük megismert adatokat bizalmasan kell kezelniük, kivéve, ha az érintett személy hozzájárult az adatai nyilvánosságra hozatalához.
- (6) A mediátor a feleket nem befolyásolhatja. A mediátor szerepe az információkhoz való hozzáférés támogatása és a kapcsolatépítés az intézmények és a közösség között. A mediátor nem használhatja a hatalmát arra, hogy manipulálja egyik vagy másik felet. A mediátornak tiszteletben kell tartani a *felek autonómiáját*.
- (7) A mediátor *tiszteletben tartja a közösségek hagyományait és a kultúráját*, feltéve, hogy az összeegyeztethető az emberi jogokkal és a demokrácia alapelveivel. Minden közösség rendelkezik hagyományokkal, speciális tradíciókkal, azaz olyan normákkal, amelyek a többségi társadalom

²⁹ *Code of Ethics for Mediators.*

normáitól különböznek. A mediátornak fel kell ismernie ezeket a tradíciókat és e normákat tiszteletben kell tartania. A mediátornak támogatnia kell a kívülállókat is abban, hogy megértsék és tiszteletben tartsák a közösségek hagyományait.

- (8) A mediátor a közösség minden tagjával szemben azonos méltósággal és minden ügyben azonos körültekintéssel jár el. A mediátor *nem alkalmazhat különbségételt* nem, életkor, társadalmi helyzet szerint. Amennyiben a mediátor érintett az ügyben családtagja vagy egyéb ismeretsége folytán, akkor a mediátor nem járhat el, hanem a mediációt egy külső támogató részvételével kell megvalósítani.
- (9) A mediátor a *szakmai döntései és az e munkán kívüli (magánéleti) tettei között képes különbséget* tenni. A mediátornak a közösség tagjait tájékoztatnia kell mediátori munkájáról és arról, hogy hogyan kerülhetnek kapcsolatba vele.
- (10) A mediátor együttműködik más mediátorokkal, más szakmák képviselőivel. A mediátor professzionális szakmai szereplő, aki *szorosan együttműködik más hivatásrendekkel*, például egészségügyi szakterületen dolgozókkal, szociális munkásokkal, pedagógusokkal a feladatainak ellátása érdekében. A mediátorok támogatják egymást a munkában, valamennyi mediátornak lehetősége van arra, hogy megossza tapasztalatait, sikereit és kudarcait a kollégáival.

3.3. Az interkulturális mediáció „jó gyakorlatai” Európában

A mediáció mára fontos részévé vált a sérülékeny csoportokhoz tartozókkal foglalkozó szakpolitikának például Bulgáriában, Lengyelországban, ahol a roma aktivisták sürgették a roma segítők, mediátorok iskolai alkalmazását.³⁰ Bosznia Hercegovinában és Macedóniában az Európa Tanács és az Európai Bizottság pilot programja révén kezdték meg a működésüket az egészségügyi mediátorok.³¹

Az *egészségügyi mediátorok* jó példák az együttműködésre a civil társadalom, a hatóságok és a sérülékeny csoportok között. Az egészségügyi szakterületen az hívta életre a roma mediátorok működését, hogy a romák között a várható élettartam jóval alacsonyabb, mint a többségi társadalomhoz tartozók körében.³² A mediátorok munkája hozzájárul a romákkal kapcsolatos sztereotípiák leküzdéséhez, a roma közösség tagjainak egyenlő méltóságú emberként történő éléséhez. Nagyon fontos az egészségügyi szakdolgozók által nyújtott szakmai támogatás és hogy megteremtsék a roma mediátorok számára a működésük jogi kereteit, intézményi feltételeit és a monitorozás módszerét. A roma mediátorok működésének fenntarthatóságát biztosítani kell megfelelő javadalmazással.

A roma közösségekben a mediátorok kulturális különbözőségeket azonosítottak, például a lengyelországi roma közösség szerint minden orvos kulturálisan „tisztátalan”. A korai házasság és gyermekvállalás kihathat a roma nők egészségére, és a roma közösségekben tapasztalható a szülés előtt, a terhesség alatt és a szülés után az egészségügyi ellenőrzés hiánya, az oltásokkal kapcsolatos előítéletek és a bizalmatlanság.

³⁰ VERREPT ET AL. 2016.

³¹ VERREPT ET AL. 2016.

³² VERREPT ET AL. 2016.

Az egészségügyi mediátorok alkalmazásának feltétele, hogy legalább középfokú végzettséggel rendelkezzenek, további feltétel a gyakorlati képzés elvégzése, roma egészségügyi mediátor képzés, roma származás vagy roma nyelvismeret, a roma közösség által elfogadottság, számítógépes ismeretek és mobilitás. Jó gyakorlatnak tekinthető, hogy Bulgáriában³³ versenyvizsgán választják ki valamennyi mediátort, majd kettőszáznegyven órás elméleti képzésben vesznek részt. A gyakorlati képzést önkormányzati forrásokból és projektekből finanszírozzák.³⁴

Az egészségügyi mediátor feladata az együttműködés a szakemberekkel a védőoltások beadása érdekében, azonosítani a beteg személyeket, a terhes nőket, az írástudatlan emberek segítése az egészségügyben, találkozók szervezése az egészségügyi kultúra fejlesztése érdekében és a diszkrimináció jelzése. 2007-ben létrejött a nemzeti mediátorok együttműködési hálózata, amely mediátorokból, orvosokból és egészségügyi szakdolgozókból áll. A résztvevők jó együttműködést alakítottak ki a helyi önkormányzatokkal, a hálózatnak jelenleg egyszázkilencven tagja van.

Az Európai Unió és az Európa Tanács által szervezett ROMED1 program 2011 és 2013 között huszonhárom európai országban valósult meg, a programban ezerháromszáz képzett mediátor vett részt, ebből Magyarországon összesen negyvenöt mediátort képeztek. A program célja a roma közösségek és a közintézmények közötti mediáció megvalósítása volt. A projekt során roma mediátorokat képeztek és foglalkoztattak.

A ROMED2 projekt célja az intézkedések hatásának elmélyítése volt azokon a területeken, ahol már működött a mediáció. A ROMED2 program oktatási tervét nemzetközi szakértőkből álló testület dolgozta ki.³⁵ A ROMED2 nemzeti támogató csoportja közreműködésével az oktatási terv részét képezik a vezetésről, a hatáskörökről, a résztvevői és bevonásos döntéshozatalról, a konfliktuskezelésről és az interkulturális kompetenciák kidolgozásáról szóló információk. Trénerket és facilitátorokat képeztek arra, hogy az oktatási tervet hogyan lehet megvalósítani a gyakorlatban.

Minden projekt helyszínén közösségi akciócsoportot hoztak létre, amely feltérképezte a helyi közösség problémáit, prioritásokat határozott meg és közösségi cselekvési tervet fejlesztett ki. Havi rendszerességgű képzések keretén belül a program biztosította a közösségi akciócsoport tagjainak a képzését. A projekt megvalósításában kiemelkedő szerepe volt a közösségi akciócsoportnak, ők maguk a roma polgárok, akik részt vesznek a projektben. Lehetőséget kínált a résztvevőknek arra, hogy saját maguk hallassák a hangjukat, kiemelt figyelmet fordítanak a roma nők részvételére.

A ROMED2 projekt jelenleg tíz országra koncentrál, ezek Belgium, Bosznia Hercegovina, Bulgária, Görögország, Magyarország, Olaszország, Portugália, Románia, Szlovák Köztársaság és Macedónia, ahol átlagosan öt-hat önkormányzatot választottak ki a projekt megvalósítására. A magyar települések közül Jászfényszaru, Pécs, Bag, Nagyecsed és Nyírbátor önkormányzata vett részt a projektben. A projektben résztvevő tíz ország közül öt olyan ország van, amely az Európa Tanács ROMED2 nevű projektjében is részt vesz, amellyel az Európa Tanács és az Európai Unió közös célja a hatósági szervek felkészítése a romák demokratikus részvételére. A hosszú távú cél egy olyan folyamat elindítása, amely fenntartható és jobb kapcsolatot eredményez a résztvevő közösségek és a közintézmények között, jobb életet és jó kormányzás teremt a roma közösségek és a helyi hatóságok között.

³³ VERREPT ET AL. 2016.

³⁴ VERREPT ET AL. 2016.

³⁵ GAILLARD 2017.

4. AZ INTERKULTURÁLIS MEDIÁCIÓ LEHETŐSÉGEI MAGYARORSZÁGON

4.1. A resztoratív gyakorlatok hazai jogi környezete

A mediáció a magyar jogrendszerben közel két évtizede élő jogintézmény, amelyet elsőként az egészségügyi szakterületen, majd a polgári ügyekben, a büntető ügyekben és a gyermekvédelemben vezettek be. Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény és az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény alapján a közigazgatási eljárásban és az egyenlő bánásmód követelményének megsértése miatt indult eljárásokban nincsen helye közvetítői eljárásnak, a felek közötti egyezségkötésre azonban sor kerülhet, amelyet a hatóságok jóváhagyhatnak.³⁶

A 2000. évi CXVI. törvény az egészségügyi közvetítői eljárásról szabályozza az *egészségügyi szolgáltató és a beteg közötti jogvita* esetén alkalmazható eljárást, amely a Magyar Igazságügyi Szakértői Kamarához benyújtott kérelemre indul, alapelve az önkéntesség és a titoktartás.³⁷ A közvetítői eljárásban eljáró tanács tagjait (egy jogász, két felsőfokú végzettséggel rendelkező közvetítő) a felek jelölik ki a kamara által vezetett névjegyzékből és az eljárásba szakértő is bevonható. A közvetítői eljárás keretében a felek egyezséget köthetnek, amely nem teljesítés esetén kötőerővel bír, mert végrehajtási záradékkal látható el.³⁸ Az egészségügyi közvetítői eljárás részletes szabályait a 4/2001. (II. 20.) EüM-IM együttes rendelet szabályozza.

A közvetítői tevékenységről szóló 2002. évi LV. törvény 2003. március 17. napján lépett hatályba, szabályozza a *polgári jogviták* bíróságon kívüli rendezését. A közvetítés olyan sajátos permegelőző vagy bírósági illetve hatósági eljárás befejezését elősegítő, egyeztető, konfliktuskezelő, vitarendező eljárás, amelynek célja a vitában érdekelt felek kölcsönös megegyezése alapján a vitában nem érintett, harmadik személy bevonása mellett a felek közötti vita rendezésének megoldását tartalmazó írásbeli megállapodás létrehozása. A polgári ügyekben eljáró közvetítők névjegyzékét az igazságügyi miniszter vezeti, a névjegyzék részletes szabályait jelenleg a 417/2017. (XII. 19.) Korm. rendelet tartalmazza. A polgári ügyekben a közvetítést többnyire erre szakosodott civil szervezetek végzik.

A törvény 2012 óta tartalmazza a bírósági közvetítésre vonatkozó szabályokat és bevezette az úgynevezett kötelező közvetítést. A kötelező közvetítés nemcsak a bíróság által rendelhető el a polgári perben, hanem azt a gyámhatóság is elrendelheti, akár a felek hozzájárulása nélkül is. A jogszabály 38/C. § (2) bekezdése értelmében a közvetítésre kötelezés esetén a felek kötelesek a kapcsolatot felvenni egy közvetítővel és kötelesek egy közvetítői megbeszélésen részt venni. Mindez nincs összhangban az önkéntesség elvével, hanem azt áttöri.³⁹

A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 124. §-a alapján a bíróság kötelező közvetítői eljárás igénybevételére kötelezheti a feleket. A jogszabály miniszteri indokolása a Ptk. 4: 172. §-ára utal vissza, azaz az indokolás alapján a szülői felügyelet rendezése iránti perekben alkalmazható e rendelkezés, bár ez magából a Pp. 124. §-ából nem következik.

³⁶ 2016. évi CL. törvény 75. §, 2003. évi CXXV. törvény 16. § (13) bekezdés.

³⁷ 2000. évi CXVI. törvény 10.§.

³⁸ 2000. évi CXVI. törvény 11. § (3) bekezdés.

³⁹ BÉKY 2013.

A felek a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 4:22. § alapján a házassági bontóper megindítása előtt kezdeményezhetnek közvetítői eljárást, illetve ezt a bíróság kezdeményezésére is igénybe vehetik, majd a megkötött megállapodást perbeli egyezségbe foglalhatják. A Ptk. 4:177. §-a alapján a gyámhatóság kérelemre vagy a gyermek érdekében hivatalból, a szülői felügyeletet gyakorló szülő és a gyermekétől különélő szülő közötti megfelelő együttműködés kialakítása, a különélő szülő jogainak biztosítása, a különélő szülő és a gyermek közötti kapcsolattartás érdekében a szülők számára közvetítői eljárás igénybevételét rendelheti el. A jogszabályhoz fűzött magyarázat rögzíti azt, hogy a gyámhatóság által elrendelt közvetítésre a 2002. évi LV. törvényt kell alkalmazni.

Az eljárás részletes szabályait a gyámhatóságokról valamit a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet tartalmazza, ennek 30/A.§ alapján a kapcsolattartás rendezésével, végrehajtásával és a szülői felügyelet gyakorlásával összefüggő kérdések közvetítői eljárás keretében is rendezhetőek. Erre az eljárásra a 2002. évi LV. törvény rendelkezéseit kell alkalmazni. A támogatott közvetítői eljárást a területi gyermekvédelmi szakszolgálat közvetítője biztosítja, míg a gyermekvédelmi közvetítői eljárásban a mediátori feladatok a névjegyzékben szereplő mediátorok látják el. A közvetítői eljárás lefolytatására díjazás ellenében kerülhet sor, a támogatott közvetítői eljárásra azonban költségmentesség engedélyezhető.⁴⁰ A jogszabály 30/A. § (7) bekezdése azonban szankciós jelleggel előírja, hogy az a fél, aki a megállapodás megkötésének elmaradásáért felelős, köteles a mediátor díjának megfizetésére.⁴¹

A közvetítői eljárásra vonatkozó szabályokról szóló tájékoztatás után a jogszabály 30/B. § (2) bekezdés a) pontja alapján a felek szabadon döntenek arról, hogy a gyermekvédelmi közvetítői eljárás vagy a támogatott közvetítői eljárás lefolytatását kéri-e, és arról is, hogy melyik közvetítőt választják. A törvény 30/C. §-a alapján a gyámhatóság a felek kérelmére jóváhagyja a közvetítői eljárásban megkötött megállapodást.

Úgy vélem, hogy a mediáció a gyermekvédelem eszköztárát hasznos jogintézménnyel bővítheti, és célszerű lenne, ha nem kizárólag a szülői felügyelet rendezésével kapcsolatos ügyekben, hanem egyéb ügytípusokban is alkalmaznák (például a veszélyeztetett gyermekek ügyeiben, tankötelezettséggel összefüggő mulasztás esetén, tizenégy éven aluli gyermekkorú bűnelkövetők ügyeiben). Álláspontom szerint a nemzetközi sztenderdekkel és a mediáció filozófiájával nem egyeztethető össze a törvényi szabályozás azon része, amely alapján a felek kötelezhetőek a közvetítői eljárás kezdeményezésére és az sem, ha a feleket a részvétel elmaradása és a megállapodás megkötésének elmaradása miatt szankció sújtja, mert ez ellentétes az önkéntes részvétel elvével. Az alkalmazás nem nélkülözheti az apparátus megfelelő szakmai képzését, az intézményi feltételek megteremtését és a nemzetközi sztenderdeknek megfelelő gyakorlatok kialakítását. A polgári és gyermekvédelmi ügyekben alkalmazott mediáció tapasztalatairól készült átfogó kutatások nem ismertek és a téma kutathatóságát megnehezíti a mediáció zártkörűsége és a mediátor titoktartási kötelezettsége.

⁴⁰ 2002. évi LV. törvény.

⁴¹ 2002. évi LV. törvény.

4.2. Az alternatív konfliktusrendezés tradicionális formái a roma közösségekben

A resztoratív igazságszolgáltatás tradicionális gyökerei több társadalomban azonosíthatóak, így a kanadai Navajo indiánoknál, az új-zélandi maori közösségekben és a dél-afrikai ubuntu hagyományban. A Magyarországon élő nemzetiségek közül a közösségen belüli konfliktusrendezés a tradicionális oláhigány közösségekben élő hagyomány. A kutatási eredmények szerint, a roma közösségek évente három-négy alkalommal tartottak úgynevezett „cigány törvényszéket”, amely egy nyilvános, konfliktusrendező informális eljárás volt. Szerepe volt benne a keresztény hitvilágnak, a konfliktusban érintett felek esküt tettek a kommunikáció megkezdése előtt. Az esküt hitelességét különböző tárgyak felhasználásával erősítették meg (fekete kendő, lánc, víz).

Modern fogalmaink szerint polgári jogi (családjogi) jogvitákban jártak el, kártérítés, adósság, lányszöktetés, hűtlen elhagyás ügyében és hasonló tárgyú büntetőügyekben. Az eljárás időigényes, alapelve az önkéntesség és a szóbeliség. Első lépésként kísérletet tettek az egyezségkötésre (divano, svato). Ha ez eredménytelennek bizonyult, úgy az öregek tanácsa két-három napon belül kris tartott, amelybe a konfliktusban érintett felek „tagot” küldtek.⁴²

Az eljárás esküvel kezdődött, formális, ünnepélyes keretek között és teret adott a hangos, érzelmileg telített kommunikációnak. A történekről bizonyítási eljárást folytattak le, ügyvédi képviselőre nem volt lehetőség. Maga a béketárgyalás adott keretet a bizonyítási eljárásnak, ahol a felek elmondása, a tanúk vallomása és az igazság bizonyosságául szolgáló eskütétel alapján döntöttek a felelősségről. Kiemelt jelentőséggel bírt az eskü, ellentmondásos, vitás helyzetekben tettek esküt feszület előtt, szenteltvíz mellett.

A szankció a megrovástól, az erkölcsi aggályok megfogalmazásától, a pénzbüntetéstől a közösségből való kizárásig terjedhetett, azonban ez utóbbi kivételes és a legsúlyosabb büncselekmények elkövetése esetén fordult elő. Az öregek tanácsa az íratlan szabályok, szokások alapján hozta meg a döntést. Aki ugyanabban az évben másodjára állt kris előtt, őt súlyosabb kártérítésre kötelezték. A bírák e béketárgyalás megtartásáért vatrai-ra jogosultak, amely pénzüsszeget az ítélet kihirdetése előtt fizettek meg a felek. A kris végén a konfliktusban érintettek békésen kezét fogták. A büntetés kihirdetésével a közösségben helyreállt a harmónia.

A magyarországi romani kris célja elkerülni azt, hogy közhatalmi eljárás és romani kris folyjon ugyanabban az ügyben.⁴³ Ezzel szemben a *romániai Criss romani* az állami igazságszolgáltatás rendszerétől elkülönülten működő béketárgyalásos módszer, amely nem zárkózik el attól, hogy párhuzamosan folyjon a közhatalmi eljárással. A Criss romani jogszokás célja a közösségen belüli béke helyreállítása. A kommunikációt rituálék tarkítják, az eljárás nyilvános.⁴⁴

Álláspontom szerint az eljárás resztoratív jellegűnek tekinthető, mert célja a közösségen belüli béke helyreállítása. A konfliktuskezelő eljárást a roma közösségen belüli konfliktusok rendezésére alkalmazták. A nem roma származású férfiak tanúként vehettek részt az eljárásban.⁴⁵

⁴² SZEKERES 2012.; LOSS 2005.

⁴³ SZEKERES 2012.; LOSS 2005.

⁴⁴ SZEKERES 2012.; LOSS 2005.

⁴⁵ SZEKERES 2012.; LOSS 2005.

4.3. Az interkulturális mediáció tapasztalatai Magyarországon

A ROMED programban résztvevő öt magyar település közül az alábbiakban a Nyírbátorban és a Nagyecsedben megvalósult programot mutatom be.

A 13 000 lakost számláló *Nyírbátorban* háromezer főre tehető a roma lakosság aránya.⁴⁶ A roma lakosság alacsony képzettsége miatt magas a munkanélküli romák száma, a területi elkülönülés miatt a romák többsége az állami, míg a nem romák nagy hányada egy egyházi fenntartású magániskolában folytatja a tanulmányait.

A Közösségi Akciócsoport (KACS) az oktatási kérdések megtárgyalása érdekében találkozót szervezett, és bevonták az iskolák vezetőit, a város képviselőit a szegregáció, a szülőkkel való együttműködés és a gyermekek iskolai kimaradásáról szóló kérdések megtárgyalásába. A helyi önkormányzat második iskolabuszt indított a romák által lakott településrész és az iskola között, amely hozzájárult a romák oktatáshoz való hozzáférésehez. A helyi önkormányzat ösztöndíj programot indított általános iskolások és középiskolások számára a helyi cégek adományaiból, a programmal a szakiskolai végzettség megszerzését próbálják támogatni. A 2016/17-es tanévben indult program célkitűzése 50-100 diák támogatása volt, továbbá sportösztöndíj program is indult. A városban iskolai mediátorokat működtetnek, akiket a helyi közmunkások közül választottak ki. Az ő feladatuk a roma gyermekek szülei és az iskola közötti kommunikáció támogatása, a gyermekek iskolai jelenlétének figyelemmel kísérése. Az iskolai mediátorok rendszeres tájékoztatják az önkormányzatot, munkájuk megítélése kedvező.

A KACS a foglalkoztatás terén szintén összehozta a helyi cégek és intézmények képviselőit, felhívták a figyelmet az elérhető roma munkaerőre, míg a cégek ismertették a kiválasztási folyamatokat. A helyi gazdasági társaságok a konzultáció eredményeként ösztöndíjprogramot alapítottak a foglalkoztatási képesség növelése érdekében. Előrelépésnek tekinthető a helyi hulladékgyűjtés megszervezése, az illegális hulladéklerakó felszámolása. A KACS további célkitűzésként fogalmazta meg a fiatalkorúak droghasználatának, a hulladékgyűjtésnek és a gazdátlan ebek ügyének rendezését is.

A nyolctagú Közösségi Akciócsoport a projekt eredményének tekinti a kommunikáció fejlődését, miszerint a hátrányos helyzetű lakosok ma már jobban átlátják az állami adminisztratív rendszer működését, magabiztosabban meg tudják fogalmazni a véleményüket.

*Nagyecsed*en egy mediátor részt vett a ROMED1 mediátor képzésében. A projekt megvalósításában nehézséget okozott a Közösségi Akciócsoport tagjainak magas fluktuációja.⁴⁷ Mivel az akciócsoport tagjai a helyi önkormányzat foglalkoztatásába álltak közmunka keretében, szociálisan, gazdaságilag és politikailag függő helyzetben voltak a helyi önkormányzattól, amely nem tette lehetővé a mediátorok autonóm működését.

Létrejött azonban egy húsz-harminc fős önkéntes csoport és a projekt eredménye, hogy létrehozta a romák új formális és informális képviselői szerveit. Az egyének szintjén elért változás, hogy a roma lakosok megtapasztalták a jogaik és állampolgárságuk gyakorlásának mikéntjét, elsajátították a formális és informális gyakorlatokat, saját érdekeiket képviselői érdekében.

⁴⁶ *Esettanulmány Nyírbátor 2016.*

⁴⁷ *Esettanulmány Nagyecsed 2016.*

Sikeresen jártak el a helyi hulladékgyűjtéssel foglalkozó céggel szemben, amely eltörölte a korábban jogtalanul kivetett díjakat.

A közös munka révén fókuszba került a romungró közösség, amely a helyi oláhigány közösséghez képest kedvezőtlenebb helyzetben van a rossz gazdasági körülmények és lakáshelyzet miatt. A program hatására fejlődött a romungró közösség érdekérvényesítő képessége, egy civil szervezetet is regisztráltak. A helyi önkormányzat partnerként tekint a helyi roma szervezetre, a mediáció hidat képezett a közösségek között fejlesztést igényel azonban, hogy az elvégzett munka anyagi elismerésére is sor kerüljön.

Jó resztoratív gyakorlatnak tekinthető a 2000-ben a Tiszavasvári Rendőrkapitányság által szervezett lovasfogathajtási engedély megszerzésére indított tanfolyam, amelyen a korábban szabálysértési szankciókkal sújtott romák is részt vettek, így kerülve el a jövőbeni szankcionálásukat.⁴⁸

ZÁRÓ GONDOLATOK

A resztoratív igazságszolgáltatás módszerének alkalmazása mind a társadalom, mind az állam számára előnyös. A konfliktusrendezés kultúrájának változása révén a hatóságokra és a bíróságokra érkező ügyek száma csökkenthető, a felek elkerülhetik a bizonyos esetekben hosszadalmas, költség eljárásokat. A jövőben fontos lenne megteremteni a mediátorok alkalmazásának jogi kereteit a közigazgatásban, a települési önkormányzatokra vonatkozó jogi szabályozásban, mert ez a fenti tapasztalatok szerint *a hátrányos helyzetű csoportok joghoz való hozzáféréseinek biztosítását helyi szinten hatékonyan támogatná.*

A megbékélés, a konfliktusfeloldás módszerének elterjedéséhez a társadalomban a jog eszközei önmagukban nem elégségesek. Szükséges a lakosság megfelelő tájékoztatása, az ügyfelek fogékonyra tétele a meggyezésre és a médiának ebben kiemelt szerepe van.⁴⁹ A kutatási eredmények szerint a politikai hatalom szándéka nélkül nem lehetséges változtatni azon, hogy a média a morális pánik ébresztésének eszköze legyen és bizonyos társadalmi csoportokat megbélyegezzen.⁵⁰ A társadalompolitika eszköze lehet a kampány, az új jogintézmények népszerűsítése.⁵¹ Sajnos erre csupán néhány hazai példát is találunk: az *Értsd meg!* kampány iskolai konfliktusok rendezésének módszereit népszerűsíti Somogy megyében,⁵² míg a *Tudtad-e* civil kampány az állampolgári jogok tudatosítása keretében a mediációt is népszerűsíti.⁵³ A nemzetközi szervezetek közül ki kell emelni a European Forum for Restorative Justice kampányát, amely az Alternative projekt keretében az interkulturális konfliktusok feloldási eszközeit népszerűsítette.⁵⁴

⁴⁸ KÁLLAI 2008.

⁴⁹ KEREZSI 2012.

⁵⁰ *Building social support for restorative justice projekt 2017.*

⁵¹ Hasonló példa erre a romániai polgári perekben alkalmazott mediációt népszerűsítő kampány, amelyben a lakosságot nyílt előadásokon és joghallgatók által tartott szemináriumokon tájékoztatták a jogintézményről. <http://jogaszvilag.hu/rovatok/vilagjogasz/kiserletek-a-mediacio-felviragoztatasa-romaniaban>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 10.

⁵² <http://www.aldozatsegito.hu/index.php/projektrol/projekt-bemutatas/ertsd-meg-kampany>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 10.

⁵³ <http://tudtade.blog.hu/>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 10.

⁵⁴ <http://www.alternativeproject.eu/publications/media/>.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÉKY ÁGNES ENIKŐ (2013): A gyermekek szerepe a családi jog mediációban, különös figyelemmel az ítélőképeség kérdésére. *Jogelméleti Szemle* 13. évf. 1. sz. 15–30.

BERNÁT ANIKÓ (2014): Leszakadóban: A romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. In KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. Budapest, TÁRKI. 250–263.

FELLEGI BORBÁLA (2009): *Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó

GÖNCZÖL KATALIN (2010): Kriminálpolitika és bűnözéskontroll Magyarországon: reformok 2002–2009. *Kriminológiai Tanulmányok* 47. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet. 72–86.

GYÖKÖS MELINDA – KLOPPER JUDIT – LÁNYI KRISZTINA (2010): *A helyreállító igazságszolgáltatás európai jó gyakorlatai a büntetőeljárásban*. Konferenciakötet. Budapest, Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium

HAVAS GÁBOR – KEMÉNY ISTVÁN – LISKÓ ILONA (2000): *Cigány gyerekek az általános iskolákban*. Kutatási zárótanulmány. Budapest, Oktatáskutató Intézet

HUDSON, B. (1998): *Restorative justice: the challenge of sexual and racial violence*. *Journal of Law and Society*. 1998. 25/2.. 237–256.

KEREZSI KLÁRA (2006a): *Konfrontáció és kiegyezés. A helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában*. Akadémiai nagydoktori értekezés. Budapest

KEREZSI KLÁRA (2006b): A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról. *Büntetőjogi Kodifikáció* 6. évf. 2. sz. 3–20.

LIÉGEOIS, JEAN-PIERRE (2012): *Developments in mediation – current challenges and the role of ROMED*. Strasbourg, European Council

LŐRINCZ VERONIKA – LOSS SÁNDOR (2002): Romani Kris a dél-békési oláh cigányoknál. *Beszélő* 7. évf. 9–10. sz. 146–152. <http://beszelo.c3.hu/02/0910/17loss.htm>

MAXWELL, G. – MORRIS, A. – HAYES, H. (2006): Conferencing and restorative justice. In SULLIVAN, DENNIS – THIFFT, LARRY (eds.): *Handbook of Restorative Justice. A Global Perspective*. London – New York, Routledge. 92.

MAYER, CLAUDE-HELENE (2017): *Methodological challenges in intercultural mediation*. Előadás, Berlin, European Forum for Restorative Justice, 2017. június 2.

MOLDOVA ZSÓFIA (2015): *Szabálysértésipar*. Budapest, Magyar Helsinki Bizottság

OROSZ ÉVA – KOLLÁNYI ZSÓFIA (2016): Egészségi állapot, egészség-egyenlőtlenségek nemzetközi összehasonlításban. KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi R riport 2016*. Budapest, TÁRKI

PAPP ANDRÁS LÁSZLÓ – SIMONOVITS BORI (2006): Ahogy a lakosság, és ahogy a rendőr látja. Az igazoltatási gyakorlat tapasztalatai. *Fundamentum* 10. évf. 2. sz. 125–135.

RADULY ZSUZSA (2013): A dél-afrikai átmenet igazságszolgáltatása. *Themis* 1. sz. 231.

SPÉDER ZSOLT (2002): *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó

STUART, B. – PRANIS, K. (2006): Peacemaking circles Reflections on principal features and primary outcomes. In SULLIVAN, DENNIS – THIFFT, LARRY (eds.): *Handbook of Restorative Justice. A Global Perspective*. London – New York, Routledge. 121.

SZEKERES DIÁNA (2012): Romani kris és a roma kultúra tradicionális konfliktusmegoldása. In JUNGI ESZTER (szerk.): *Büntetőjogi Tanulmányok XIII*. Veszprém. 159–180.

SZÉKELYI MÁRIA – ÖRKÉNY ANTAL – CSEPELI GYÖRGY (2001): Romakép a mai magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle* 3. sz. 19–46.

VAN NESS, DANIEL W. (2002): The shape of things to come: a framework for thinking about a restorative justice system. In WEITEKAMP, ELMAR G. M. – KERNER, HANS-JÜRGEN (eds): *Restorative justice*. Willan Publishing. 1–17.

VERREPT et al. (2016): *Thematic Report of the Group of Experts on Roma Health Mediators*. Kutatási jelentés. Strasbourg

WALKLATE, SANDRA (2006): Changing boundaries of the victim in restorative justice. So who is the victim now? In: *Sullivan, Dennis – Tifft, Larry: Handbook of Restorative Justice. A Global Perspective*. London – New York, Routledge. 273–285.

ZÓDI ZSOLT (2015): Párhuzamos társadalmak – párhuzamos jogrendszerek. *Élet és Irodalom* 59. évf. 43. sz. 8.

Internetes források

Building social support for restorative justice projekt. <http://www.euforumrj.org/projects/previous-projects/building-social-support-for-restorative-justice/>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 12.

Code of Ethics of Mediators. <http://www.coe-romed.org/sites/default/files/code%20ethicEN.pdf>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 12.

Kísérletek a mediáció felvirágoztatására Romániában. <http://jogaszvilag.hu/rovatok/vilagjogasz/kiserletek-a-mediacio-felviragoztatatasara-romaniaban>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 10.

Értsd meg! kampány. Nem vagy egyedül. Aldozatsegito.hu <http://www.aldozatsegito.hu/index.php/projektrol/projekt-bemutatas/a/ertsd-meg-kampany>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 10.

Tudtad-e. Blog <http://tudtade.blog.hu/>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 10.

KÁLLAI ERNŐ PH.D, HABIL

kallai@szte.jgypk.hu

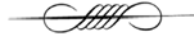
főiskolai tanár (SZTE JGYPK), tudományos munkatárs (MTA TK KI)

A cigányok és a zene

A cigányzene és a zenész cigány fogalmának változása az elmúlt évszázadokban¹

The Gypsies and music

Changes in the definition of the gypsy music
and the gypsy musician in the past centuries

ABSTRACT

The paper presents the changes in the concept of gypsy music and gypsy musicians in recent centuries. We can see what kind of genres are currently being played by Roma musicians.

KEYWORDS

gypsy musicians, gypsy band, classical musicians, jazz musicians, restaurant musicians, folk musicians

DOI 10.14232/belv.2018.3.7 <https://doi.org/10.14232/belv.2018.3.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Kállai Ernő (2018): A cigányok és a zene. A cigányzene és a zenész cigány fogalmának változása az elmúlt évszázadokban. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 3. sz. 120–140. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

¹ Előtanulmány egy készülő könyvhöz. Az írás alapjául szolgáló kutatást a MMKI támogatta.

1. FOGALMI KERETEK

A cigányzene már a 18. század óta az egyik jelentős művészeti stílus, zenei irányzat a magyar zenetörténetben. Ha azonban szeretnénk meghatározni ennek a kifejezési formának a fogalmát, koránt sem vagyunk könnyű helyzetben. Olyannyira nem, hogy még a lexikonok sem igazán sietnek a segítségünkre ebben a kérdésben. A 19. század meghatározó tudóstára, a Pallasz Nagy Lexikona – amely külön mellékletet is szentel a cigányoknak –, hosszasan értekezik ugyan az akkor már sejthető különbségről, amely a magyar paraszti népzene és a cigány muzsikuskok által játszott zene között van, de egy közbenső mondattal elintézi az akkor már évtizedek óta meghatározó zenei irányzat mibenlétét: „Eddig ugyanis azokat a nótákat tartották és nevezték nálunk is kizárólagosan cigány zenének, melyeket a hivatásos cigány muzsikuskok húztak pusztai csárdában vagy a hotel éttermében.”² A 20. század első felében megjelenő Révai³ ugyan külön szócikket szentel a kérdésnek, de a rövid történeti áttekintés után, hasonlóan a Pallaszhoz, a következőt állapítja meg: „... már a XIX. sz.-ban úgyszólván kizárólag ők voltak a magyar dalok zenei eladói, könnyen abba a tévedésbe eshetett a közönség, hogy a magyar zene cigányzene; ez vitte tévútra Liszt Ferencet is, aki a magyar zenét a cigányzenével azonosította. A cigányok saját dalaikban is mindig ama nép hatása alatt állanak, amely között laknak ...”⁴ A 20. század második felének alkotása, „A magyar nyelv értelmező szótára” is röviden elintézi a kérdést: „Cigányzenekarok által főleg szórakoztatásul játszott magyar nóták sajátos, cigányos stílusú zenéje.”⁵ Sárosi Bálint, aki több írást és könyvet is szentel a cigányzenének, és a kérdés egyik legjelentősebb 20. századi kutatója, definíciószerű meghatározását azonban szintén nem adja meg annak. Az első, sok szempontot és ismeretet figyelembe vevő meghatározással csak a 20. század vége felé megjelenő Néprajzi Lexikonban találkozunk. Itt már olvashatunk a zenekar összetételéről, a cigányzenészek társadalmi funkciójáról is.⁶

Ezek után nem véletlen, hogy a terület tudományos feltáratlanság miatt, sokáig csak téves ismeretek keringtek a kérdéssről. Az ilyen jó szándékú, ám közkeletű tévedés egyik „elkövetője” volt Liszt Ferenc, a nagy zongoraművész is. A Pesten, 1861-ben megjelenő könyve⁷ hatalmas, hosszan elhúzódó vitát robbantott ki a cigányzene fogalmáról. Liszt ismerte ugyan valamennyire a magyar paraszti népzene, de azt megítélése szerinti „fejletlensége” miatt nem tartotta tanulmányozásra érdemesnek. Ellenben az ekkorra már zeneileg többségében kiművelt városi cigány muzsikuskokat tekintette a magyar zene forrásának, az ő általuk játszott műfajt a magyar népzene. A vele vitába szállók még nem voltak felkészülve tudományos érvekkel állításainak cáfolatára. Ez a 20. század első felében következik be, amikor először Kodály Zoltán, majd Bartók Béla helyezi el a magyar kultúrtörténet megfelelő helyére ezt a műfajt. Különösen Bartók megfogalmazása jelenti azt a differenciált megközelítést, amely értő módon jelöli ki a cigányok által játszott, eme sajátos műfaj helyét a magyar zenetörténetben: „A nagyközönség általában véve valami

² *Cigányok*. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/020/pc002051.html#6>.

³ *Révai Nagy Lexikona*. <http://mek.oszk.hu/06700/06758/pdf/>.

⁴ *Révai Nagylexikona*. 4. kötet. <http://mek.oszk.hu/06700/06758/pdf/revai04.pdf>.

⁵ *Cigányzene*. <http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=cig%C3%A1nyzene>.

⁶ *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977–1982. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1130.html>.

⁷ LISZT 2004.

homogén-egyfélének képzelel el egy ország népzenejét, holott ez egyáltalán nincs így. Mert a népzene kétféle anyagból tevődik össze. Egyik alkotóeleme a népies műzene, más néven városi népzene; másik alkotóeleme a falusi népzene, más néven parasztzene. Így van ez legáltalában Kelet-Európában ...”⁸

Ha sorra vesszük az eddig megismert elemeket, és összegezzük a tudásunkat a cigányzenéről, akkor a következőket állapíthatjuk meg: a 18. század végétől a 20. század végéig „cigányzenének” azokat a zenei alkotásokat nevezhetjük, amelyek többségében nem a cigányok által írt, de nem is a magyar paraszti népzene körébe tartozó dalok, hanem nem cigány szerzők által alkotott, de alapvetően cigány származású és identitású zenészek által, és a két évszázad alatt kialakult sajátos stílusban, úgynevezett „cigányzenekarral” eljátszott, főként szórakoztatás céljából előadott műveket nevezhetjük „cigányzenének”. Az előadókat pedig cigányzenészeknek. Napjainkban – reményeim szerint írásom elolvasása után ez érthetővé válik – az eredeti jelentés megtartása mellett új zenei területek cigány származású muzikusaira is alkalmazható a cigányzenész fogalma, de már megváltozott tartalommal, „átértelmezve” él tovább.

Itt érdemes röviden tisztázni azt is, hogy mi is az a cigányzenekar. A zenekar alaphangszerei nem sajátosan népi hangszerek, hanem az adott korszak fejlődését tükröző, többségében vonós hangszerek, azaz egy vonós kamarazenekar. Egy, a dallamot játszó hegedű – ez a prím, és aki első hegedűsnek tekinthető, az a prímás – mellett további hegedűk, brácsák, gordonkák és nagybőgők lehetnek, a zenekar nagyságától függően. Ezt egészíti ki a töröksíp („tárogató”) helyébe lépő fúvós hangszer, a klarinét, valamint a sajátos hangzást biztosító, a 19. század végétől modernizált, két verővel ütte megszólaltatott húros hangszer, a cimbalom. A zenekarban meghatározó szerepe és legnagyobb elismertsége a prímásnak van, a fejlődés során a zenedarabokba beiktatott egyéb, improvizatív hangszerszólók mellett a zenekar tagjai a harmonikus és ritmikus kíséretet biztosítják.

A fenti, leegyszerűsített meghatározás azonban korántsem igaz minden korra, minden zenei darabra, minden szituációra. Gondoljunk csak arra: minden, cigányok által előadott darab akkor „cigányzenének” minősül? Biztosan nem, ezért röviden, történetiségében és a zenei stílusok összefüggésében is körül kell járnunk a kérdést.

1.1. A cigányzene kezdetei

Először az első közkeletű tévedést érdemes cáfolni: valószínűleg a 15–16. század környékén Magyarországra érkező cigányok többsége nem volt zenével foglalkozó ember. Valószínű, hogy mint minden népcsoport esetében, voltak olyanok, akik zenével is foglalkoztak, sőt, magának a közösségnek is volt valamilyen saját zenei hagyománya, de a 18. századig a magyar zeneszolgáltatásba, tömegesen, biztosan nem kapcsolódta be romák.⁹ Ezt a zenetörténeti kutatások és a már idézett Sárosi is határozottan állítja, mivel korabeli forrásokban nem maradt fenn erre utalás.¹⁰ A 18. századi lassú foglalkozásváltást két, a későbbiekben összekapcsolódó

⁸ BARTÓK 2003.

⁹ A tanulmányban a cigány és a roma szót, minden különösebb értelmezés nélkül, szinonimaként használok. Napjaink társadalomkutatásában és politikai életében a roma kifejezés elterjedtebb, de a zenei kontextusban, történetisége miatt, a cigány szó a gyakoribb.

¹⁰ SÁROSI 1971.

társadalmi igény alapozta meg. Egyrészt a meginduló „nemzeti ébredés”, a fiatal magyar nacionalizmus igénye az önálló magyar nyelvre, kultúrára és ebben a magyar zenére is. Másrészt a magyar királyi hadsereg iránti igénye, a magyar nemzeti öntudatra ébredéssel együtt megjelenő és hosszú időre uralkodóvá váló zenei műfajt, a verbunkost teremtette meg. A verbunkos – rábeszélés, meggyőzés, toborzó – eredetileg olyan férfi tánc, amit a Habsburg Birodalom országaiban az állandó tömeghadsereg megszervezésétől az általános hadkötelezettség bevezetéséig olyan alkalmakkor táncoltak, amikor fiatalokat próbáltak meggyőzni a katonaelet szépségeiről, és rábeszélni őket a kalandosnak feltüntetett katonaelet önkéntes vállalására. A tánc pedig elképzelhetetlen lett volna zene nélkül. Egyre nagyobb igény volt olyan emberekre, akik megfelelő színvonalon tudták szolgáltatni hozzá a szükséges zenét, és egyre többször igényelték a módosabbak is szórakozásaikhoz, a „nemzeti érzés megéléséhez” ezt az újfajta muzsikát.

A verbunkos – amely nem csak egy zenei műfaj, hanem a zenetörténetnek egy későbbi elnevezése a 18. század végétől a 19. század közepéig tartó korszakra – azonban nem a cigányok által „kitalált” stílus volt, hanem a magyar táncok és zenei motívumok hosszú időn keresztül történő fejlődése és különböző nyugati zenei stílusok hatása révén létrejött zenei műfaj lett. A hangszerek sem ősi cigány hangszerek voltak, hanem a korszak általánosan használt instrumentumai. Mitől lett ez mégis cigányzene? A zenével egyre intenzívebben, generációkon átívelő módon foglalkozó romák magukévá tették ezeket a hagyományokat, megtanulták az újabb hangszereken való játéktechnikai fogásait, jelentős újításokat vezettek be a rögtönzések és a díszítések területén, azaz stílussá formálták a magyar és más európai hagyományokból építkező új irányzatot, amit a társadalmi igény is ösztönzött. Igen, a társadalmi igény volt a másik fontos összetevő, amely nélkülözhetetlen volt a „cigányzene” kialakulásához. Miként Sárosi megfogalmazta: *„a cigányok szórakoztató zenében való hatalomra jutását nagyban elősegítette a társadalomnak a szórakoztatók iránt tanúsított lenéző, elítélő magatartása. Ami a társadalom kereteibe szorosabban beletartozók számára megalázkodásnak, lecsúszásnak számított, az ő viszonyaik között éppen a társadalomba való bejutás, az érvényesülés legjobb útját jelentette. A 18. század végére, a cigánybandák első sikeres megszólalásával valóban eljutottak odáig, hogy a cigány foglalkozások között (az addigi kovácsmesterséggel szemben) a zenélés lett a legrangosabb, a cigányok számára is legvonzóbb foglalkozás.”*¹¹ Ehhez kapcsolódott a kialakult alkalmazkodási készség és az önfegyelem is. Hiszen az ekkor megszokott, sajátos szórakozási stílus miatt sok megalázó helyzetet kellett átélniük és elviselniük a zenészeknek a megélhetésük biztosítása érdekében. Így például a 19. század végéig az éttermi zenészek tányérozással gyűjtötték össze honoráriumukat, de régi hagyomány volt a vonóba húzott, hangszerbe dobált vagy nyállal a homlokra ragasztott papírpénz is. Mindez azonban a zenével foglalkozók számára a társadalmi felemelkedés korlátozott lehetőségét is jelentette egyben.

A 19. század közepétől új korszak kezdődött. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverésével egy időre megtorpant ugyan a nemzeti fejlődés, de pontosan ez az időszak hozta el az első évszázad után a nagyobb társadalmi megbecsülést a zenével foglalkozó romák számára. A cigányzenészeknek ugyanis fontos szerepük volt ezekben az években a nemzeti érzés és a nemzeti ellenállás szellemének fenntartásában. Ennek eszközeit pedig az ekkor kialakuló új zenei

¹¹ SÁROSI 1971. 553.

műfaj jelentette. Megjelenik ugyanis a verbunkos hagyományaiból is táplálkozó, új magyar műfaj, az énekelt dal: a magyar nóta, más nevén a népies műdal. Hasonló társadalmi igény teremt meg ennek is az alapját, mint annak idején a verbunkosnak. A magukat haladó szellemiségűnek tartó és érző magyar felsőbb réteg igényli egy új, sajátosan magyar műfaj létrejöttét. Olyasmire van szükségük, amelyre egyszerre lehet mulatni, szomorkodni, énekelni, részesei lenni annak a zenének, amit magukénak éreznek. Nem véletlen, hogy Egressy Bénit, a Szózat szerzőjét tekintik a magyar nóta atyjának, aki felismerte az igényt az új műfaj iránt. Az új dalok írói pedig elsősorban vidéki nemesek, hivatalnokok, akik ebben a zeneileg egyszerű formában, hiányos zenei képzettségük ellenére is alkotni tudtak. Így lesz az első igazán sikeres nótaszerző Simonffy Kálmán ceglédi főjegyző és később országgyűlési képviselő, majd őt követi Szentirmay Elemér, Dóczy József, Fráter Loránd és Balázs Árpád, de nagyon sok „egydalos” szerző létezett, mivel sokan kötelességüknek érezték a bennük szunnyadó talentum kibontását, a magyar zenekultúra gyarapítását. Ezzel a 19. század második felétől kezdetét veszi a legalább egy évszázados „diadalútja” a cigányzenészeknek és az általuk játszott szórakoztató zenei műfajnak. Kis túlzással „diadalút”, de mindenképpen egy folyamatosan emelkedő társadalmi helyzet jellemzi a zenészeket, akik az egyszerű, szegényebb közönség után meghódítják a társadalmi elit figyelmét is. A „nóta” – a becslések szerint 30 ezer mű született ebben a műfajban a 20. század közepéig – a mindennapi szórakozás részévé vált a polgárosuló társadalom gazdagabb társadalmi csoportjai számára is, a zenével foglalkozó cigányoknak pedig elismerést, társadalmi rangot jelenthetett. Ez abból is kitűnik, hogy a 18. század végén alig 1600 cigányzenészt említenek az összeírások, száz év múlva viszont már 17 ezer zenész cigányt regisztráltak Magyarországon. A falusi zenészekről a külföldön is jól ismert bandáig minden társadalmi szinten megtalálhatóak voltak a cigány muzsikuskok. Napjainkban is, de a 20. század közepéig ezt a műfajt tekinthetjük egyértelműen „cigányzenének”.

A cigány muzsikuskok fejlődése, más műfajokban történő megjelenése, azonban már a 19. század második felében elkezdődött. Az egyre nagyobb zenei igényeknek megfelelni kívánó muzsikuskok először a saját tudásuk fejlesztése érdekében létrehívják a „cigánykarmester” funkcióját. Eleinte ők többségében nem cigány emberek, hanem zeneileg iskolázott, gyakran katonazenész karmesterek voltak, akik nem csak a hangszerjáték technikai fejlesztésében segítettek, hanem elsősorban a játszott darabok körének, a repertoár kiszélesítésében vállaltak jelentős szerepet. Igazából „betanító karmesterekként” működtek, akik opera és operett részletek mellett a klasszikus zene közérdeklődésre számot tartó, főként virtuóz sikerdarabjait ismertették meg a cigányzenekarokkal. A cigány muzsikuskok főként hallási utáni darabtanulással képezték magukat, a „karmesterek” – akik értelemszerűen fellépésen soha nem vezényeltek – viszont biztos kottaolvasási, összhangzattani és hangszerelési ismeretek birtokában új szintre emelték sok zenekar teljesítményét. Ezt persze sokan a közönség soraiból az „ősi cigányzene” hanyatlásaként élték meg – valószínűleg meglepetést okozhatott, amikor először szólaltak meg például az akkor népszerű Verdi és Wagner melódiák egy cigányzenekar előadásában –, ezt tükrözik a korabeli sajtóban megjelentek cikkek is.¹²

¹² Vö.: SÁROSI 2012.

1.2. A stílusváltók

Az elindult fejlődés egyre képzetesebb, generációkról generációkra halmozódó és átörökített tudással rendelkező cigány muzsikust eredményezett. Hamarosan már cigány emberek töltötték be a „karmesteri” funkciót, akik gyakran a zenekar tagjai közül kerültek ki. A képzetesebbeket pedig törvényszerűen egyre kevésbé elégítette ki, egyre „szűkebb” lett számukra az addig játszott műfaj, így megjelentek az „átlépők”, azaz a más műfajokat is kipróbáló roma zenészek. A 20. század első kétharmadában erre két területen volt lehetőségük. Egyrészt, ha eleinte nagyon kis számban is, de megjelentek az úgynevezett „komolyzene” – azaz a magas esztétikai értékkel bíró és ezt az értékítéletet társadalmi közmegegyezéssel alátámasztó zenei irányzat – képviselői, amely szemben a nagy tömegek által „fogyasztott” populáris szórakoztató zenével, inkább a kevesek, a zeneileg műveltebb emberek élményét és szórakozását jelentette. Ennek a zenei kifejezőmódnak az elsajátítására évszázadok alatt kialakult módszertan volt és egy idő után intézményrendszere is lett, így sokáig ezen a művészeti területen történő megjelenésre csak kevés cigány ember számára volt lehetőség. Akiknek mégis sikerült, általában már a sokadik generációs zenészcsaládból származtak, polgárosultnak tekintett körülmények között éltek vagy már inkább asszimilálódtak: a cigány közösségi szokásokat és hagyományokat nagyrészt már elhagyták. A később ismerté vált olyan nagyságok, mint például Rácz Aladár vagy Cziffra György esetében legfeljebb „cigány származásról” beszéltek még időnként, de a tehetség és a klasszikus képzettség mellett már irrelevánssá vált a származás, társadalmilag „kifehéredtek”.¹³ Ők ugyan „cigányzenészek” voltak származásuk és családi indíttatásuk alapján, de már egy átértelmezett fogalom szerint, hiszen amit játszottak, az már nem az eddigi értelemben tárgyalt „cigányzene” volt és ahogyan játszottak, az sem a „cigányzenészekre” jellemző stílusban történő interpretáció volt.

Hasonló folyamat zajlott le egy másik zenei terület esetében is. A 20. századi „átlépők” másik csoportja megmaradt ugyan a szórakoztató zene területén, de túllépve a verbunkos-magyarnótás hagyományokon, a korszakban újonnan megjelent tánczenei irányzatok iránt kezdtek el érdeklődni, és az ezek előadására szolgáló hangszerek, mint a zongora, a dob vagy a rézfúvós hangszerek előadóiként jelentek meg. A swing vagy a foxtrott esetében már semmiképpen sem beszélhetünk „cigányzenéről”, cigányok által játszott szórakoztató zenéről azonban annál inkább. A különböző vendéglátóhelyeken eleinte csak néhol, majd egyre nagyobb számban veszik át a klasszikus „cigányzenekarok” helyét tánczenekarok, amelyekben már nem kizárólag cigány muzikusok vannak, de jelentős számban képviseltetik magukat ezekben az együttesekben is. A 20. század második felében megindul egy tudatos „áttérés” erre a területre, mivel sokan érzékelik a megfogható igényt a magyar nótákat játszó hagyományos cigányzenekarokra. Bár a vendéglátásban a hagyományos cigányzenekarok pozícióját véglegesen majd csak az 1989–90-es rendszerváltozás időszaka rendíti meg, a „vendéglátózás” a romák számára is egyre inkább a tánczenét jelenti már ebben az időszakban.

¹³ „Társadalmi kifehéredésnek” is nevezik azt a helyzetet, amit a szociálpszichológiában például Allport „bekerítésnek” nevez, amikor egy csoportot sújtó előítélet hatása alól kivételnek tekinti a többség a számára hasznos embereket. Vö.: ALLPORT 1977. 59. vagy CSEPELI 2001.

1.3. A cigány népzene és előadói

A cigányok napjaink zenei életében betöltött szerepének bemutatása előtt szükséges még kitérnünk egy eddig nem tárgyalt zenei műfaj és annak előadójának rövid bemutatására is, hiszen nélkülük nehezen lenne értelmezhető a kortárs szórakoztató zene. Ez pedig nem más, mint a cigány népzene. Az, hogy egyáltalán létezik ilyesmi, sokáig a zenekutatás számára sem volt egyértelmű. Először a társadalomkutatásnak kellett tisztáznia, hogy Magyarországon nem egységes cigány közösségről beszélhetünk, hanem az elmúlt évszázadok alatt, több, különböző kultúrával rendelkező cigány csoport telepedett le az ország területén.¹⁴ A különböző csoportok zenei hagyományainak azonban nem sok köze van egymáshoz. Az eddig tárgyalt „cigányzenészek”, a legrégebben, a 15. század óta itt élő és „romungrónak” vagy „magyar cigánynak” nevezett csoportból kerülnek ki. A több évszázados, letelepedett életmód, valamint a magyar uralkodók időnkénti erőszakos asszimilációs kísérletei az elmúlt századokban ennek a közösségnek a tagjait nem csak integrálta, hanem gyakorlatilag kulturálisan asszimilálta is. Már a 18. század végére elvesztették cigány anyanyelvüket és nem tudjuk, hogy rendelkeztek-e olyan saját, közösségi zenével, mint amit Bartók „parasztzenének” nevezett a magyarság esetében. Annál inkább rendelkezett ezzel a lényegesen később, a 18. és 19. században érkező „beások” és még inkább az „oláh cigányok” csoportja. A „későn érkező” miatt, a társadalomba kevésbé integrált közösségek még őriztek saját kulturális hagyományokat. Az anyanyelvükön énekelt cigány népdal volt ez a hagyomány, amelyet stílusjegyei alapján megkülönböztethetünk nem csak a magyar nótától vagy a magyar parasztzenétől, hanem más népek dalaitól is. Ennek két típusa ismert: a loki gyili, azaz a lassú dalok, valamint a khelimaszka gyili, a táncdalok.

A „hallgatónak” is nevezett, négysoros, soronként 6 vagy 8 szótagos, ereszkedő dallamvonalú lassú dalokra a kötetlen előadásmód jellemző, amelyek erős érzelmi töltéssel rendelkeznek. A gyors táncdalok szintén négysoros szerkezetűek, és legfőbb jellemzőjük az úgynevezett „pergető” előadásmód – erősen szinkópált ritmusú, nyolcadok tizenhatodokra bontva –, amely esetén a szólóénekest „szájbögzőzéssel”¹⁵ kísérik a zenekar tagjai. Fontos, hogy a cigány népzene elsősorban énekelt műfaj, ritkán és kevés hangszerkísérettel. Ilyen lehet a különböző pengetős hangszerek – gitár, tambura – és a „ritmusszekció”: a kanna, a kanál és a taps használata. További jellemző, hogy a „cigányzenészekkel” szemben a cigány népzeneészek általában nem képezett, professzionális muzikusok, hanem autodidakta módon, a közösségben elsajátított tudással rendelkeznek, amelyet az egyszerű zenei kifejezőmód miatt könnyebb elsajátítani.

Az oláh-cigány és beás közösségekre jellemző népzene nagyon sokáig csak a közösség belső életének a részét képezte, annak fontos szerepe volt a hagyományok megőrzésében.¹⁶ A többségi társadalom szinte csak néhány évtizede értesült arról, hogy ilyen típusú zene is létezik. A Csenki testvérek népdalgyűjtése és kiadása¹⁷ volt az első alkalom, hogy a szakmai közeg részletesebben megismerhette az 1950-es évek végén a cigány népdalra jellemző stílusjegyeket.

¹⁴ Részletesebben például: KÁLLAI 2009.

¹⁵ Vokális ritmuskíséret esztam ritmusban, rövid, indulatszószerű, értelmetlen szótagokat ejtenek. Részletesebben például: CSENKI – CSENKI 1943.

¹⁶ Vö.: STEWART 1994.

¹⁷ CSENKI – CSENKI – PÁSZTI 1955.

Szűkebb körben, de az 1960-as és '70-es években a megjelenő roma értelmiségi mozgalom kezdte felhasználni a népdalkincset elsősorban közösségteremtésre, identitásépítésre. A különböző munkásszállásokon, cigány klubokban az iparosítás hatására vidékről érkező, többségében oláh cigány emberek életében jelentős szerepet játszott a távolság miatt széthullott családi hagyományok pótlásában. A nagyközönség számára azonban csak a Kádár-kori tehetségkutató-szórakoztató műsorokban kezdenek feltűnni cigány hagyományörző együttesek. Országos ismeretséget először a Kalyi Jag (Fekete Tűz) együttesnek sikerült elérnie, majd a későbbiek folyamán a népzenei hagyományokat modernizálva, populáris elemekkel is vegyítve, több hangszeres kíséret alkalmazásával, azaz a nagyközönség számára is „fogyaszthatóvá téve” a műfajt, egyre ismertebbé vált az Ando Drom (Útközben), a Rományi Rotá (Cigánykerék), a Ternipe (Fiatalság), vagy az Amaro Szuno (A mi álmunk) együttesek. A rendszerváltozás előtt azonban leginkább csak egyfajta „egzotikus” szint képviseltek a zenei választékban. Az „igazi cigányzenének” továbbra is a 18. századi hagyományokból kinőtt, és két évszázad alatt professzionális zenészekké váló magyar cigányok által játszott műfajt tekintették. A cigány népzenei zenészek pedig még a „cigányzenészek” körében sem találtak elfogadásra szerényebb zenei képzettségük és az általuk játszott zenei stílus egyszerűsége miatt.

2. NAPJAINK „CIGÁNYZENÉSZEI”

Az 1990-es társadalmi-politikai átmenet, valamint az azt megelőző évtized gazdasági válsága jelentős változásokat hozott a roma muzikusok életében is. Az állami tulajdont felváltó magángazdaság új alapokra helyezte a vendéglátóhelyek működtetésének szabályait is. Az addigi jogszabályok meghatározták a szórakoztató zenészek foglalkoztatásának követelményeit, valamint az OSZK (Országos Szórakoztatózenei Központ) szerepét a zenészek alkalmazásában. A piaci viszonyok, valamint a megváltozó kulturális érdeklődés átstrukturálta az eddigi arányokat és irányokat. A zenével foglalkozó, abból élő cigány emberek tömeges munkanélkülisége miatt, valamint az elmúlt évek megváltozott közönségigénye miatt is a hagyományos zenész foglalkozások már nem tartanak számot olyan érdeklődésre, mint a megelőző évszázadokban. A társadalmi-kulturális fejlődés által generált természetes változások, ha lassan is, de megváltoztatták a zenészek gondolkodását is, és a felnövő újabb generációk egyre újabb területeken próbálják ki tudásukat. Napjainkra a zenével foglalkozó cigányok között a következő csoportokat tudjuk megkülönböztetni.

2.1. Hagományos „cigányzenészek”

A verbunkosból is kifejlődő, a magyar nótára épülő zenei stílus, egészen a 20. század közepéig jelentős mértékben, a későbbiekben pedig a társadalom különösen idősebb generációjában meg tudta őrizni a közönség érdeklődését. Azonban az 1900-as évek első felében megjelenő „tánczene”, majd a század második felében megsokasodó, elektronikus hangszereket használó, egymást gyorsan követő stílusirányzatok miatt folyamatosan csökkent az ebben a műfajban játszó zenekarok száma, egyre inkább az éttermi vendéglátást kiegészítő funkcióra szorult vissza.

1945 után, az új, modernizálódó, „szocialista társadalom” eszméje megpróbálta ugyan kiszorítani az elavultnak, az „úri, dzsentri világ” maradványának tekintett műfajt, de mivel ez sikertelen volt, „államosították” ezt a területet is. Jogszabályban írták elő a vendéglátóhelyek számára a zenészek foglalkoztatásának szabályait, valamint államilag szervezett „szakszervezet” intézte 1959-től a zenészek vizsgáztatását és szerződtetését.¹⁸ A csökkenő érdeklődés és az „államosítás” másik eszköze a különböző, nagy „népi zenekarként” elnevezett cigányzenekarok szervezése volt. Ilyen volt például a Belügyminisztérium által fenntartott BM Duna Művészegettes, az Állami Népi Együttes vagy a Magyar Rádió Népi Zenekara. Ezeket az együttesek általában a legjobb zenészeknek nyújtottak megélhetési lehetőséget, nem kellett versenyezniük a műfaj iránti csökkenő érdeklődésben a vendéglátásban dolgozókkal. Az egyre fogyó lehetőségek ellenére Sárosi Bálint még jelentős foglalkozási csoportként beszél a cigányzenészekről az 1960-as években: „*Hivatalos statisztika szerint Magyarországon 1963-ban 9929 cigányzenész volt, ebből 3 159-en voltak állandó (éttermi) alkalmazásban, a többi ún. kiegészítő zenészként egy-egy időnyire (pl. nyáron, a Balaton környékén) helyezkedhetett el, vagy alkalmanként szerződött lakodalomba, bálba, állandó alkalmazásban levő zenészek helyettesítésére. Cigányzenekarból országosan 393-at, ebből Budapesten 87-et tartott nyilván a statisztika.*”¹⁹ Az 1980-as évek végén még mindig legalább 4-5 ezer fő lehetett alkalmazásban,²⁰ majd a rendszerváltozás után ez a szám hirtelen csökkenni kezdett. A fellazuló majd később, hosszas viták után eltörlésre kerülő foglalkoztatási szabályrendszer, a sokasodó közterhek, valamint a privatizáció teljesen új munkaerőpiaci helyzetet eredményezett, amely találkozott a közönség más típusú igényeivel is. Így 2000 körül 3000 főre becsülték az országban működő cigányzenészek számát, Az elmúlt években megfigyelések szerint a fővárosban legfeljebb 10 cigányzenekar működik összesen, akik többségében az idegenforgalom által érintett helyeken tudtak munkát vállalni.²¹ Ezek a lehetőségek azonban a megelőző évtizedekhez képest egy lényegesen rosszabb megélhetést biztosítottak: többségében nem állandó foglalkoztatást jelentett, hanem napi fizetéssel, rendezvényekhez, turistacsoportok látogatásához kötött, alkalmi megbízásokat. A jobban képzett és jobb kapcsolatokkal rendelkező zenészek az említett nagyobb állami együttesek megszűnése után munka nélkül maradván, saját együttest hoztak létre, a 100 Tagú Cigányzenekart,²² amely elnevezésében is már koncertzenekarként működik és bár külföldön is ismert, nagy sikereket arat, de a „Rajkó Zenekar” – amely a KISZ KB Központi Művészegetteséből megmaradt cigányzenekar, 1952-ben alapították²³ – mellett gyakorlatilag az egyetlen jelentős, folyamatosan működő és magas színvonalon játszó hagyományos együttes.

Az elmúlt években és napjainkban is vannak folyamatosan kísérletek arra, hogy állami támogatással felélesszék a cigányzenés vendéglátóhelyek hagyományát. 2018-ban a Muzsikáló Magyarország program keretében²⁴ közel 800 millió forintot költenek 75 fővárosi és vidéki pályázó

¹⁸ 38/1957. (M.K.5.) MM sz. utasítás, valamint a 2/1978. KM sz. rendelet.

¹⁹ SÁROSI 1999. 138.

²⁰ RUDAS 2001.

²¹ *Cigányzenészek régen és ma.* Ifj. Boros Mátvás előadása. <http://www.cigany-zene.hu/2010/05/ciganyzeneszek-regen-es-ma/>.

²² <http://www.100tagu.hu/>.

²³ <http://rajko.hu/>.

²⁴ <http://www.hagyomanyokhaza.hu/page/13306/>.

éterem cigányzenekarának foglalkoztatására. A jeles zenészek által elbírált pályázatok alapján három hónapos időtartamban kapnak lehetőséget egyrészt a zenészek, hogy megmutassák tudásukat, a közönség eldöntse, hogy van-e igénye ilyen típusú zenére, és a vendéglátóhelyek, hogy megnézzék, saját fenntartás esetén emeli-e annyira a forgalmukat a zene, hogy érdemes legyen a későbbiekben, saját forrásból is foglalkoztatni cigányzenészeket. A következő években eldől, hogy valóban közönségigényt elégít-e ki ez a stílus, és a piaci viszonyok kikerülésével érdemes-e mesterséges módon zenekarokat fenntartani. Az viszont biztos, hogy a „klasszikus cigányzene” a jövőben már csak szűk körben, különösen az idősebb korosztály esetében, vagy koncertszerű előadásban arathat időnként nagyobb sikereket. A társadalmi viszonyok változásával az uralkodó szórakoztató zene stílusa is változott, és ha csak nem jön vissza a 100 évvel ezelőtti társadalmi struktúra, kevés az esély a régi műfaj újbóli diadalmenetére.

2.2. Klasszikus zenészek

Miként említettük, az első, a komolyzene területére „átlépők” a 20. század első felében kezdtek érdeklődni a zeneművészet közmegegyezés-szerűen legmagasabb szintű és esztétikailag a legnagyobbra tartott területe iránt. Nagyobb számban azonban az 1950-es évektől kezdődött a roma muzsikások beáramlása erre a területre, ami napjainkra felerősödött és állandó jelenségnek tekinthető. Ennek a stílusváltásnak valószínűleg több oka is lehetett. Egyrészt a háború után született új generáció esetében a szülők, a zenész családok érzékelték a sokáig igen elismert „cigányzene” fokozatos háttérbe szorulását, így zenei ambíciókkal rendelkező gyerekeiket elkezdték erre a pályára átirányítani, remélve, hogy így ugyan a zene területén maradhatnak – ezzel nem csorbul a zenészdinasztia presztízse sem – de biztos megélhetés is kialakul számukra. Ezt a törekvést elősegítette az is, hogy ebben az időszakban elindult hazánkban az alapfokú zeneoktatás állami-lag szervezett intézményesülése, a zeneiskolai hálózat kialakulása, valamint – Kodály Zoltán munkásságának és befolyásának köszönhetően – az általános iskolai énekoktatás új alapokra helyezése, illetve az ének-zene tagozatos osztályok indítása. Ez új típusú módon kezdte a zenei szocializációt a fiatal generáció számára. Már nem csak a család zenész tagjaitól, majd később a zenekaroktól, zenész közösségektől kezdték ellesni a szakma fogásait, hanem egészen más módszertan és megközelítés mentén sajátították el a zenei alapokat. Az erős elméleti felkészítés – szolfézs és zeneelmélet oktatás – már a kezdetektől pótolta azokat a hiányosságokat, amelyek a cigányzenészek jelentős részére jellemző volt, így a hangszertanulás mellett megteremtette a feltételeit a komolyzene magasabb szinten történő művelésének is. Ez az átlépés azonban sokáig nem zárta ki az évszázadok alatt kialakult és a családban átörököített „cigányzenész” tudás átadását sem. Sőt, évtizedeken keresztül a gyerek megtanulta mind a két stílust és gyakran kamatoztatni tudta ezt a széleskörű tudását a munkavállalás területén. Kutatásaink alapján napjainkban már csökkent az „átjárás” a két terület között, de még manapság sem ritka, hogy az éttermi primás zeneakadémiai diplomával a zsebében húzza a magyar nótát a vendégeknek.

Manapság, akik családi indíttatás vagy megmutakozó tehetség okán zenetanulásra adják a fejüket, azok automatikusan a zeneiskolai hálózat valamelyik intézményében kezdik alapfokú zenei tanulmányaikat. A zenész családoknál kiemelten figyelnek az oktatás minőségére, gyakran

rendszeres részvevője a zenész apuka is a hangszeres óráknak.²⁵ Gyakori a generációk közötti, eltérő zenei szocializáció és karrier: például a Kossuth díjas cigányzenész, klarinétos, Kállai-Kiss Ernő fia ismert primásként dolgozik, unokája már a Zeneakadémián és az Egyesült Államokban iskolázott hegedűművész, aki a Magyar Állami Operaház koncertmestere.

A komolyzenei képzés és karrier komoly hatással van a társadalmi integrációra is: egy bizonyos szint fölött – a határvonal valahol a diploma megszerzése körül van – már csak akkor tekintenek valakit „cigánynak”, ha ő maga is vállalja és fontosnak érzi identitását. Mivel olyan zenei szocializáción esnek át a roma komolyzenészek is, mint bárki más ebben a műfajban, a szakmában is elérhetik azt a megbecsülést, mint a nem cigány művészek. Társadalmilag „kifehérednek”, hiszen mennyire számít valaki származása, ha mondjuk a Zeneakadémia tanszékvezető tanára? Nyilvánvalóan csak akkor, ha az érintett ezt hangsúlyozza. Így jónéhány roma származású zenészről tudunk Magyarországon és külföldi zenekarokban is. Fontos karrierlehetőség sokak számára a komolyzenei pálya, a tanítás vagy valamelyik ismert szimfonikus zenekar művészeként élni. Kivételt képez ez alól az olyan eset például, mint a „SziRom”²⁶ zenekar, amelynek tagjai deklaráltan hangsúlyozzák cigány identitásukat és kifejezetten roma zenészként jelennek meg a közönség előtt. Felvetődik a kérdés: inkább már cigány származású művészekről beszélhetünk, sem mint „cigányzenészekről”? Azt hiszem, „cigányzenészekről” van szó a komolyzenészek esetében is, de már megváltozott fogalmi tartalommal. Nem a játszott repertoár és a sajátos stílus, ami meghatározza a fogalom tartalmát, hanem a cigány származás és a hagyományokhoz kötődő, vállalt identitás.

2.3. Hagományörző együttesek

A nagyközönség számára csak az 1980-as években megismert cigány népzene és az azt játszó együttesek a rendszerváltozás után fokozatosan elfoglalták helyüket a zenei kínálatban. Ezt elősegítette egyrészt a nemzetközi porondon is megjelenő új irányzat, a „világzene” megjelenése, amely elsősorban a népzenei eredetű, az angolszász zenekultúra területén máshova nehezen besorolható, „egzotikus” irányzatokat jelenti. Így az akkor ismerté váló és megerősödő cigány népzenei együtteseket is „eladhatóvá” tette nem csak Magyarországon, hanem nemzetközileg is. Ehhez természetesen hozzájárult, hogy az ezt a stílus művelő zenészek is egyre képzetebbek lettek, az autodidakta előadók felváltották az egyre virtuózabb muzikusok. Ez maga után vonta a repertoár fokozatos modernizációját, valamint új típusú és egyre bővülő hangszeres előadásmód megjelenését, a saját dalok írását. Ez a műfaj azonban továbbra is és elsősorban az oláh cigány közösség tagjaiból kikerült muzikusok, cigány nyelven előadott produkcióit jelenti, így egyfajta „modernizált hagyományörzés” funkcióját is ellátják tevékenységükkel.

A cigány népzene társadalmi funkcióját tekintve is több lehetőségéről beszélhetünk. Egyrészt megmaradt a közösségi identitáserősítő funkció, hiszen nem csak bizonyos cigány közösségekben

²⁵ Lásd például: BÉKÉSI 2002.

²⁶ <http://zeneajovoert.wixsite.com/szirom-zenekar/bae-wonne>.

érzik magukénak ezt a zenei hagyományt, hanem használják roma szakkollégiumok és fiataloknak szervezett klubokban is identitáserősítésre. Másrészt fontos szerepe van a cigány közösségek megismertetésében a többségi társadalom vonatkozásában is. Például Lakatos Mónika az 1996-os „Ki mit tud?” győzteseként, a később megalakított Romengo együttesel az egyik leginkább autentikusnak tartott közvetítője a nagyecsed-i oláh cigány zenei hagyományoknak. Hasonló ismertségre tett szert a Romano Drom, a Szilvási Gypsy Folk Band, az Ando Drom és a Ternipe együttes is, mindegyik különböző hagyományokat megjelenítve a zenei választékban. A közös zenei – közösségi gyökerek abban is megmutatkoznak, hogy az említett együttesek tagjaiból szerveződött Oláh Gypsy Beats formáció²⁷ már a hagyományokra építve ugyan, de új területekre vezetik a hallgatókat. Hasonlóan az eredetileg népzenei együttesként induló Parno Graszt együttesel,²⁸ amely saját szerzeményével 2016-ban az Eurovíziós Dalfesztivál selejtezőjének döntőse volt.

2.4. Szórakoztató zenészek

A roma muzsikások által játszott zenei stílusok egyik legfontosabb eleme a szórakoztatási funkció. A komolyzene kivételével – bár, ha mélyebben vizsgáljuk a zene funkcióját, nyilvánvalóan ebben az esetben sem lehet elvetni ezt az elemet – minden kategória besorolható a fogalom alá, most mégis, napjaink cigányzenészei által játszott stílusirányzatokat próbáljuk megkülönböztetni ez alapján. A választóvonal – a mostani elemzésünk szerint – a jelenleg elért közönség nagysága, a zene népszerűsége lehet. A klasszikus „cigányzene” – régen a társadalom jelentős hányadát érdeklő populáris műfaj – miként írtuk, napjainkra már csak inkább az idősebb korosztály vagy esetleg külföldi turisták érdeklődését kelti fel jobban. A komolyzenét sem nevezhetjük a tömegeket megmozgató műfajnak, inkább egy jól körül határolható, magasan kvalifikált réteg igényeit elégíti ki. A magas színvonalon játszott népzene pedig, bár ismertsége és népszerűsége nagyobbak tűnik, mint az előző két kategóriának, ez is egyfajta értelmiségi érdeklődésre számot tartó műfaj. Ezekhez képest a „szórakoztató zene” kategóriába sorolt műfajok és előadók, napjainkban valóságosan is tömegeket mozgatnak meg, ezt tekinthetjük a korszak populáris zenei stílusainak, amelyek köré már komoly gazdasági-üzleti koncepció épül, ahol gyakran az üzleti tervhez keresik a zenészt és nem egy kiugró tehetséget kezdenek el menedzselni.

2.4.1. Tánczenészek

Megcáfolva rögtön az elején saját levezetésünket a szórakoztató zene mostan értelmezésével kapcsolatban, rögtön azt tapasztaljuk, hogy a tánczenészek a „szórakoztató zenészek” kategória napjainkban kihalóban, eltűnőben lévő területe. Azonban csoportosításunkban mégis itt a helyük, mivel megjelenésüktől kezdődően gyakorlatilag őket nevezték szórakoztató zenészeknek.

²⁷ <http://romanodrom.eu/olah-gypsy-beats/>.

²⁸ <https://www.parnograszt.hu/band>.

A 20. század elején megjelenő, az amerikai kontinensről beáramló új tánczene előadói egészen a század végéig jelentős lehetőségekkel rendelkeztek a vendéglátás területén. Az éttermek mellett az egyre népszerűbb „presszók”, cukrászdák elengedhetetlen kellékei lettek a tánczenekarok vagy a szólóban dolgozó zongoristák. Felerősítették ezt a hatást a 70-es években népszerűvé vált televíziós zenei versenyek – Táncdalfesztivál, „Ki mit tud?” zenei kategóriái stb. –, hiszen az ott elhangzót új zenei slágerek nagy népszerűségnek örvendtek és a műsor után már azok vendéglátóhelyeken történő meghallgatását – nem lévén még mindenki számára olcsón elérhető hangrögzítő berendezés – is igényelték az emberek. Így a század második felében a változó zenei érdeklődés és repertoár miatt a klasszikus „cigányzenészeket” kezdték egyre intenzívebb módon kiszorítani munkahelyeikről a tánczenészek. 1959-től az ő képzésüket és „menedzselésüket” is az OSZK látta el, így többségében biztosított volt az egyenletes színvonal. Az első támadást társadalmi-gazdasági pozíciójuk ellen a disco korszak és az akkor megjelenő lemezlovasok jelentették. A hanglemez, az LP megjelenése és elérhetősége sokak számára leegyszerűsítette a népszerű és kedvelt melódiákhoz való hozzáférést, másrészt a gyorsan változó stílusok által kikövetelt elektronikus hangszerekkel és hangzásvilággal egyre nehezebb volt lépést tartani. A drámai változást azonban az ő esetükben is az 1990-es rendszerváltozás utáni időszak jelentette. A többségében az általuk kiszorított „cigányzenészek” sorsára jutottak a tánczenészek is: a megváltozott gazdasági szerkezetben, a vendéglátóhelyek új tulajdonosai a jelentős anyagi ráfordítást igénylő tánczenekarok helyett az olcsóbb és korszerűbbnek tűnő megoldásokat kezdték keresni. Eleinte az egyetlen, szintetizátoron játszó – és ezzel egy egész zenekart pótolni próbáló – zongoristák maradtak többségében állásban, de nagyon gyorsan rájöttek a tulajdonosok arra, hogy még ennél is olcsóbb és minőségi kifogásokat sem felvető lehetőség a gépzene. A rendszerváltozás első éveinek átmeneti időszakában a szerzői jogokat sem túlságosan fessegető, még kevésbé betartató szabályrendszer inkább a hangfelvételek lejátszására ösztönözte az új tulajdonosokat.

Napjainkra a vendéglátóhelyekről többségében eltűntek a tánczenészek. A társadalmi és gazdasági igény megszűnése gyakorlatilag szinte teljesen eltüntette ennek a műfajnak a művelőit. A legmagasabb kategóriába sorolt helyeken – elegáns szállodák bárjaiban, tengerjáró hajókon, éjszakai mulatókban – természetesen elengedhetetlen az élő zene, a zenekar, de legalább egy zongorista, ez azonban már csak elenyésző lehetőség a műfaj megmaradt művelői számára. Akik még ezen a területen maradtak, azok többségében külföldön próbálnak szerencsét, vagy alkalmi szerződésekkel, rendezvényeken vállalnak fellépést. És vannak olyanok is, akik a zeneileg alacsonyabb rendűnek tartott, de népszerűségében egyre nagyobb igényre számot tartó „mulatós zenében” próbálják kamatoztatni tudásukat.

2.4.2. Jazzmuzikusok

Hasonlóan kilógnak a kategóriából, hiszen a szórakoztató zenészek vonatkozásában valószínűleg a legképzettebb muzikusokról van szó, de az általuk játszott stílus és az elért közönség nagysága – na meg máshová nehezen besorolhatósága – miatt is érdemesnek tűnik ebben a közegben szerepeltetni őket.

A szabad improvizációra épülő modern jazz megjelenése Magyarországon mindössze néhány évtizedes jelenség. Sőt, előtte sokáig tiltott, a „nyugati, dekadens világ” züllött és érthetetlen műfajának tartották. Így csak az 1960-as években, politikai viták és engedélyek után vált lehetővé ennek a műfajnak a megjelenése.²⁹ Egyfajta határműfajról beszélhetünk, mivel a muzsikusok egy része a tánczene, másrésztük a komolyzene felől érkezik erre a területre. Ez a fajta „átjárás” a későbbiekben is megfigyelhető. A többségében klasszikus zenei képzésen felnőtt emberek, akik nagyfokú improvizációs készséggel is rendelkeznek, gyakran próbálják ki magukat ebben a műfajban. Az első jazzmuzsikusok között már vélhetőleg roma emberek is feltűnnek: a nagybőgős Pege Aladár, vagy a zongorista Csík Gusztáv. Pege később a komolyzene felé orientálódik, még Csík a miskolci konzervatórium elvégzése után köt ki a jazz zongorázás mellett. Sőt, említhetjük a későbbi világhírű zongoraművészt, Cziffra Györgyöt is, aki saját elmondása szerint is sokáig bázongoristaként, a jazzal is kacérkodva biztosította megélhetését.

A jazz mindig rétegműfaj volt, különösen az értelmiségi körökben számított kedvelt zenének. A nagy, koncertszerű fellépések mellett a kisebb klubok muzsikájának számított, könnyű átjárással a „tánczenészek” felől. Ezért az 1970-es és ’80-as évektől a romák között is megjelenő új generációs zenészek némelyike már ebben a műfajban kezdi el működését, miközben a „vendéglátózás” is megmarad sokáig megélhetési forrásnak. Szakcsi Lakatos Béla, Babos Gyula, Pege Aladár, Tony Lakatos, Snétberger Ferenc, Oláh Kálmán, Balázs Elemér vagy Lukács Miklós nem egyszerűen csak nagyszerű muzsikusok, hanem a magyar jazz kialakulásában meghatározó szereplők is. Kérdés azonban, hogy ez az alapvetően nemzetközi zenei irányzat esetében, ahol a származásnak nincs különösebb jelentősége, beszélhetünk-e cigányzenészekről jazz esetében? Van-e valami olyan tulajdonság, amely a roma előadókra jellemző? A szakirodalomban megjelent vita³⁰ is rámutatott arra, hogy a származás mellett a „roma jazz” igazából akkor kezdett kialakulni, amikor a nemzetközi standardok mellett megjelentek a romák „otthonról hozott” zenei hagyományai, így cigány népzenei elemek is. Nem véletlenül kapta a „Project Romani” címet az a formáció, amit Babos Gyula hozott létre fiatal, roma jazz muzsikussal, feldolgozva például a „Gelem, gelem” című dalt is, amely szimbolikusan a „cigány himnusként” szerepel napjaink politikai életében. Hasonlóan figyelemre méltó Szakcsi Lakatos Béla lemeze is, amely a cigány nyelvű „Na dara! – Ne félj!” címet kapta.³¹

Napjainkban a jazzal foglalkozó muzsikusok társadalmi és művészi elismerése a komolyzenét játszóknak rangjával vetekszik. Ehhez hozzájárul az is, hogy a jazzmuzsikusok képzése egyetemi szinten is zajlik, a Zeneakadémián BA és Ma képzés is van, amelyet külön tanszék irányít.³² A roma muzsikusok jelenléte a műfaj területén meghatározó, amely során gyakran kap hangsúlyt a családi hagyományokból kialakult cigányzenész identitás.

²⁹ Vö.: RETKES 2012.

³⁰ MATISZ 2003.

³¹ „Aztán csak-csak eljött az ideje, hogy összeszedjem a bátorságomat, és megmutassam, ki is vagyok valójában. Azt gondolom, hogy ami ezen az albumon hallható, az világzene, a szó igazi értelmében. Számomra a világzene nem az, amikor egy kubai vagy cigány zenész a saját népe melódiáit játssza, hanem a különböző zenei kultúrák és stílusok eggyé olvadása. Nálam most a magyar és cigány elemeket a keleti zene szálai szövik át, de a blues felé is elkalandozom, miközben feltűnnek frázisok Bartók I. zongoraversenyéből, és tagadhatatlan a kortárszene hatása. Ráadásul mindebből a dzsessz lüktetése is kihallatszik.” <https://www.dalok.hu/bio/id/261>.

³² <http://lfe.hu/hu/jazz-tanszek-kapcsolat>.

2.4.3. Popzenészek

Egészen új jelenség a rendszerváltozása után a popzenei stílus megjelenése a romák körében. Jellemzője, hogy általában nem az évszázados hagyományokkal rendelkező cigányzenész családok felől érkeznek az új előadók, hanem gyakran vidékről, zenei háttér nélkül, szegény környezetből, diszkrimináció sújtotta cigánytelepről. Itt már nincs jellemző cigány csoporthoz tartozás sem, magyar cigányok, oláh cigányok ugyan olyan eséllyel lesznek részesei a lehetőségnek. Mindezen tulajdonságok miatt ez a műfaj, az első pillanattól kezdve átpolitizált, és csak az utóbbi időszakban kezdett „fehéredni” az előadók egy része, mivel a kialakított zenei repertoárjuk többségében elhagyta a „cigányos” elemeket és a mainstream popzene elemeit használja.

A stílus kezdetei valószínűleg 1998-ra nyúlnak vissza, amikor ismerté válik három roma fiatal, a Fekete Vonat együttes tagjai. Ebben az időben ért el Magyarországra az Egyesült Államokban ekkorra más ismerté váló stílus, a „gangsta rap” egyszerűbb, érzelmesebb változata, amely a nagyvárosi gettók mindennapjait önti zenei formába, cigány és magyar nyelven. Ez, ha rövid időre is, de áttörést hozott a magyar popzenei életben, új lehetőséget mutatott meg a mélyszegénységből kilépni próbáló és ehhez a zenét felhasználó roma fiatalok számára. Valószínűleg ennek a hatása is érezhető a 2000-ben megjelenő, Gáspár Győző által vezetett Romantic együttes sikerében, amely felhasznált ugyan elemeket a cigány népzenei hagyományokból, de egy alapvetően populárisabb irányba indult el. A tényleges áttörést, azaz az új stílusban próbálkozó, fiatal roma előadók ismertségét a kereskedelmi televíziókban elinduló tehetségkutató műsorok tették lehetővé. A 2003-ban megrendezett első Megasztár³³ döntőjében már ott van Gáspár Laci és Oláh Ibolya, a második évadot pedig a mélyszegénységből érkező, saját dalát előadó Molnár Ferenc „Caramel” nyeri meg. Ők olyan szerethető, elfogadható, „tisztességes” cigányok – a kialakult pozitív megítéléshez nagyon sokat hozott a kereskedelmi TV csatorna által kialakított kép is, amely célja elsősorban a nézettség növelése, ezzel pedig az anyagi haszon elősegítése volt –, akik iránt lehet lelkesedni, akik nem zavarják meg a többségi társadalom romákról kialakított negatív megítélését. Ez a pozitív visszajelzés a társadalom részéről arra ösztönözte a különböző TV csatornák vezetőit, hogy a sorra megrendezett, különböző zenei tehetségkutató versenyek mezőnyében szinte „kötelező” módon legyen nehéz körülmények közül érkező, ámde tehetséges és törekvő roma fiatal is. Így az elmúlt évek során sok új tehetség tűnt fel: Radics Gigi, Oláh Gergő vagy Kökény Attila mellett nagyobb figyelem fordult más előadók felé is, így például a jazz felől érkező, és ott rendkívüli tehetséget felmutató, de nyilván a jobb megélhetés reményében a popzene felé forduló Jellinek Emil,³⁴ aki „Emilio” néven kezdett karriert.

A romák popzenében történő megjelenésének azonban nem csak a többségi társadalomban volt visszhangja. A vidéki, reménytelen szegénységben élő roma fiatalok igazi „hősöket” kaptak, akikkel azonosulni lehet, akik egyfajta utat, lehetőséget mutatnak számukra a társadalmi érvényesülés időnként reménytelennek tűnő útján.³⁵ Hasonlóan volt ez száz évvel ezelőtt is, akkor

³³ <http://megasztarok.com/>.

³⁴ <https://zene.hu/cikkek/cikk.php?id=4237>.

³⁵ Például Vö.: KOVAI 2013.

is nagyon sok cigány embernek elérhetetlen, de annál erősebb vágya volt, hogy zenész legyen, felemelkedjen a „cigányság arisztokráciájába”. Persze akkor még „cigányzenészek”, primások, brácsások, azaz a klasszikus cigányzenekar tagjai szerettek volna lenni az emberek. Manapság ennek a modernizált formáját láthatjuk, amelyet már nem a vendéglátóhelyek, hanem a kereskedelmi rádiók és televíziók közvetítenek számukra.

A kereskedelmi médiumok kezdeti pozitív hatása, amely a felfedezés és a felemelkedés lehetőségét biztosította, a későbbiek során, a karrier fenntarthatósága érdekében egyfajta „neutralizálódásra” kényszerítette a roma előadókat. Ritka kivétel az, amikor kifejezetten „cigányos” összetevőket követel a meg a siker, miként Pápai Joci Eurovíziós szereplése.³⁶ A többi előadó esetében azonban egyre távolabb kerültek a „cigányos” elemek, és a divatos könnyűzene nemzetközileg elfogadott stílusjegyei lettek a meghatározóak. Ennek okai pedig a kereskedelmi szempontok között keresendő: a hazai hirdető még a mai napig sem tekintik a roma embereket a reklámok célcsoportjának, így nem fűződik gazdasági érdek ahhoz, hogy hosszú távon egyfajta „cigány stílust” játszanak ezek a csatornák, mivel megítélésük szerint ez csak elriasztaná a nem roma hallgatókat és nagyobb anyagi haszonnal sem jár. A zenei pályán továbbra is sikeres előadóként való tevékenykedés ezt megköveteli, és más lehetőség híján igyekeznek megfelelni ennek az elvárásnak az előadók is. Ennek hatására a „kifehéredett” romák – akik származásukat nem tagadják, identitásukkal rendben élnek együtt – lehetőségekhez jutnak, napjainkban már a tehetségkutató műsorok szakmai zsűrijében is feltűnnek tagként. Így van ez még olyan esetben is, mint például az említett Fekete Vonat egykori énekesnője,³⁷ aki évtizedes külföldi tartózkodás után hazaérkezve karrierjét a mainstream popzene területén próbálja újraindítani. Akiknek pedig nem sikerül az élvonalban maradniuk, még mindig elmehetnek „cigánynak”, azaz a zenétől eltávolodva a különböző szórakoztató műsorok, „valóságshow-k” szereplői lesznek, ahol tovább erősíthetik a társadalomban a többség által most is meglévő negatív sztereotípiákat. Aki pedig mégiscsak a zenéből szeretne megélni, annak ott a társadalom jelentős része által igényelt „mulatós zene” területe.

2.4.4. „Mulatós” zenészek

Az elmúlt évszázadokban mindig megvolt a szórakoztató zenének az a legalsó rétege, amely nagy népszerűségnek örvendett a zeneileg képzetlen és a minőségre is kevés figyelmet fordító társadalmi tömegek számára. Az egyszerű zenei megoldások nem igényeltek különösebben képzett zenészeket sem. A régebbi időkben a falusi zenészek jelentették azt a csoportot, akik kiszorultak a színvonalasabb tudással rendelkező, cigányzenészek által uralt, nívósabb vendéglátóhelyekről. Ők voltak azok, akik a hétköznapi emberek egyszerű, mindennapi szórakozásához biztosították a zenét. Lakodalmak, családi ünnepségek, falusi búcsúk, bálók voltak azok az események, ahol szerény – ám mégis megélhetést jelentő – anyagi ellenszolgáltatás fejében zenei szolgáltatást nyújtottak. Napjainkban továbbra is megmaradtak ezek az események,

³⁶ <http://www.origo.hu/teve/20170513-papai-joci-2017-eurovizios-dalfesztival-teve-show-donto-finale.html>.

³⁷ <https://starity.hu/szatarok/mohamed-fatima/eletrajz/>.

azonban a közvetítő közeg jelentős mértékben megváltozott. A világháló, az internet és ott a zenei megosztó csatornák, köztük elsősorban a YouTube, olyan lehetőséget teremtett a zenével foglalkozók számára, amely a tömeges érdeklődés miatt egyszerre jelent ismertséget, rajongókat és tisztas megélhetést is.

Az ebben a kategóriában működő roma zenészek összetétele rendkívül változó. Vannak, akik a tánczene vagy a popzene felől érkeznek, onnan kiszorulva vagy egyszerűen a könnyebb megélhetést biztosító pénzkereset reményében. A többség azonban a cigány népzene irányából közelít, megőrizve az ott régebben jellemző autodidakta módon megszerzett zenei képzettségét. Ebből következőleg erős túlsúlya figyelhető meg az oláh cigány hagyományoknak, sőt, egyfajta védjegyként hangsúlyozzák ezeket a gyakran kitalált folklór elemeket, ezzel hitelesítve az általuk játszott stílust.

A rendszerváltozás utáni első évtizedben a népzene felől érkező Bódi Guszti szinte egyed-uralkodója volt a „cigányos” mulató zenének az akkor rendkívül népszerű „Dáridó” típusú zenei Tv műsorokban. A későbbiekben feleségével, fiával egész iparágat épített fel erre, az önálló műsortól a szakácskönyvekig mindenhol a „roma hagyományokat” kívánták népszerűsíteni, meg minél nagyobb bevételt elérni. A kétezres évek közepén azonban az internetes hozzáférés tömegessé válásával, valamint a zenei megosztócsatornák elterjedésével kitágultak a lehetőségek és sok új előadó jelent meg. A rendkívül szerény zenei képességgel bíró „sztároktól” kezdve egészen az országos népszerűségnek örvendő és ezért nagy fellépéseket is vállaló olyan szereplőkig, mint például az utóbbi időben Nótár Mary vagy Kis Grófo.

Az ő megélhetésük több forrásból is biztosított. Egyrészt az internetes megosztóportálokon a nézettség függvényében, a reklámok miatt van bizonyos javadalmazásuk, másrészt a különféle rendezvények megfizethető fellépőiként örvendenek népszerűségnek. Addig, amíg egy ismert és népszerű popénekest élőzenés – azaz kísérezzenek – fellépésre, a megfelelő technikai háttérrel esetlegesen csak több milliós fellépti díjért lehet szerződöttni, addig a mulató sztárokat néhány tízezer, vagy az ismertebbek esetében százezres tételekben mérhető összegért, felvételről játszott kísérettel, bőven kielégítik egy falusi búcsú vagy szüreti bál közönségének igényeit. Tudásuk és repertoárjuk bemutatására pedig az internet mellett ott vannak még a kábelszolgáltatók által biztosított, népszerű „mulató” televízió csatornák is.

A sokak által nem túlságosan magasra értékelt stílus jelentős társadalmi hatással is bír. Elsősorban a popzenéhez hasonló azonosulási pontot jelent a roma fiatalok számára, hiszen a nem túl magas zenei képzettséggel számukra mesésen magas jövedelmek érhetők el. Így ez is kijelöl egy utat sokak számára a jövő tervezésekor. Másrészt, meglepő módon, sokszor fiatal nem romák körében is tetszést aratnak ennek a stílusnak a képviselői. Az elmúlt évek egyetemi bulijainak sztárja a Kis Grófo által előadott „Nézését, meg a járását” című – egyébként egy virág-énekből és népdalokból összemixelt és még véletlenül sem cigány eredetre visszanyúló – dala, amely siker esetében érdemes elgondolkodni, hogy mennyire volt valós a rajongás és a szeretet a közönség részéről, vagy inkább csak egy „jó buli” volt a népszerű cigánnyal.

2.4.5. A crossover stílus képviselői

A crossover zenei stílus a különböző zenei műfajokat „keresztező”, „átívelő”, azok stílusjegyeit vegyítő előadói felfogás, amely tulajdonképpen már régóta létezik, hiszen a klasszikus cigányzenészek amikor operanyitányokat játszottak sajátos stilizálásukban és hangszerelésükben, vagy a bázongorista tánczenészek adták elő valamelyik klasszikus darabot, már ezt csinálták. Mégis, érdemes most a nemrég születő, új stílus előadóit önálló kategóriaként megjelentetni a szórakoztató roma muzsikások csoportjainak számbavételekor is, hiszen deklarált módon, tudatosan, mostanában találkozhatunk vele. Szinte kivétel nélkül magasan képzett zenészekről van szó, akik ismerik és játsszák a különböző stílus zeneműveit, és tudatosan képesek a különböző elemek összerakásából egy új hangzásvilágot, egy új stílust megalkotni. Ennek az „új stílusnak” jelenleg két rendkívül népszerű képviselője van a cigány származású zenészek között, kérdés, hogy ez csak egyfajta átmeneti jelenség, vagy a jövőben többen is megpróbálkoznak ezzel a területtel.

Az egyik a Budapest Bár formáció, amelynek tagjai klasszikus zenei képzettséggel és diplomákkal rendelkező zenészek, céljuk azonban a hagyományos „kávéházi cigányzene” – azaz a nagyvárosi, a polgárság érdeklődését és igényeit kielégítő zenei műfaj – újjáélesztése és egyben megreformálása is olyan módon, hogy a 20. század első feléből származó dalokat, kuplékat repertoárjukban kiegészítették napjaink könnyűzenei szerzeményeivel és ezeket egy klasszikus és újra gondolt cigányzenekari hangzással előadva, a popzene vagy a jazz területéről érkező, népszerű, nem roma előadók tolmácsolásában. Gyakran komolyzenei részleteket is játszanak lemezeiken. A magas zenei színvonal és az igényes előadásmód népszerűvé teszi őket az igényes szórakoztató zene iránt érdeklődők körében, ezért is nevezik időnként az általuk játszott zenét az „értelmiség Dáridójának”. Ez a műfaj elsősorban klubokban, bárókban érvényesül igazán, de az utóbbi időben, a nagy népszerűségnek köszönhetően, szabadtéri színpadi koncerteket is tartanak. A jól kitalált, üzleti és reklámozási konstrukcióként sem utolsó műfaj egyszerre több csoportját szólítja meg a társadalomnak: kíváncsivá teszi a színvonalas cigányzene iránt érdeklődőket, de odavonzza a közönség soraiba az egyébként teljesen más területről népszerű popénekesek rajongóit is.

A másik hasonló, de mégis teljesen más, deklaráltan crossover stílusú előadó, Mága Zoltán. A Rajkó Zenekarban a cigányzenés hagyományokon szocializálódott, majd az utóbbi időben klasszikus zenei képzettséget is szerző előadó a komolyzene, a klasszikus cigányzene, valamint az amerikai popzenei hagyományokat kívánja megjeleníteni látványos, amerikai típusú showműsorokban. Az elektronikus hangszerekkel is kiegészített szimfonikus zenekar – amely időnként André Rieu színpadi látványára és zenei hangzására emlékeztet, de azt sok tekintetben meg is haladja – szükség esetén operaénekest kísér, de ha kell, átalakul cigányzenekarrá, hogy a népszerű nótát mintegy primásként előadó Mágát kíséresse. A látványos színpadi elemek, a fénytechnika vagy akár egy repülő zongora, előadásainak olyan összetevői, amely alapján egy pillanatig sem lehet kétségünk, itt egy komolyan kitalált és megszervezett showbizniszről van szó. Jól kitalált modell, amely a közönség körében rendkívül népszerű. Ráadásul Mága nagyon sokat foglalkozik jótékonykodással is, templomi koncerteket ad szegények megsegítésére, tehát a tehetséges és segítőkész „jó cigány” képe rajzolódik ki a társadalom számára. Ez pedig ellentételen tudja a zenei szakma gyakran ellenségesen bíráló, Mága zenei teljesítményét lekicsinylő véleményét, amely nyilvánvalóan nem független az előadó által megkeresett, és valószínűleg valamennyire irigylte pénz mennyiségétől sem.

ÖSSZEZÉS HELYETT

Áttekintésünkben megpróbáltuk felvázolni azt az utat, amelyen a zenével hivatásszerűen foglalkozni kezdő cigány emberek a 18. századi indulásától kezdődően napjainkig bejártak. Mint látható volt, a kialakulástól kezdődően legalább 200 évig egy jól körülhatárolható, egyfajta stílust jelentett a cigányzene és ennek előadóit nevezték cigányzenészeknek. A 19. század végétől azonban lassan megjelennek az „átlépők”, azaz a más stílusban zenélő roma identitású muzsikuskok, és így az elmúlt 100 évben „kinyílik” a zenei világ és több, egymástól időnként teljesen különböző stílus képviselőjeként jelennek meg a cigány származású és identitású zenészek. A cigány népzene kivételével az új stílus előadói visszavezethetők a régmúlt cigányzene hagyományain szocializálódott romungrok, azaz magyar cigány zenész családokra. Az utóbbi évtizedekben azonban a popzene és mulatós zene térnyerésével eltűnik ez a csoport-determináció a cigány közösségek esetében, sőt, a népzene és az említett populáris műfajok esetében gyakran az eladhatóság érdekében kitalált „népi hatás”, az oláh cigány hagyományok és az oláh cigány előadók kerülnek előtérbe. Így napjainkra ketté válik a „cigányzene” és a „cigányzenész” fogalma: a cigányzene alapvetően megőrzi a már a 18–19. századtól meglévő, a verbunkosra és magyar nótára épülő műfaj sajátos előadásmódjához, előadói apparátusához és előadóhoz fűzött jelentését, amellyel egybeesett a cigányzenész fogalma is, aki nem más volt, mint ennek a műfajnak az előadója. Jelenleg a cigányzenész jelentése egyrészt tehát a régi értelemben vett jelentéssel bír, másrészt nem a játszott repertoár és a sajátos stílus, ami meghatározza a fogalom tartalmát, hanem a cigány származás és a hagyományokhoz kötődő, vállalt identitás. Így, cigányzenészekről beszélhetünk más műfajok esetében is, ha figyelünk a fogalom átértelmeződésére. Ilyen zenészek pedig jelentős számban vannak napjainkban is, szinte minden műfajban, és ők ragaszkodnak identitásukhoz, a zenész családok évszázados vélt vagy valós társadalmi-zenei szocializációs hagyományaihoz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A magyar nyelv értelmező szótára. <http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=cig%C3%A1nyzene>

ALLPORT, G. W. (1977): *Az előítélet.* Budapest, Gondolat

BARTÓK BÉLA (2003): Budapesti előadás. Mi a népzene? In BARTÓK BÉLA: *A népzeneről.* Budapest, Neumann Kht., 2003 <http://mek.oszk.hu/05200/05222/html/gmbartok0005.html>

BÉKÉSI ÁGNES (2002): Szocializációs minták átörökítése cigány-zenész családokban. *Educatio* 11. évf. 3. sz. 431–446.

Cigányzenészek régen és ma. Ifj. Boros Mátyás előadása. <http://www.cigany-zene.hu/2010/05/ciganyzeneszek-regen-es-ma/>

CZIFFRA GYÖRGY (1983): *Ágyúk és virágok.* Budapest, Zenemű Kiadó

CSEMER GÉZA: *Fejezetek a magyar cigányzene történetéből*. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/cigany_irodalmi_arckepecsarnok_1/pages/010_csemer_geza.htm

CSENKI IMRE – CSENKI SÁNDOR (1943): Népdalgyűjtés a magyarországi cigányok között. In GUNDA BÉLA (szerk.): *Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára*. Budapest

CSENKI SÁNDOR – CSENKI IMRE – PÁSZTI MIKLÓS (1955): *Bazsarózsa. 99 cigány népdal*. Budapest, Zeneműkiadó Vállalat

CSEPELI GYÖRGY (2001): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, 2001.

FARKAS EDINA LINA – NÉMETH RÓBERT (2018): Elég jó, ha elég cigányos? A hazai roma pop 20 évvel az áttörés után I–II. *HVG.hu*. 2018. 03. 22. http://hvg.hu/kultura/20180312_Eleg_jo_ha_eleg_ciganyos

HOOVER, LYNN M. (2015): From café to stage to museum: the transformation of the gypsy music industry in 20th-century Hungary. *Hungarian Studies* vol. 29. no. 1–2. 121–134.

KÁLLAI ERNŐ (2009): Cigányok/romák Magyarországon. Társadalomtörténeti vázlat. In KÁLLAI ERNŐ – KOVÁCS LÁSZLÓ (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely. 156–175.

KISS ESZTER VERONIKA (2016): Az igazi roma szupercsapat. *Magyar Nemzet* 2016. 12. 22.

KOVAI CECÍLIA (2013): Cigányság a zenében. *Szuverén*. <http://szuveren.hu/tarsadalom/ciganysag-a-zeneben>

KOVALCSIK KATALIN (2002): A cigány zenekultúra tegnap és ma. In KOVALCSIK K. (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Budapest, BTF-IFA-MKM. 419–431.

KRÉMER TAMÁS – BARNA EMÍLIA – TÓFALVY TAMÁS (szerk.) (2016): Roma hip-hop. *Zenei Hálózatok Folyóirat*. 002ER. 2016.

LISZT FERENC (2004): *A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon*. Magyar Mercurius Kiadó *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest, 1977–1982, Akadémiai Kiadó. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1130.html>

MATISZ LÁSZLÓ (2003): Létezik-e romadzsessz? *Jazzkutatás*. <http://jazzkutas.eu/article.php?id=45>

MUNK VERONIKA (2013): Vágási Feri és Balogh Nóra esete Oláh Gergővel. A romák reprezentációja a többségi média szórakoztató műsoraiban. *Médiakutató* 14. évf. 3. sz. 27–38. http://www.mediakutato.hu/cikk/2013_03_osz/03_romak_a_szorakoztato_mediaban.pdf

Pallasz Nagy Lexikona. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/020/pc002051.html#6>

PAVLÓ PÉTER (2015): A Budapest Bár egy generációs kapocs. *Délmagyarország* 2015. 05. 02.

RETKES ATTILA (2012): A modern magyar jazz születése és fogadtatása (1962–1964). *Gramofon* 12. évf. 2. sz. 62–66. <https://www.gramofon.hu/pdf/2012nyar.pdf>; http://www.retkesattila.hu/archivum/a_modern_magyar_jazz_szuletese

Révai Nagy Lexikona. Brutus-Csát. 4. kötet. Budapest, 1912. <http://mek.oszk.hu/06700/06758/pdf/revai04.pdf>

RUDAS PÉTER (2001): Cigányzene feketemunkában. *Népszabadság* 2001. július 20. 5.

SÁROSI BÁLINT (1971): *Cigányzene...* Budapest, Gondolat Könyvkiadó

SÁROSI BÁLINT (1999): *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Planétás Kiadó

SÁROSI BÁLINT (2012): *A cigányzenekar múltja I–II. Az egykorú sajtó tükrében*. Nap Kiadó

STEWART, MICHAEL SINCLAIR (1994): *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest, T-Twins Kiadó – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány

VARGA ATTILA (2012): Repertoár. *Magyar Nemzet* 2012. április 21.

KÁLLAI ERNŐ PH.D, HABIL

kallai@szte.jgypk.hu

főiskolai tanár (SZTE JGYPK), tudományos munkatárs (MTA TK KI)

Iskolaigazgatók véleménye Nógrád megyéből

Opinions of school principals from Nógrád County

DOI 10.14232/belv.2018.3.8

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.3.8>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Kállai Ernő (2018): Iskolaigazgatók véleménye Nógrád megyéből. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 3. sz. 141–150. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A 2016–2018-ban az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének „Incubátor” kutatási programjának keretében a Nógrád megyei romák társadalmi helyzetét térképeztük fel. Ennek során 10 településen 200 családi kérdőív felvételére került sor, valamint 70 interjú készült, továbbá megfigyelések, iskolai óralátogatások, fókuszcsoporthozos beszélgetések zajlottak. Az elkészült tanulmányokat tartalmazó kötet 2018-ban jelenik meg.

A kutatás fontos része volt a települések iskoláinak, azok vezetőinek, az ott dolgozó pedagógusok véleményének a megismerése. Mostani forrásközlésünkben négy iskolaigazgatóval készült interjúból választottunk ki részleteket. Elsősorban néhány olyan részt tesszük közzé elemzés és kommentár nélkül, amelyek a települések általános jellemzéséről, valamint az iskola helyzetéről szólnak. Különösen érdekesnek tűnik a kistelepülések iskoláinak állapota, az épületek és a környezet helyzete. Hasonlóan fontos megítélés alá esik a tanári kar összetételével, a szakszerű oktatással kapcsolatos körülmények megismerése, illetve a szülőkkel történő kapcsolattartás problematikája. Végül pedig

idézünk véleményt a mostanában sokszor vitatott „roma felzárkóztatással” kapcsolatos kérdésből, valamint a kisteleplési, etnikailag homogén iskolák lehetséges jövőjével kapcsolatos víziókból is.

A hosszabb beszélgetésekből kiragadott, most közölt interjúrészleteket Bogdán Mária, Fejős Anna, Keresztes-Takács Orsolya és Máté Dezső készítették, a kutatás vezetője Kállai Ernő volt.

I.

– Egy gyönyörű helyen fekvő kisváros, de nagy a szegénység. Azt látom, hogy nagyon kevés a munkahely ebben a városban és a környékén is. Az emberek mintha már ehhez szoktak volna hozzá. Nagyon sok a dolgozni eljáró ember. Ez a gyorsan épülő 21-es is segít ebben, meg hogy Budapesten könnyen találnak munkát és elmennek. Nagyon sokan járnak Budapestre, itt a környéken nem nagyon van állás, kevés a munkahely. Többen, ugyanúgy, ahogy az országban sokan, külföldre mentek el dolgozni. A munkatársaim közül is van, akinek a házastársa külföldön dolgozik. Ez egy hátrány. Ahol a szülők nincsenek odahaza, csak nagyon későn, és az egyik szülő hiányzik, mert hónapokig külföldön él, ott a gyerekek a nevelése sok nehézséget jelent a család részéről.

– A tömegközlekedés?

– Nagyon jó a vasúthálózat. A Salgótarján–Hatvan vonalon szinte óránként megy vonat. A távolsági buszok is nagyon jók.

– Említette a szegénységet. Milyen mértékű a településen?

– Én ezt a szülőkön közvetlenül érzékelem. Akkor, amikor különféle programok vannak, aminek költségvetése is lenne, egy osztálykirándulás vagy bármilyen program, van egy rétege a szülőknek, akiknek ez már nehézséget jelent. Ilyenkor szoktuk a különféle alapítványainkat megkeresni. Ha roma tanulóval van szó, a roma kisebbségi önkormányzatot, hogy tudnának-e valamilyen segítséget nyújtani. A múlt évben is volt konkrét eset, egy roma tanuló nagyon tehetséges volt. Valamilyen versmondó, irodalmi területen. Egy olyan versenyre szeretnénk volna nevezni, ahol volt nevezési díj. Megkerestük a kisebbségi önkormányzatot, hogy segítsenek nekünk ebben, hiszen azt mondták, hogy partnerek. Valóban kapott is támogatást a gyerek a kisebbségi önkormányzattól.

– Mi lett az eredmény?

– Nagyon ügyes volt. Sikeres volt. Jól szerepelt. Egy kiugrási lehetőség volt számára.

– Az iskolát hogyan jellemezné? Milyen állapotban van?

– Amikor az állami átvétel volt, az önkormányzatok már nem költöttek az intézményeikre, amikor kiderült az, hogy át kell adniuk állami fenntartásba. Az állami intézményfenntartó először nem tudta, hogy mire számítson. Nem voltak pontos kimutatások, hogy mennyibe kerül a működtetése az intézménynek, és nem azzal kezdte, hogy fejleszti az intézményeket. Ez látszik az épületnek az állagán is. Nagyon sok probléma van, fejlesztésre szorulna az intézmény. A tankerület megpályázott egy nagyobb összegű fejlesztést, mintegy másfél milliárd forint összegben intézmény felújítás, bővítés, korszerűsítés. Ezt megnyerte, most nagyon sok iskolát fognak fejleszteni.

Az alsós épület egy műemlék jellegű épület. Ahol minden átalakítás, fejlesztés, korszerűsítés engedélyekhez kötött, többletköltséget jelent. Elavult a csatorna rendszere. Ha valamit megbolygatunk, az már 10 millió forintot jelent egy ilyen jellegű épületnél. Ez az épület pedig,

ahol most vagyunk, egy „szocreál” stílusú, ami már régóta felújításra szorul. Kevés a tantermünk. Nincsenek szaktantermeink, megfelelő számban szertáraink. Bővítésre is szükség van. Ugyanakkor, ha nemcsak az épületet nézem, esetleg az udvart is, hogy korszerűbb sportpályák kellenének, korszerű berendezések, ahol egy kinti tanórát meg lehetne tartani. Egy 21. századnak megfelelő oktatást tartani.

Ez az iskola ugyanis nemcsak ennek a városnak az iskolája, hanem korábban volt egy kistérség, amelybe hét település tartozott. Ez a hét település most is ide járítja a gyermekeit. Ezek között van egy komplett nagyfalú, amelyik nem azért járítja ide, mert nem lett volna ki a tanulólétszáma az iskolának, hanem mert nem boldogultak a településen az oktatással.

– Melyik ez a település?

– Akkor én még nem voltam itt. Több mint 10 éve történt ez az integráció. Az elmondások alapján nem tudták sem fegyelmezni a tanulókat, sem pedig azt az oktatást biztosítani, amire szükség lett volna. A település P-vel együttműködési megállapodást kötött. A gyerekeket behordják ide. Buszokkal jönnek, helyközi járatokkal. Alsótagozatnál, illetve már az óvodánál is adunk segítséget, kíséretet. A többi településről is buszok hordják általában a gyerekeket. Onnan kisbusszal jönnek. P. város segít, nagyon nagyvonalúan hozzájárulnak a bérlethez.

– Milyen a pedagógusok felkészültsége ilyen sok gyerek különböző problémájára?

– Nagyon magas szintű. Egyrészt idősebb pedagógusok vannak zömében. A nevelőtestületnek az átlag életkora 55 év feletti. Néhány új, fiatal kollégánk van, de ez elenyésző. Egy gyakornokunk. Évek óta nem volt gyakornok kollégánk. Most végre van három-négy kis fiatal kolléga.

Különböző egyetemeket, főiskolákat, tanfolyamokat elvégeztek. Ha arról beszélünk, hogy az esélyegyenlőség biztosítása nagyon fontos területe az intézményünknek, akkor gyakran kell fejlesztő órákat tartanunk. Nemcsak őket érinti, de nagyobb számban érinti a roma tanulókat, azt tapasztaljuk. Hét fejlesztő pedagógusunk van. Mindenkinek meg tudjuk adni azt, amire szüksége van. A szükséges órát, megfelelő csoportbontásban. Ebben a tanévben csak négy órát kellett kérésünkre segítségként a pedagógiai szakszolgálattól, hogy teljesen meg tudjunk felelni a kihívásoknak.

(Nógrád megyei kisváros általános iskolájának igazgatója)

II.

– Mit mesélne nekem a településről? Milyen állapotba van?

– Hát... ez mindig polgármesterfüggő, úgy vettem észre. Most viszonylag agilis a polgármester, az előző nem nagyon volt az. Lehetett volna nekünk egy olyan iskolafelújítást csinálni, ahol napelemeket is kapunk. De nem vágott bele.

– Látom, hogy most vannak napelemek máshol.

– Ezt már az új polgármester csinálta, de ez nem az iskolánál van. De anno lehetett volna ezt az iskolát is úgy felújítani és legalább 5 évig kellett volna még utána üzemeltetni és ő ezt nem mertte bevállalni. Akkor még önkormányzati fenntartásúak voltunk. Szóval, ezt én azért mindenféleképpen egy nagy negatívumnak tartom, hogy mi nem vagyunk felújítva.

Nehézségekbe ütközik egyébként a fölújítás, mert mindent a Műemlék Hivatallal kell intézni, mert ez egy műemlék épület. Gyönyörű kastély épület és akkor ez minden előnyével és hátrányával a miénk. Mert ugye a gyerekeknek ez azért rideg, strukturálatlan. Elhanyagoltnak tűnik már belülről is. Sőt, piszkosnak is, mert minden pereg, mállik. Az udvarunkra, ha kimegy akkor ugyan nagy, de az is strukturálatlan, nincsen kialakított játszótér a gyerekeknek. Tehát, a foci-pályán kívül, meg a füves részeken kívül, jó, persze, tök jól elvannak itt a gyerekek, meg minden. Tehát, az nagyon-nagyon jó, városi szemmel nézve, de ezek a gyerekek meg szívesen vennének egy modern játszótérrel. Mert, ha mi elvisszük őket egy városba, akkor le sem lehet őket szedni egy kuckóból, házikóból vagy valami csúszdáról.

– **Mióta van itt iskola ebben a kastélyban, kastélyépületben?**

– Azt hiszem, hogy 50 vagy 60 éve működik itt az iskola. Úgyhogy nem sok fölújítás volt azóta. Egyszer dőlt ki itt a timpanon, azt hiszem a hátsó részen, akkor muszáj volt megcsinálni a tetőnek a megerősítését.

Na, és akkor hát a faluról annyit, amit én tudok még, hogy nagyon sok a bejáró dolgozó itt mindenfelé, de inkább szerintem Rétságon rengetegen dolgoznak közülük. Tehát, bármikor, még az én gyerekkoromban is, hogyha most így visszagondolok, akkor sok arcot látok itt a nyugdíjasok között, akit láttam Rétságban annak idején dolgozni. Akár hivatalba, akár itt, akár ott. Még a járási hivatal vezetőjét is innen származott. Úgyhogy valamikor ez virágzó település volt.

A cigányság az itt letelepedett, azt hiszem, hogy ők zenész cigányoknak tartották magukat. Ők már nem beszélnek a nyelvüket igazából, a hagyományukat se ápolják. Most indították be ezt, hogy mindenhol táncikálnak, meg népdalkórus, meg stb. és akkor ők is beindították, hogy táncolnak most. De igazából nem autentikus az ő táncuk, hogyha megnézi. Se a ruháik, se semmi. Tehát, ők már azok a fajta cigányok, akik olyan régen telepedtek le, hogy nem őrzik a hagyományukat. Valamennyire megpróbáltak asszimilálódni, de azért az utolsó utcát, például néhány évvel ezelőtt jelölte ki az önkormányzat és ők maguktól odaköltöztek. Tehát, önmaguktól is azért valamennyire szegregálódnak. Persze laknak a faluba is bent.

– **Az mit jelent, hogy kijelölte az önkormányzat?**

– Hát hogy új utcát kell építeni, telkeket kell kijelölni, mert volt építkezési kedv éshát az új házakba, abba mind ők mentek. Nem tudom. Szóval, hogy nem megvettek házakat, hanem ott építettek újakat. Most már látom azt is, hogy ha kiöregedett valaki a házból, elhalt, akkor eladogatják. Nagyon alacsony áron tudják eladni és akkor beköltözgetnek.

[...]

– **Hány tanár van az iskolában?**

– 11-en vagyunk. Összesen 14-en lehetnének az igazgató és igazgató-helyettessel, de elvileg mind a 2 posztnak kéne lenni, de most velem együtt így 11-en vagyunk. Tehát itt igazából státuszhiány van már. Illetve státusz van, csak hiány van, nincsen feltöltve.

– **Elegendő szakos tanár van?**

– Hát, most nincsen jelen pillanatban, a szakos ellátottság nem sikerül 7-8-ban matekból. Mert 5-6-ban ugye műveltségterülettel egy tanító tanítja, tanítóból vagyunk sokan. Még ez a szerencse,

mert a tanítókhöz nagyjából hozzászoknak a gyerekek, és ha följebb megyünk akármit tanítani, akkor azért nincs olyan nagy szörnvedelem, mint hogyha egy idegent hozunk be. Merthogy tavaly óraadó matektanárokkal oldottuk meg, idősekkel, szegények azt mondták, hogy idén már ők nem jönnek, nem figyelnek rájuk, nem vállalták. Matek szakos úgy volt még az utolsó tanítási nap is, hogy esetleg lesz, de aztán egy másik iskolát választott.

– **És akkor azt kik tanítják?**

– Én 7.-be elvállaltam. Ők a legrosszabb osztály. Gondoltam, hogy ne nyomjam senkire, akkor az már legyen az enyém. Szeretem amúgy a matekot, férjem is matek szakos meg az apukám is matek szakos, meg én is nagyon szeretem a matekot, úgyhogy ezzel így nincs baj ezen a szinten. Itt még tulajdonképpen mindent tudna tanítani egy tanító ezen a szinten. Mert itt nem a tehetség-gondozásról van szó.

Jelen pillanatban nincsen történelem szakosunk, de a történelem szak azt úgy oldódott meg, hogy tavaly közhasznú munkásnak kaptam egy portást, aki régész-történész. És nyelvvizsgálója van neki latinból, de nem kapta még meg a diplomáját, merthogy angolból is kéne neki egy nyelvvizsga. Na, most ő nekünk tökéletesen bevált. A gyerekekhez ért, úgyhogy ő tanítja a történelmet most. Én azt gondolom, hogy így nem nagyon érdekel, hogy most szakos legyen, vagy ne, mert őt elfogadják a gyerekek, ő tud a nyelvükön. Így a történelem az biztosan megoldott.

Nekünk egyébként 3 közfoglalkoztatottunk van. Tehát, a portásunk az úgy van, hogy közfoglalkoztatott portás. Az iskola titkár is közfoglalkoztatott. Félévente hosszabbítják, illetve az egyik takarító, igen. És ez általános szerintem az iskolákban azért.

Az erkölcsant hitoktató tanítja. De hát ez mondjuk szerintem tőkre belefér a dologba. És ő volt kint Németországba, mert ő a Z. vállalatnál dolgozott és ő jól beszél németül, úgyhogy ő tanítja a németet így. Mert német szakosunk sincsen. És akkor, ha így megnézzük, akkor utána nincsenek természettudományos szakjaink. Illetve, biológia-földrajzunk van. Tehát a természetismeret még elmegy, de a kémiát, azt nagyon régen a biológusunk tanítja, de azt már olyan nagyon régen mindig biológus tanította, hogy még régein is csak óraadóval volt megoldva egyszer, egyszer. Illetve a fizikát is, és az informatikát is. Tehát annyi szerencse, hogy például a Gyula, ő mondjuk az ELTE-n végzett rendszergazda is. Tehát, hogy azért egy ilyen rendszergazda, aki pedagógus végzettséggel van, az azért simán el tud tanítgatni informatikát ilyen szinten, heti 1 órába.

– **És pont ők azok, akikre még az elején mondta, hogy nyugdíjba fognak menni nemsokára.**

– Hát igen. Ha úgy nézzük, hogy milyen az átlagéletkora a nevelőtestületnek, akkor itt az 50-hez közel nagyon-nagyon sokan vagyunk. Illetve 50-en fölül, meg még többen szerintem. És akkor vannak a fiatalok, mint például az a szegény, akinek most lett volna 19-én a minősítő vizsgája, mert gyakornok volt még, nagyon-nagyon jól ért ezekhez a gyerekekhez. Minket választott a Rétság helyett, mert ott is felajánlottak neki egy helyet, meg Tolmácson is, ahol lakik, és ide kijár, és itt dolgozik. És most például nincs meg neki az angol nyelvvizsgálója, mert most se sikerült megcsinálni, és akkor most le kellett mondani a minősítő vizsgát. Tehát, tegnaptól fölmondtak neki.

– **Tényleg?**

– A törvény erejénél fogva megszűnik a munkaviszony, hogyha nem csinálja meg a minősítést, azt meg le kellett mondani, mert nem tudta bemutatni a diplomáját.

– És akkor mi lesz az ő osztályával?

– Maradni fog. Hát maradni fog, visszavesszük őt középfokú végzettséggel. Nincs kit beállítani. Mi nem tudunk felvállalni, tehát, mi eddig 26 órába tanítottunk, de úgy, hogy végig gyerekekkel voltunk. A 27-be meg mondjuk ebédeltettünk. Itt olyan nagy a hiány, hogy egészen egyszerűen jött tavaly jelentkező, de azt mondtam a kollegámnak, hogy nem is én akarom, vezesse végig őt az osztályokon, nézze meg, hogy ezt ő tudja-e vállalni, mert én nem akartam zsákbamacskát árulni. Itt ez van. És akkor jött azzal, hogy hát ő nagyon jól tud tanítani matekot, de ő biztos, hogy nem fog tudni a gyerekekkel bánni. Hát akkor én meg azt mondtam, hogy akkor ezt át kell gondolni, mert itt a nagy része azon áll vagy bukik, hogy a gyerekekkel megtalálja a megfelelő hangot. Ha nem találja meg, akkor nem tud tanítani. Tehát, hogy azt mindenféleképpen ki kell alakítani, hogy őt elfogadják a gyerekek.

(Nógrád megyei kisváros általános iskolájának igazgatója)

III.**– Hogyan jellemezné a települést?**

– Hát itt most lehet, hogy ketté kéne venni a társadalmat a romákra meg a nem romákra. Egyszerűen azért, mert a nem romák közössége az nagyon kiöregedő félbe van. És ez a kiöregedő fél is nagyon kevés életképes embert tartalmaz. Egyrészt azért, mert például a pedagógusok java része is bejáró. Tehát, nagyon kevés a helyben lakó. A fiatalok meg már évek óta nincsenek. Itt vannak az üres házak, az egyszemélyes házak, egy házaspár vagy csak a házaspárnak az egyik tagja lakik már csak itt. A településnek a nem roma része az ugye elöregszik. Beszéltünk arról, hogy a pedagógusok java része, talán hárman lakunk itt. Ugyanez vonatkozik az óvodára is, nagyon sok bejáró óvónő van, hiszen helyben egyszerűen nem tudjuk megoldani. A romaság, pedig amit mondtam, hogy pont azzal, hogy nevelőszülői státuszban vannak sokan, tehát ezzel így eléggé megerősödnek, gazdaságilag is, meg hát van feladatuk itt ebben a közösségben.

– Hogyan látja, a roma lakosoknak milyen lehetőségeik vannak munkaügyben?

– Vannak a közfoglalkoztatási programoknak a különböző változatai, ami évek óta működik. Mindig vannak számukra továbbképzések. Elmúlt évben ilyen gyógynövénytermesztés volt, idén a kosárfonás. Tehát, valamilyen képzést mindig kapnak.

– Tényleg kosárfonás volt ebben az évben?

– Igen, igen, valahogy most tavasszal fejeződött be. Egyik kolleganőnk segített be nekik a képzésbe, tehát az elméleti dolgokat azt ő adta le, valami régi, 100 éves tanmenet, vagy tanterv alapján.

– A gyógynövény-termesztés mit jelent számukra?

– Megmondom őszintén, nem tudom. Tehát konkrétan azt, hogy mit tanultak és milyen céllal, hogy mi a szándéka az önkormányzatnak, tehát én úgy tudom, hogy az önkormányzat válogathatott,

hogy milyen szakmában képzi ki itt a rá illetékeseket. Nem tudom, hogy miért esett a gyógynövényképzésre a választás. De hát voltak ennél már cifrább továbbképzések is. Pár évvel ezelőtt kötelező feladatként kaptuk a tankerülettől, hogy a romaságba különböző szakmák képzését kell megszervezni. Nekünk az útkarbantartó feladat jutott. Amit néztem, mert egyrészt óraszámra rengeteg gyakorlati rész volt, másrészt én, aki megbízást kaptam, nem értettem az útkarbantartáshoz, fizikai, műszaki képzettségem nem volt, nem is láttam át. Így ennek is az lett a vége, hogy a képzésre kötelezett volt az iskola is, meg az önkormányzat is és az önkormányzatnak a takarítónőjének jutott az a feladat, hogy az útkarbantartásnak az elméleti részét megfelelő óraszámra leadja a hallgatóknak. A gyakorlati képzés meg teljesen el is sikkadt. Tehát, papíron itt van tizenvalahány képzett útkarbantartó, aki szerintem akkor láttak utat, amikor fölültek az autóra vagy az autóbuszra. De hogy mit kezd esetleg egy kátyúval, vagy forgalomszervezési problémával, nem.

Igazából a probléma az, hogy mindenki tudja, hogy tanulni, képezni kell nemcsak a romákat, hanem mindenkit. Tehát ezt a szemléletet el tudja az ember fogadni, hogy igen is tanulni, tanulni kell. De az, hogy ebbe a közhasznú foglalkoztatásba bevont emberekre milyen képzést erőltetnek rá azon a jogcímen, hogy képezni márpedig kell, és tanulni kell, ennek nem látom az értelmét. Sőt, inkább a képzésnek meg a tanulásnak a lejárata lesz az eredménye. Kérdéses ezeknek a képzéseknek a minősége. A másik probléma, hogy mit fog vele kezdeni.

Miként mondtam, idén tavasszal fejeződött be a kosárfonás, aminek én nagyon örülök, mert végül is nagyon klassz dolgokat lehet ezzel a kosárfonással csinálni. Tehát, biztos, hogy megtanulja ezeket a fogásokat, csak az életébe egy dolog hiányzik majd, a fűzfavessző, amivel dolgozni lehetne.

(Nógrád megyei kisváros általános iskolájának az igazgatója)

IV.

– A szülőkkel való kapcsolattartás mennyire működik az iskola és a szülők között?

– Általában egy évben három szülői értekezlet szokott lenni. Először évnyitó után, az első tanítási napon, az első osztályos szülőknek. A következő héten van egy összevont szülői értekezlet, tehát közösen nyitunk. Utána mindenki megy a saját osztályába. Kb. az első szülői értekezleten 50%-os részvételi arány van. Az első osztályban magasabb a százalék, majdnem eléri a százat. Az idén egy szülő nem jött el az első osztályos gyerekének a szülői értekezletére.

A következő a félévi bizonyítvány osztás előtt, de inkább karácsony előtti részen. Ha a tanulmányi helyzettel vannak problémák, amellet, hogy kiértésítjük a szülőt, hogy ebből vagy abból a tantárgyból bukásra áll a gyerek, azért még szeretünk velük beszélni négy szemközt is, a szülői értekezlethez kapcsolódva. Én ezeket nem nagyon tartom hatásosnak. Én sokkal jobban szeretem a négy-, hat-, nyolcszem közti interakciókat, amikor egymás előtt kicsit rápirítok a rosszul állókra. Nem azért, hogy szégyelljék magukat, de legyen respektje annak a gyereknek, aki jól tanul. És a szülők is tartsák ezt észben.

A másik dolog, hogy amikor probléma van, akkor négy szemközt beszéljük azt meg. A családlátogatás nem kötelező. Nem tudom kötelezni a fiatal kolléganőimet arra, hogy keresse fel a szülőket. Van rá lehetőség, hogy a családsegítővel együtt menjenek, meglátogassák a családokat. De az az igazság, hogy mi ismerjük a családokat, és én azt tartom, hogy ez az előre bejelentett időpont, hogy megyünk és kávézunk, kirakat, ennek semmi értelme. Nekem, ha valami problémám van, vagy valakit nagyon-nagyon meg akarok dicsérni, mert olyan jól tanul, akkor én váratlanul szoktam „betörni”. Akkor nincs felkészülés. Látom a maga valóságában, hogy mi történik. Bár előre tudom, meglepetés nem érhet. Akkor én ott elmondom. De erre nem tudom kötelezni a kollégáimat.

– **A családlátogatást mikor szokták alkalmazni?**

– Általában egy kis faluban alsótagozaton szokták alkalmazni, első osztályban, amikor megismerjük a gyereket. A későbbiek folyamán nem sok értelme van. De amíg én osztályfőnök voltam, én sűrűn látogattam a szülőket. Engem az utcán is megállítottak. Engem bármikor fel lehetett keresni. Az nagyon nagy dolog volt, hogyha én behívtam valakit. Én nem hívtam, hanem beültem az autóba és mentem. Én csináltam ilyeneket, amikor osztályfőnök voltam, hogy gyertek, iszunk egy teát. Vagy a gyerekeknek farsangi bál volt, ti mit gondoltok, hogy lehetne olcsóbban kihozni a ruhákat vagy amit szeretnénk? Ti mit szóltok hozzá? Teljesen más volt a hangvétel. Ezek az alkalmak konstruktívabbak, hatásosabbak voltak. Itt nagyon oda kell figyelni arra, hogy milyen módszereket alkalmazunk a szülőkkel kapcsolatban. Könnyen át lehet a ló túlsó oldalára esni. A túlzott bizalmaskodás nem vezet eredményre. Én láttam, tapasztaltam, hogy a túl bizalmas viszony a visszájára fordul és onnantól kezdve veszekedés, utcán rákiabálás stb. van.

A hivatalos dolgokat tartjuk bent az iskolában, hivatalosan. Azt nem tudom mondani az osztályfőnöknek, hogy ki kell menned és ott intézd el. Ha másképp nem megy, hívd be a szülőt, leülünk és megbeszélünk mindent, hatszemközt. Nagyon nagy szükség van a megbeszélésre. Az üzengetés, a beírok az ellenőrzőbe, annak semmi értelme. Nekem jó kapcsolatom van a szülőkkal. Ha végigmegyek az úton, autóval is, van, amikor megállítanak, drága tanárbaícsi. Imádom őket. Van egy-két ember, aki bekóstolt itt rögtön az elején. Biztosan tudsz róla, hogy vannak itt droproblémák.

– **Nem. A többiek nagyon óvatosan beszéltek erről. Csak sejtem.**

– Vannak droproblémák itt a településen. Volt már olyan, hogy bejött hozzám a szülő és egy pillanatra nem tudott megmaradni nyugton. Neki menni kell. Volt itt két rendőr, hogy miben tudnának segíteni. A két rendőr nem vette észre, hogy úgy be van löve, mint az állat.

– **Mit használnak?**

– Herbal. Mindenféle ismeretlen porok. Mindenféle ismeretlen eredetű fűféle. Nekünk erre is nagyon kell figyelniük.

– **Jelen vannak-e a településen vagy az iskolában az etnikai konfliktusok?**

– Nem jellemző az iskolára az etnikai konfliktus, megmondom miért. Egy kicsit profánul hangzik: amikor 98 gyerekből 96 roma származású, konfliktus nem lehet. A maradék két gyereket meg tökéletesen elfogadják. Ha van is konfliktus, azért van, mert a Mónika, aki nyolcadikos, ő nagyon szeret tanulni, nagyon precíz, nem valami okos gyerek, de nagyon szorgalmas. Ő a szomszéd településen lakik, egyedüli bejáró itt az iskolában. Aranyos, kedves, jóindulatú, nem bántják a többiek. Legfeljebb azért csesztetik, mert neki megvan a házi feladata, a füzetvezetése tökéletes.

– **Mert egy kis stréber?**

– Persze. De ez nem etnikai probléma. Itt a településen csak azokkal, abból kifolyólag vannak problémák, akik a békés egymás mellettélést megsértik.

– **De ez nem etnikai konfliktus?**

– Nem. Itt helyben tudják, hogy ki, melyik család, hova tartozik.

[...]

– **Hogyan járul hozzá szerinted az oktatási rendszer, illetve ez az iskola a roma gyerekek társadalmi integrációjához? Az elmúlt nyolc évben, ahogy divatosan mondják, a felzárkózásukhoz?**

– Az, hogy az országos helyzet milyen, hogy a mai oktatási rendszer alkalmas-e arra, hogy a roma gyerekek hátrányait kompenzálja és olyan oktatást nyújtson, vagy lehetőséget arra, hogy a munkaerőpiacon tisztességesen helyt tudjanak állni, akkor erre határozottan azt mondom, hogy ez nem alkalmas arra. Ha azt kérdezed meg, hogy ez az integráció, ez alkalmas-e arra, hogy valamelyest segítsen ezeknek a gyerekeknek a sorsán, akkor megint csak az a válaszom, hogy nem. Ez az integráció nem integráció. El kell gondolkodni, hogy kit integrálunk kihez? Ott, ahol a roma népesség felül reprezentált, ott el kell gondolkodni, hogy kit kell integrálni? Hogyha egy 98 főből 96 roma származású és kettő nem roma származású, akkor milyen integrációról beszélünk?

Amikor elkezdődött valamikor az integráció, itt arról szólt, hogy azokat a gyerekeket, akiket hátrányosan megkülönböztetve, szegregáltan oktattak, lásd enyhe fokban értelmi fogyatékos gyerekeket, és itt általában roma gyerekekről beszélünk, hogy ezt felszámoljuk. Ez nagyon jó kezdeményezés volt. Persze túlzásba estek ezzel is. Mert vannak olyan enyhe fokban vagy középsúlyos értelmi fogyatékosok, akik képtelenek a normál képességű gyerekekkel együtt haladni, ezt el kellett volna fogadni. Meg kellett volna ezeket az iskolákat részben hagyni, hogy ők a saját ütemükben tudjanak dolgozni és haladni. Olyan képzést kapni, amivel a munkaerőpiacra ők be tudnak törni és meg tudnak állni. De az a fajta integráció, ami elképzelt volt abban az időben, jó volt. Ott a normál képességű gyerekek közé betenni azokat a gyerekeket, akik csökkent értelmi képességűek vagy valamilyen rész-képesség zavarban szenvednek, együtt tanulni, plusz órát, plusz kedvezményt kapni, felzárkóztatni, fejleszteni, ez egy jó elképzelés volt.

Mára mást jelent az integráció. Most már nem arról van szó, hogy más képességbeli gyerekek, hanem a cigány és a nem cigánygyerekek integrációjáról van szó. És ez már nem ugyanaz, mint az eredeti elképzelés. Ez a ló túlsó oldala. Mert létrejöttek a szegregáció, illetve a deszegregáció kapcsán éppen ez ügyben a szegregált oktatási intézmények. Itt a szabad iskolaválasztást felül kellene bírálni szerintem. Itt az állami iskolákban egy egységes oktatási rendszert kellene biztosítani. Ahol mindenki a saját képességei szerint elsajátíthatja azokat a készségeket, ami az életkorának megfelelő és az ő személyiségének megfelelő. Aki azt mondja, hogy elviszem innen a gyerekeket, mert itt sok cigánygyerek van, nem biztos, hogy kimondja ezt, hanem azt mondja, hogy ő magasabbat, többet szeretne a gyerekének és ezért elviszi a katolikus iskolába, bárhová. Ebben az esetben én a törvényt megváltoztatnám. Azt mondanám, hogy aki az iskolából, a körzetéből elviszi a gyereket, az fizesse meg, áldozzon rá.

– Hogyan látja ennek az iskolának a jövőjét ezen a településen?

– Hogyha ez a tendencia folytatódik, hogy a nem roma gyerekeket máshová íratják be és ide csak a roma gyerekek jönnek, plusz, ha a kormányunk betartja azt a törekvését, illetve azt a törvényt, hogy 14 fő alatt nem indítható önálló osztály, akkor ezzel a települési kisiskolákat tönkreteszik. Megszünteti a szegregációt, mert, hogy vége az iskolának. Be kell menni majd egy központi iskolába, amit létrehoznak, mert van erre pályázat, van erre törekvés. És jön az iskolabusz program, és mindenkit visznek be ebbe a nagy gyűjtőtáborba, az iskolába. Ott nem lesz az, hogy cigány vagy nem cigány. Ott mindenki együtt fog tanulni. Plusz azok az ún. elitiskolák vagy más képzést adó iskolák pedig még nagyobb tömegből tudnak meríteni saját tanulóbázist. Vagyis felvételi eljárással, képesség-, készségvizsgálattal. Általános iskolába sincs felvételiztetés. De megoldják most is.

Ez lesz a jövő. Az is tudvalevő, hogyha egy településen az iskola megszűnik, akkor onnantól kezdve a településnek is vége, mert elvándorlás következik. A fiatalok mennek a munka után. Nemcsak a munka után, hanem a gyerekeknek a lehetőségei után is. Hogyha ez a tendencia így folytatódik, akkor az iskolát hiába újítjuk fel, hiába néz ki jól, hiába vannak digitális táblák. Majd lesz belőle civil ház, rendezvény ház. Az én településemen is civil ház működik az iskola helyett. Mert ott már ez megtörtént. És nem cigánykérdés volt.

(Nógrád megyei kistépelés általános iskolájának az igazgatója)

KÁLLAI ERNŐ PH.D, HABIL

kallai@szte.jgypk.hu

főiskolai tanár (SZTE JGYPK), tudományos munkatárs (MTA TK KI)

Romák a roma politikáról

Romas about the roma politics

Kóczé Angéla – Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.) (2017):
Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad romapolitikai törekvései
MTA TK Szociológiai Intézet, Budapest

DOI 10.14232/belv.2018.3.9

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.3.9>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Kállai Ernő (2018): Romák a roma politikáról.
Belvedere Meridionale 30. évf. 2. sz. 151–155. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Régóta hiányzó könyvvel jelentkeztek az ismert szociológusok, amiben megpróbálták egyfajta összegzését adni az elmúlt évtizedek azon történéseinek, amelyben a megjelenő első generációs roma értelmiségiek indulásától kezdve a napjainkig ívelő időhorizonton keresztül, a „roma politika intézményesülését” vizsgálják. Maga a kötet és az alapjául szolgáló kutatás több tekintetben is szimbolikus: a szerkesztők, Szalai Júlia és Neményi Mária, az 1970-es években induló szociológus „nagy generáció” tagjai, akik annak idején mindketten Kemény István szegénység és cigányokkal foglalkozó kutatásaival is „megfertőződtek”, jelenleg már a tudományos elismerés csúcsára jutottak, akadémiai doktorok, Professor Emeriták. Kutatótársuk, Kóczé Angéla, aki egy fiatalabb szociológus generáció tagja, hasonló érdeklődéssel és kutatási területtel,

az amerikai egyetemi tanítás után a CEU egyik romákkal foglalkozó csoportjának megbecsült, tehetséges tagja. A különböző generációk szimbolikus találkozása mellett fontos szempont lehet az is, hogy Kóczé az identitását büszkén vállaló roma, még a másik két szerző a romák kutatásával is hosszú ideje foglalkozó, de nem roma identitású szakember. Ez az „integráció” végigvonul az egész kutatáson, miként Szalai és Neményi egész életművén is: mindig következetesen figyeltek arra, hogy ne csak ők mondják el azt, amit a cigányokról tudnak, hanem lehetőségükhöz mértén igyekezettek roma identitású kutatóknak is esélyt teremteni, hogy bekapcsolódjanak a romákról szóló „tudás” létrehozásába. Vonatkozik ez a mostani esetre is, a több évig tartó adatfelvételben és elemző munkában részt vettek romák és nem romák is, mintegy szimbolizálva ezzel az „elismerés politikáját”, mint az általuk is fontosnak és kívánatosnak tartott, romákra vonatkozó helyes társadalompolitikát.¹ Sőt, a kutatás vezetője Kóczé Angéla volt, aki ezzel mintegy megkapta a stafétabotot ennek a megközelítésnek a folytatására. Azt hiszem jogosan vetődik fel ezek után a kérdés, hogy ez már azoknak a műveknek a sorát nyitja-e meg, amikor a romák a saját narratívájukat írták meg a közösségeikkel kapcsolatos társadalomértelmezés vonatkozásában. Erről talán még nem beszélhetünk (ha egyáltalán eljutunk valaha is odáig), de miként a kutatásból is kiderült, rendkívül fontos lépést tettek ebbe az irányba, ennek elérése érdekében.

A kutatás eredményeit bemutató, 300 oldalas kötet – amelynek folytatásáról és az elkészült szakértői tanulmányok közreadásáról szólnak időnként a hírek – hat részből áll. A Kóczé Angéla által jegyzett bevezető és a Szalai Júlia és Neményi Mária által írt tanulmány – amelyről a későbbiekben részletesebben is szólok – mellett megtalálható a kötetben Bogdán Mária tanulmánya is, amely a jelenkori „roma mozgalom” (már, ha létezik ilyesmi egyáltalán) a közösségi médiatérben történő megjelenését és kutatásának lehetséges irányait vázolja fel. Írása, bár kétségtelenül tartalmaz megfontolásra érdemes irányokat, nem tartozik szervesen a kötet által vizsgált kérdéshez. A IV. rész a kutatás során megszervezett, nyilvános kerekasztal beszélgetések leírt, szerkesztett változatai. A hat beszélgetés során olyan fontos kérdések kerültek megvitatásra roma és nem roma kutatók, szakemberek, politikusok és közéleti emberek bevonásával, mint az etnikai politizálás létjogosultsága, vagy a roma közélet belső feszültségeinek kérdései. Ebben a formában ezek a leírások fontos dokumentumértékkel bírnak, jelentős lehetőséget biztosítva a kérdések elemzésére vállalkozóknak. Hasonlóan az V. részhez, amely nevesítve is „dokumentumokat” közöl, amelyben tanulmányok, felszólalások, egykori tervezetek és más, gyakran már a kutatók számára is nehezen elérhető forrásmunkákból tizennegyed ad közre. A kötet záró része a „Rövid életrajzok” címet viseli, és ebben roma és nem roma emberek néhány soros életrajza található. Ők azok, akik valamilyen módon kötődnek a témához, és a kutatás valamelyik fázisában, résztvevőként vagy interjúalanyként részt vettek.

A kutatás körülményeire és eredményeire vonatkozó „tudást”, és ezzel a kötet legfőbb mondanivalóját két rész: a bevezetés és az első tanulmány tartalmazza. Kóczé Angéla „*Roma emancipációs törekvések – Egy kutatás margójára*” című bevezető írásában rögtön a könyv

¹ Vö.: SZALAI JÚLIA: *Az elismerés politikája és a „cigánykérdés”*. https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/Szalai_Julia_Az_elismeres_politikaja_es_a_ciganykerdes.pdf, valamint KÓCZÉ ANGÉLA: *Az elismerés politikája Neményi Mária munkáin keresztül*. <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/az-elismeres-politikaja-nemenyi-maria-munkain-keresztul>.

legfontosabb kérdésére, a „roma politika” meghatározására tesz kísérletet. Megítélése szerint a fogalom jelentése a közgondolkodásban „a hatalomnak és hivatalainak a romákra, mint körülhatárolt társadalmi-etnikai csoportra vonatkozó elképzeléseit, döntéseit és intézkedéseit érti”, azaz a romákra vonatkozó állami tervekként, intézkedésekként definiálja. Ezzel szemben a kötet célja ennek a fogalomnak a „megfordítása”: azt a szemléletmódot kívánja bemutatni, ahogyan a társadalmi folyamatokat, történéseket a romák végig élték, azokat értelmezték és visszatekintenek rájuk. Ez az értelmezés a külföldi szakirodalomban már jó ideje megjelent „Critical Race Theory”² mintájára kialakult „Critical Romani Studies” alapelvei, valamint a posztkolonialista társadalomértelmezés³ mentén olyan önálló narratíva kialakítása, amelyben a romák nem csak elszenvedői, hanem alakítói is a társadalmi folyamatoknak. Fontos szempont, hogy ez már ne a kutatók értelmezése legyen, hanem az „érdekelték” által megélt valóság bemutatása. Ez az újfajta megközelítés fontos lehet a romák kutatásában is, hiszen a „klasszikus” módszer valóban egy többségi értékrend alapján kialakított narratíva napjainkban is, amely általában nem a romák szempontjából történő elbeszélés. Kérdés persze, hogy ezzel nem esünk-e át annak a bizonyos lónak a túlsó oldalára, és nem jön-e létre hasonlóan egyoldalú szemlélet, csak most a másik oldalról nézve? Ettől egyelőre azonban nem kell tartanunk, hiszen olyan elenyésző számú kutatási beszámoló alapul ezen az új megközelítésen, hogy a túlzások lenyesegetésére még majd csak a későbbiekben kerül sor. E sorok írójának azonban végső soron az a véleménye, hogy a legteljesebb társadalomértelmezést a lehető legtöbb szempontú elemzés adhatja. Azt is mondhatnánk, egyfajta holisztikus szemlélet az, amely esélyt ad a legteljesebb tudás megszerzésére. Ebben a könyvben is, Neményi és Szalai tanulmányában, felvetődik a kérdés: mennyire egyoldalú egy társadalmi folyamat bemutatása, csak az egyik szereplő szemszögéből? Lehet-e elemzést készíteni mondjuk a korabeli társadalmi-gazdasági-politikai viszonyok figyelmen kívül hagyásával, csak a szereplők egy meghatározott körének véleménye alapján? Ez a kérdés, valószínűleg nem véletlenül, foglalkoztatta a két szerzőt is, hiszen tanulmányuk záró részében ők maguk is elmélkednek a hitelesség kérdésén. A gondolatsor végén arra a megállapításra jutnak, hogy az elemzés hitelesnek tekinthető, amely véleménnyel az olvasó is bátran azonosulhat, hiszen maguk a szerzők fogalmazzák meg: „Persze mindez így együtt is a roma politika belülről láttatott és belső története.”

A bevezető második felében Kóczé Angéla a társadalmi integráció problémájáról elmélkedik. Mondanivalóját Nancy Fraser egyik művére építi fel,⁴ és alkalmazza azt a romák társadalmi viszonyaira. Mindez a három szerkesztő-szerző alapvető megközelítését tartalmazza a romák társadalmi integrációjának helyesnek vélt módszeréről. A Kóczé által már más alkalommal is kifejtett megközelítésben⁵ a megerősítő (affirmatív) és az átalakító (transzformatív) társadalmi beavatkozások különböző hatásait vizsgálja, eljutva a magyar társadalomtudományban Szalai Júlia által meghonosított „elismerés politikájáig”, amelyet a társadalmi érdekérvényesítés leghatékonyabb módjának tartanak. A kérdés vitája, kiegészülve sok más kérdéssel – legalábbis

² Vö. például: *What is Critical Race Theory?* <https://spacrs.wordpress.com/what-is-critical-race-theory/>.

³ Vö. például: *Mi az a posztkolonializmus?* <https://www.eurozine.com/mi-az-a-posztkolonializmus/>.

⁴ FRASER, N. – HONNETH, A. (2003) *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. London, Verso.

⁵ Mit kezdjen a romákkal a szociáldemokrácia? *Népszava* 2017. 08. 12. https://nepszava.hu/1137276_mit-kezdjen-a-romakkal-a-szocialdemokracia.

a külföldi szakirodalomban –, már zajlik egy ideje,⁶ így érdemes megismerkedni az olvasónak az ebben a kötetben is kifejtett értelmezéssel.

Szükséges ejtenünk néhány szót a kötet alapjául szolgáló kutatás módszertanáról is. A kutatás alapvető módszere az interjú. Mélyinterjú készült 25 közéleti szerepet is betöltő roma emberrel, 10 közéleti szereplő családjában is további 53 embert kérdezték meg ezzel a módszerrel, és különböző dokumentumok elemzésével 20 esettanulmány is készült. Mindez kiegészült szakértők részvételével – a kötetben is közölt módon – lebonyolított nyilvános kerekasztal beszélgetésekkel is. Módszertani innovációnak tekinthető a kutatók saját megítélése szerint is, hogy a közéleti szereplőkkel készült interjúk egy részét nyilvános esemény keretén belül készítették roma értelmiségi fiatalok, ezzel is ösztönözve a párbeszéd kialakulását a különböző generációk között. Ezt egyben részvételi akciókutatásnak is tekintették a kutatók, ezzel is hangsúlyozva a társadalom-jobbító szándékot és a kisebbségi léthelyzetben élők „helyzetbe hozását”. Megítélésem szerint a nyilvánosság és a kérdezők roma identitása valóban pozitív hatással volt a beszélgetésekre, mert valószínűleg feloldották a műfajból időnként következő nehézségeket. Ezek a körülmények azonban egyszerre jelentettek negatívumot is, mivel a nagy nyilvánosság előtti „önmegvallás” sokszor megfontoltabbá, visszafogottabbá tette az interjúalanyokat. A fiatal romák pedig gyakran túlságosan is tisztelték az általuk kérdezett embereket, így megítélésem szerint időnként elmaradtak a súlyosabb kérdések, az esetleges kényesebb ügyek megtárgyalása.⁷

A kötet legfontosabb része Szalai Júlia és Neményi Mária „*Elbeszélt évtizedek. A roma politika közelmúltbéli története a roma politikusok szemével*” című tanulmánya, amelyben összegzik mindazt a tudást, amelyet a felsorolt módszertani eszközök segítségével, hosszú elemző munka után kialakult bennük a kérdésről. A hangsúly a személyes megélt történelmen van, a belső folyamatok mozgatórugóin és a csoportdinamikai hatásokon, azaz nem „klasszikus” intézménytörténettel vagy egy mozgalom történetével találkozunk önmagában, hanem a személyes identitás, a családi körülmények és más hasonlóan „belső” dolgok feltárásával. Vizsgálódásuk fókuszában az úgynevezett „roma kulcsszereplők” álltak, akik meghatározásuk szerint „azok, akik gondolataikkal, nyilvános fellépéseikkel, esetenként elvállalt pozíciójukkal és foglalkozásukkal, vagy mozgalmi tevékenységük egyes mozzanataival fontos befolyást gyakoroltak a roma politikai gondolkodásra és/vagy nevékhöz az elmúlt évtizedek roma politikatörténetének meghatározó eseményei fűződtek”. További dimenziókat jelentettek ez mellett a generációs csoportok, a „politikai színezet”, valamint az országos vagy helyi hatás kérdése is. Az elkészült interjúk három nagy egységből álltak, ezek alapján elemezték őket. Elsőként a családi háttér minél széleskörűbb megismerésére törekedtek, beleérve az anyagi és iskoláztatási körülményeket is. Másodsorban fontos szempont volt az identitás kialakulásának és fejlődésének a folyamata, majd harmadrésben a politikai-közéleti pálya ívét igyekeztek megrajzolni.

Az elemzések az így kialakított csomópontok esetében eljutottak azokhoz a főbb kérdésekhez, amelyek már egy ideje foglalkoztatja a hasonló családi életutakat és mobilizációs pályákat

⁶ Vö. például: LOURY, GLENN C. (2005): *Előítélet, megkülönböztetés, szívkiadás*. Válogatás írásaiból. Budapest, Rajk László Szakkollégium – Ráday Könyvesház.

⁷ Ezen a ponton kell bevallania a recenzió írójának – ha a kötet olvasása közben nem derült volna ki valaki számára – hogy ő maga is a kiválasztott és meginterjúvolt közszereplők között volt. Sőt, végig nézte, felvételtől, az összes elkészült interjút, így ennek tudatában meri megfogalmazni ezzel kapcsolatos véleményét.

vizsgáló kutatókat: az anyák meghatározó szerepe a szocializációban és az iskoláztatásban, a vegyesházasságok nagy száma és az ebből következő integrációs utak, vagy a roma kultúrához kapcsolódó közösségbe kerülés a rendszerváltozás előtt. Mindezekben nagyon fontos dolgokat tudunk meg a roma közszerelőik indíttatásáról. Egy kicsit azonban adósak maradtak egyrészt a generációk közötti különbségek határozottabb megvilágításával. Kisebb súllyal van jelen a rendszerváltozás utáni szereplők életútjának a bemutatása, illetve az akkori politikai pályák különbségeinek feltárása. Bár ezt a szerzők is érzik és többször említik is a rendszerváltozás előtti történet túlsúlyát, valószínűleg ez az egyik olyan pont, ahol a nagyobb társadalmi háttér előnyére vált volna az elemzésnek. Hasonlóan kevesebb figyelem fordul a különböző interjúalanyok „származására”, azaz a romungro, oláh cigány vagy beás közösséghez tartozás vonatkozásában. Meggyőződésem szerint különösen a kulturális kérdések értelmezése ezek nélkül sokkal nehezebb, hiszen például a cigány nyelv ismeretét hiányolni egy romungro – különösen zenész – családban, gyakran irreleváns, sőt visszatetsző kérdés. Miközben a rendszerváltozás előtti politikai szocializáció romák általi útját, az akkori pártállami vezetés által is elfogadott „daloló-táncoló nemzetiségek” koncepció által is eltúrt jelenségre fűzi fel a tanulmány a „táboroztatás” mellett.

Fontos kérdés az is, hogy az 1970-es években sikeresen, sőt, rendkívül gyorsan induló „politikai intézményesülés” sokáig sikertörténetnek tűnik. Az elmúlt évtizedben történő megtorpanását érzékelik a szerzők, de a „bukás” szó kimondásáig nem jutnak el. Pedig bizony úgy tűnik, hogy a néhány évtizedes kísérlet nem sikerült. Nem csak a civil mozgalom jelentéktelenült el néhány facebook csoportra, hanem a közösségi terek is megszűntek és a mostani fiatal generáció társadalmi útja, már amennyiben sikeres szakmai pályát kívánnak befutni, gyakorlatilag az asszimiláció. Erre utalnak is a szerzők, mikor a legfiatalabb generáció tagjainak iskoláztatásáról és közösségi szocializációjáról, illetve ennek hiányáról írnak. Ez azonban már egy másik történet lesz.

Összességében rendkívül fontos és nagyon jó színvonalú könyv készült el a szerzők jóvoltából, hiszen ilyen mélységű elemzés eddig még nem állt rendelkezésre ebben a kérdésben. Még ennél is értékesebb azonban maga a dokumentum értékű kutatási anyag, az interjúk, amelyek rendelkezésre állnak a kutatóknak és nem csak másodelemzések készítésére, hanem inspirálóan hatnak újabb kutatások tervezésére, egyre differenciáltabb elemzések készítésére is. Nem utolsó sorban pedig fontos kiindulópont a romák saját narratívájának, társadalomértelmezésének a többség által ugyan nem várt, de a közösségi megmaradáshoz és fejlődéshez nélkülözhetetlen megalkotásához.

KÁLLAI ERNŐ PH.D, HABIL

kallai@szte.jgypk.hu

főiskolai tanár (SZTE JGYPK), tudományos munkatárs (MTA TK KI)

A roma polgárjogi mozgalom személyes történet

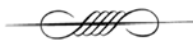
Personal History of the Roma Civil Rights Movement

Horváth Aladár (2017):

Indulás. Roma polgárjogi mozgalom 1.

Wesley Kiadó. 366 oldal

DOI 10.14232/belv.2018.3.10

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.3.10>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Kállai Ernő (2018): A roma polgárjogi mozgalom személyes története. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 2. sz. 156–159. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Fontos, dokumentum értékű könyv jelent meg nemrégiben az elmúlt évtizedek társadalom- és politikátörténete, azon belül is a roma politikai mozgalom intézményesüléseinek kezdeteiről. Az író, Horváth Aladár, a „roma mozgalom” évtizedek óta meghatározó és megkerülhetetlen „harcosa”. Az adott politikai és társadalmi viszonyoktól függően volt már tanító, parlamenti képviselő, civil jogvédő, roma aktivista és válságkezelő, miniszterelnöki tanácsadó, vagy éppen alapítványától megfosztott közéleti személyiség. A megjelent kötetben az 1990-es rendszer-változás előtti életének alakulását, a későbbiekben pedig, ahogyan ő nevezi, a „roma polgárjogi mozgalom” történetének 1995-ig ívelő szakaszát mutatja be.

A szerző meghatározása szerint egyfajta „személyes történelemről” van szó, miként írja: „...a saját szemüvegemen keresztül, egyéni látásmódom szerint ismertetem, elemzem az eseményeket...” és ezzel egyfajta „mikrotörténelmet”¹ ír, de nem kutatóként, hanem az események személyes résztvevőjeként, alakítójaként, „tanúként”. Olyan ez, mint a „tények és tanúk” sorozat,² a leírást készítő egyfajta „tereptaplót” ír résztvevő megfigyelőként, és írása még nem önmagában az elemzés, hanem inkább olyan forrásértékű dokumentum, amelyet majd a szakemberek összevetnek más írásokkal és akkor elkészül az adott téma vagy korszak tudományos elemzése.

Ez a műfaj különösen hiányzik a roma közösségek társadalomtörténeti fejlődésének feltárásából. Eddig többségében inkább interjúkötetek jelentek meg Csalog „Kilenc cigányától”³ a „Kitörtökig”⁴, amelyekben több, közéletben is tevékenykedő, többé-kevésbé ismert vagy fontos roma személyiség életútját ismerhetjük meg. A személyes visszaemlékezésekből inkább az irodalmi stílus felé kanyarodó Péliné Nyári Hilda önéletírását ismerjük,⁵ vagy a már társadalomtörténeti forrásként is értékelhető Romano Rác Sándornak a „Cigány sor”⁶ című könyvét. Romano Rác, aki egy időben egyetemi oktatóként is dolgozott, jelentős tudást ad át nekünk az 1945 utáni magyar társadalom és abban egy cigány ember sorsáról, gyakran szakirodalmi hivatkozásokkal és elemzésekkel vegyítve élettörténetét. Ő azonban nem volt olyan típusú közszereplő, aki „történelmet csinál”. Horvát viszont igen, és bizony szűkösebb lenne a tudásunk a korszak romapolitikájáról, ha nem írta volna meg könyvét.

Horváth Aladár kötete három nagy részből áll. „Az én utam” című első rész a családját és iskolás éveit mutatja be, amelyben már itt-ott megjelennek az „öntudatra ébredés” első állomásai, példaképként megjelenő roma emberek és iskolai konfliktusok formájában is. A második rész „A roma polgárjogi mozgalom születése” címet viseli, amely a rendszerváltozás előtti „miskolci gettóügy” történetét meséli el. Ez tulajdonképpen Horváth politikusi pályájának kezdete, amely országosan is ismerté tette, elvezetett a Phralipe cigány szervezet megalapításához, majd az első szabad választásokon a parlamenti képviselői mandátum elnyeréséhez. A harmadik rész, a „Magyar Országgyűlés – Roma Parlament” címmel az 1990 és 1994 közötti képviselői munka eseményeit és a vele párhuzamosan megalakuló Roma Parlament első éveinek történetét taglalja, vegyítve személyes, családi történéseivel is. A kötet kiegészül dokumentum- és fényképmelléklettel is.

A visszaemlékezés egyfajta mozaikszerű leírás, amelyben keverednek a személyes, sokszor bensőséges események („Anyu Pestre költözött”) a közélet fajsúlyos kérdéseivel („Bőrfejük támadása Egerben”). Sokszor ötletszerűnek tűnik az egymás után következő részek sorrendje, de a teljes kötet elolvasásakor jól látszik, hogy ez nem csak az időrend betartása miatt van így. Megítélésem szerint egymással összefüggő, egymásra ható eseményekről olvashatunk, amelyek együtt a személyiség fejlődésének fontos állomásai. Horváth Aladár politikussá éréséhez valószínűleg hozzájárultak mindazon hatások, amelyekről a könyvben olvashatunk. Nem csak a jelentős

¹ Vö.: például SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN (1996): Mi a mikrotörténelem? *Aetas* 4. sz. 157–185. http://acta.bibl.u-szeged.hu/40762/1/aetas_1996_004_157-185.pdf.

² <http://kiadok.lira.hu/kiado/magveto/index.php?action=hir&id=1957>.

³ CSALOG ZSOLT (1976): *Kilenc cigány*. Budapest, Kosmosz.

⁴ JUHÁSZ JÚLIA (2003): *Találkoztam boldoguló cigányokkal is*. Budapest, Taninfo Kiadó.; SZÁLE LÁSZLÓ (2009): *Kitörők*. Interjú tizenöt cigány értelmiségivel. Budapest, Kornétás.

⁵ PÉLINÉ NYÁRI HILDA (1996): *Az én kis életem*. T-Twins Kiadó.

⁶ ROMANO RÁCZ SÁNDOR (2008): *Cigány sor*. Budapest, Osiris Kiadó Kft.

személyiségekkel történő megismerkedés és tőlük való tanulás és tapasztalatszerzés, hanem az édesapjával meglévő ellentmondásos kapcsolata is hasonlóan fontosnak tűnik. Példa erre az a gyerekkori trauma, ami a gyakran italozó, szigorú apa miatt a későbbiekben is nehezen oldódott, de valószínűleg mégis egy mély tisztelet és szeretet fűzte szülőjéhez a későbbi politikust, hiszen az első parlamenti belépőjének érvénytelenné válásakor a dokumentumot neki nyújtotta át, megköszönve eddigi segítségét. Hasonlóan fontos állomásként vannak jelen a roma kultúrával, kiemelten a népzenével való találkozás állomásai is a kötetben, többször is kiemelve a családi zenekar szerepét életében. Összességében tehát a lazának tűnő szerkezet egyfajta fejlődési utat vázol fel.

Érdekes módszertani megoldás a kötetben, hogy a szerző nagyon sokat idéz saját magától, azaz sokszor egykori beszédeit, parlamenti felszólalásait, újságcikkeit, interjúit közli egy-egy esemény kapcsán. Ez sok esetben nagyon jó, hiszen olyan dokumentumokat kapunk kézhez, amelyek megtalálása napjainkban már nem mindig egyszerű. Különösen így van a „miskolci gettóügy” kapcsán, ahol például a Gettóellenes Bizottság megalakulásáról készült jegyzőkönyv, vagy a korabeli Észak-Magyarország című napilapnak az ügygel foglalkozó fontosabb cikkei is olvashatóak egy-egy fejezetben. Másrészt bizonyos esetekben hátrány is, mivel hiányérzet keletkezik az olvasóban egy például húsz évvel ezelőtt elmondott beszéd mai értelmezésének hiánya kapcsán.

Érdekes kiemelni a kötet írójának a konfliktusokat bemutató technikáját is. Itt látszik talán a legjobban a kötet személyes, visszaemlékezés jellege, és itt hiányzik leginkább egy-egy kérdés elemző, a többi szereplő szemszögéből is bemutató körbejárása. A szerző szemszögéből nézve rossz emberek és jó emberek vannak, akik keresztezték eddigi életútját a roma politikuskak, ennél árnyaltabb megközelítést nem nagyon kapunk. A „rossz emberekről”, akik „elárulták a roma mozgalmat”, nagyon keveset tudunk meg. Nem ismerjük meg nézeteiket, elképzeléseiket, inkább csak sejteni lehet, hogy milyen motívumok vezérelték őket az adott szituációban. Ugyanígy azt sem tudjuk meg, hogy például miért tartja a szerző „tudós-politikus idoll”-nak, „politikai filozófusnak” Zsigó Jenőt, és akik kevésbé jártasok a témában, bizony nehéz helyzetben vannak ilyenkor. Persze nem kérhetjük számon az elemzést ettől a műfajtól, egy visszaemlékezéstől (bár...), ezt majd elvégzik a témát kutatók. Azonban, ha lesz folytatás – amit nagyon remélünk és a szerző is tett erre már utalást – bizonyos esetekben nem térhet ki mélyebb elemzések elől, hiszen például Zsigó esetében, a legnagyobb elismerés ellenére is a későbbi időszakban bizony hosszú évekig volt „haragban” vele Horváth, és ezt majd magyaráznia kell az olvasóknak.

Az ilyen típusú, hiányolt elemzésekre azonban vannak kísérletek a kötetben, ne legyünk igazságtalanok a szerzővel. Ennek egyik jó példája „A második Kemény-féle cigányvizsgálat” című fejezet első másfél oldala. Itt jól írja le Horvát azt a vitát, ami a roma politikusok és a tudományos kutatók között zajlott le 1993-ban. A kérdés az volt: lehet-e beleszólása a politikának a tudományos kutatásba? A roma politikusok elképzelése szerint a tartalmi és a módszertani kérdések eldöntésénél a kutatóknak a „romák hiteles képviselővel” egyeztetési kötelezettségük legyen az egyetértés eléréséig. Bár Kemény és társainak érvelését nem ismerjük meg a leírásból, csak azt, hogy határozottan elutasítottak mindenféle beleszólás lehetőségét, Horváth kifejti viszont, hogy a roma szervezetek egyetértettek a tudományos kutatás szabadságával, de a hatékonyabb érdekképviselet és az önvédelmet tekintették a romák elsődleges társadalmi érdekének, ezért kérték a beleszólás lehetőségét. Bár ennél mélyebben nem tárgyalja a kérdést a visszaemlékezés írója – ezután a megvalósult szociológiai vizsgálat eredményeit ismerteti –, mégis nagyon fontos,

a korszak és az akkori roma politikusok gondolkodásába avat be minket a szerző. Ha ez a fajta, elemző szemlélet a kötet többségében jelen lenne, bizony nem csak egy visszaemlékezésről és dokumentum értékű kötetről beszélhetnénk, hanem a tudományos elemzés felé elinduló írásról.

A meglévő tudományos elemzések eredményeinek használata azonban több részben is megjelenik. A roma mozgalom kialakulásának időszakáról megjelent, nem túl nagyszámú tanulmányok egy része megtalálható nem csak a kötet irodalomjegyzékében, hanem egyes részeknél használja is őket az író. Havas Gábor, Ladányi János, Neményi Mária egy-egy írása segít jobban megvilágítani az adott kor történéseit. E sorok írójának személyes megítélése szerint azonban a kötet legértékesebb részei közé azok tartoznak – különösen az első és második részben –, amikor a szerző már-már antropológiai igényű leírását adja az általa is átélt korszak társadalmának, és az akkor élt romák életkörülményeinek. A roma családok lakásviszonyai a szocialista nagyipar fellegvárában, a mindennapi élet körülményeinek leírása, olyan értékes részek, amelyek már egyetlen újságcikkből vagy tanulmányból sem rekonstruálhatóak ilyen formában napjainkban. Ha semmi másról nem szólna a kötet, mint erről, már akkor is megérte volna megírni.

Összességében elmondható: sokat hozzatett Horváth Aladár ahhoz a tudáshoz könyvével, amely a romák és a roma politika „ébredésének” időszakáról tudunk idáig. A kép még nem teljes, nagyon jó volna, ha más akkori szereplők is fontosnak éreznék hasonló visszaemlékezések írását, mert ezek nélkül néhány évtized múlva a feledébe merülnek ezek az évek. Nagyon várjuk a kötet folytatását Horváth Aladártól is, hiszen adós maradt még a Roma Polgárjogi Alapítvány és az ő későbbi, személyes politikai tevékenységének történetével. Reméljük, elkészül majd ez is, és ezzel sokat segít a régóta remélt, a romák által megírt társadalomtörténet és saját narratíva valamikori megalkotásához.

MEGJELENT! KAPHATÓ A KIADÓNÁL.

GAZSÓ FERENC

PÁLYAKÉP
A SZOCIOLÓGIA
SODRÁSÁBAN

www.belvedere.hu
BELVEDERE